

9
D
E
C
E
M
B
E
R

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

INTERNATIONAL CONFERENCE IN

TURKEY

**THEORY AND ANALYTICAL
ASPECTS OF RECENT RESEARCH**

zenodo

OpenAIRE

digital
object
identifier

OPEN ACCESS

info.interonconf@mail.ru

www.interonconf.org

TURKEY International scientific-online conference:
"THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH"

Part 43
December 9th

COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

ISTANBUL 2025

~ 2 ~

TÜRKİYE Uluslararası Bilimsel-Çevrimiçi Konferans

THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH: a

Uluslararası bilimsel çevrimiçi konferansın bilimsel çalışmalarının toplanması (9 December 2025) – Türkiye, İstanbul : “CESS”, 2025. Bölüm 43, – 156 s.

Genel Yayın Yönetmeni:

Candra Zonyfar - Doktora Üniversitesi Buana Perjuangan Karawang, Endonezya
Sunmoon Üniversitesi, Güney Kore.

Yayın Kurulu:

Martha Merrill - PhD Kent State University, USA

David Pearce - ScD Washington, D.C., USA

Emma Sabzalieva - PhD Toronto, Canada

Languages of publication: русский, english, Turkish, қазақша, uzbek, limba română, кыргыз тили, Հայերեն

Koleksiyon, Uluslararası Bilimsel çevrimiçi konferansa katılan bilim adamları, yüksek lisans öğrencileri ve öğrencilerin bilimsel araştırmalarından oluşmaktadır.

"THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH".

9 Aralık 2025'te İstanbul'da gerçekleşti.

Konferans bildirileri, yükseköğretim kurumlarında bilim adamları ve öğretmenler için önerilir. Lisansüstü öğretim süreci, lisans ve yüksek lisans dereceleri almaya hazırlık dahil olmak üzere eğitimde kullanılabilirler. Tüm makalelerin incelemesi uzmanlar tarafından yapılmıştır, materyaller telif hakları yazarlarına aittir. İçerikten, araştırma sonuçlarından ve hatalardan yazarları sorumludur.

© "CESS", 2025

© Authors, 2025

TABLE OF CONTENTS

Qodirov Shohbozjon Gayratjon ugli <i>THE IMPACT OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES ON STUDENT PERFORMANCE IN ENHANCING ENDURANCE (A CASE STUDY OF 11-14-YEAR-OLDS)</i>	8
Khikmatillo Y. Ismailov, Nematjon M. Kavulyazov, Shuhrat I. Giasov. <i>COMPARATIVE ANALYSIS OF MINIPERCUTANEOUS NEPHROLITHOTRIPSY AND EXTRACORPOREAL SHOCKWAVE LITHOTRIPSY IN THE TREATMENT OF NEPHROLITHIASIS: A MODERN PERSPECTIVE BASED ON A LITERATURE REVIEW</i>	11
Narziev Shaxzodbek Zoyirovich Xakimov Baxrom Ikrom o'g'li <i>PROFILAKTIKA INSPEKTORINING TALONCHILIK JINOYATLARIGA QARSHI KURASHISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH TUSHUNCHASI VA O'ZIGA XOSLIGI</i>	20
Rayimova Shahnoza Sodiqovna <i>MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TARBIYACHINING TARBIYALANUVCHILARGA PEDAGOGIK RAHBARLIGI</i>	28
G'ayrataliyev Javohir Mirzohid o'g'li <i>TURLI MULK SHAKLIDAGI KORXONALARDA INNOVASION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH</i>	32
Barataliyeva Nasiba Maxmadaminovna Qodirova Shohista Baxrom qizi <i>XALQ AMALIY SAN'ATINI O'QUV JARAYONIDA INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGANISH</i>	38
Uspanova Qundiz Ansatbay qizi <i>OSIYO VA AMERIKA MADANIYAT MENEJMENTI TAJRIBALARI</i>	43
Eshdavlatova Muhtaram Olimjon qizi <i>ESHITISHDA NUQSONI BOR INSONLARNING SHAXSLARARO MUNOSABATI</i>	48
Турсуналиев Хокимжон Мадалимов Т.А <i>ДРЕВНИЙ ВОСТОК ДО СОВРЕМЕННЫХ ИДЕЙ ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ</i>	52
Kdiryazova Shaxsanem Jalgasbaevna <i>ZAMONAVIY PEDAGOJIK TEKNOLOJILER ARACILIĞIYLA İLKOKUL ÖĞRENCILERININ OKUMAYA OLAN İLGISINI ARTIRMA</i>	56

YÖNTEMLERİ	
Ataxanov Sanjarbek Anvarovich Muxtorova Shohsanam Sherzod qizi <i>SMART-SOATLAR VA RAQAMLI SENSORLAR YORDAMIDA YURAK FAOLIYATINI KUZATISH</i>	60
Махмудова Дурдона Мухамеджанова Нодира <i>ЧЕКИШ ВА УНИНГ ИНСОН САЛОМАТЛИГИГА ТАЪСИРИ</i>	67
Гулматова Рузигул Умар кизи <i>ПРИЕМЫ АКТИВИЗАЦИИ МЫШЛЕНИЯ ПРИ РЕШЕНИИ ТВОРЧЕСКОЙ ЗАДАЧИ</i>	69
Ибрагимова Маржона Ахмад кизи Хайитова Маржона Мирза кизи Нурмаматова Комила Холмамат кизи <i>ФУНКЦИИ И ОСНОВНЫЕ СВОЙСТВА ИННОВАЦИЙ.</i>	72
Хурсанова Сожида Бобоназар кизи <i>ИННОВАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ЕГО ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ</i>	75
Гоипова Хуршида Мардон кизи Абдиев Фазлиддин Норхидир угли <i>ТЕХНОЛОГИИ РЕЙТИНГА УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ</i>	79
Очилдиева Дилдора Абдирашит кизи <i>АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА</i>	82
Турсунова Зухра Шодмонкул кизи <i>МОДЕЛИРОВАНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ В ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ</i>	85
Abdullajonova Gulnora Sotvaldiyeva Hilola <i>PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING LINGUOCULTURAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TRANSLATORS</i>	88
Mo'sajaonova Zebiniso Sotvaldiyeva Hilola <i>THE ROLE OF "MASS CULTURE" IN THE CRISIS OF NATIONAL VALUES</i>	92
Jomonqulov Bekzod Shokir o'g'li. <i>O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI FAOLIYATIDA JAMOATCHILIK NAZORATINING HUQUQIY VA INSTITUTIONAL MECHANISMS</i>	95
Салихова Алина Муратовна Акбарова Камола Акмалжоновна	103

НОВЫЙ КУРС МАГРИБА: ОТ СЫРЬЕВОЙ ЗАВИСИМОСТИ К «ЗЕЛЕНОМУ» ПОСТУ	
Anarbayer Orzubek Rahmanovich PRAGMATIC CHALLENGES IN TRANSLATING ENGLISH COMPOUND WORDS INTO UZBEK	107
Axmadjonov Zafarjon Ravshan o'g'li TALABALARDA MA'NAVIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.	112
Usmanov Dilmurodjon Ziyoiddinova Salomatxon BIOLOGIYA O'QITISHDA YANGI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: AQLIY HUJUM VA INSERT METODI ASOSIDA SAMARALI DARS TASHKIL ETISH	118
Soyibjonova Dilorom Akromjon qizi Obidova Niluzar Jo'raqo'zi qizi SHAXSNING SIFATLARI VA TARBIYA YO'NALISHLARI	123
Xurramova Ruxsora Jamshid qizi Furkatova Makhliyo To'lqinovna INGLIZ VA O'ZBEK TILLARDA TRANZITIVLIK VA FE'L VALENTLIGINING TILLARARO O'RGANILISHI	129
Norbo'tayev Shahrux To'ra o'g'li TOPONIMIKANING MOHIYATI VA TERMINOLOGIK TUSHUNCHALAR XUSUSIDA (XITOIY TILSHUNOSLIGI MISOLIDA)	132
Barataliyeva Nasiba Maxmadaminovna Hayitmurodova Sevinch Faxriddin Qizi ZAMONAVIY KIYIM MODELLARIDA MILLIY BEZAK ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH	135
Turgunova Shokhsanam Alisherovna MOTIVATIONAL SPEECH UNITS OF HIGHER EDUCATION PROFESSOR-TEACHERS: A SOCIOLINGUISTIC AND DISCOURSE-ANALYTIC PERSPECTIVE	140
Muminova Dilnora Nuriddinovna METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CORRECTING LEXICAL AND GRAMMATICAL ERRORS IN STUDENTS' WRITTEN SPEECH IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THE EXPERIENCE OF JAPAN (BASED ON 7TH-8TH GRADE STUDENTS)	143
Khalilova Aziza Erkindjonovna COGNITIVE COMPETENCIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PEDAGOGICAL IMPLICATIONS	150
Ergashev Shamsiddin Mansurjon o'g'li NEYROMEDIATORLAR BIOSINTEZI: AHAMIYATI VA KASALLIKLARI	153
Alixojayev MuhammadAyubxon Axmad o'g'li	157

<i>MITOXONDRIAL KASALLIKLAR VA GIPOENERGIK HOLATLAR</i>	
Abdullayev Nodir Atamuratovich <i>"DOCUZBASE" LOYIHASI UCHUN MOBIL ILOVA ISHLAB CHIQUISHNING ILMIY-ASOSIY TAMOIYILLARI</i>	163
Matrasulova Nafosat Matrasulovna <i>"DOC UZBASE" LOYIHASI UCHUN WEB-SAYT ISHLAB CHIQUISHNING TEXNOLOGIK VA FUNKSIONAL ASOSLARI</i>	168
Matrizayev Kuranmurat Salayevich <i>KASBIY TA'LIM TASHKILOTLARIDA XALQARO TA'LIM DASTURLARI ORQALI KADRLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI</i>	172
Nurbadalova Bo'ritosh Begali qizi <i>ABDURASHID ABDUG'AFUROV - QO'QON ADABIY MUHITI TADQIQOTCHISI</i>	176
U.M.Utbasarova <i>SENSOR AFAZIYALI BEMORLARDA NUTQNI TIKLASH BOSQICHLARI</i>	181
Akhmedova Sarvinoz Hikmatovna Sharipova Mashhura Tolibovna <i>WEDDING CEREMONIES IN UZBEK AND ENGLISH CULTURE</i>	187
Erkayeva Charosxon Shuxratjon Qizi <i>BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI HAMKORLIK FAOLIYATINING SAMARADORLIGI</i>	190
Kim Yuliya Sergeyevna <i>THESIS: IRONY AND THE CONSTRUCTION OF CONCEPT NARCISSISM IN RAMANI DURVASULA'S IT'S NOT YOU</i>	194

THE IMPACT OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES ON STUDENT PERFORMANCE IN ENHANCING ENDURANCE (A CASE STUDY OF 11–14-YEAR-OLDS)

Fergana State University Instructor
Qodirov Shohbozjon Gayratjon ugli

Annotation: *This study examines the influence of modern pedagogical technologies on the development of endurance in students aged 11–14. The research focuses on how differentiated training loads, digital monitoring tools, interactive exercise modules, and biomechanical feedback systems enhance cardiovascular adaptation, aerobic capacity, respiratory efficiency, and muscle resilience during physical education sessions. Special attention is given to digital tracking platforms, interval-based endurance training, heart-rate zone regulation, and gamified motivational mechanisms. The findings demonstrate that scientifically moderated workloads, when integrated with contemporary educational technology, significantly accelerate physiological adaptation, reduce fatigue sensitivity, and support stable endurance formation in early adolescence. The results confirm that technology-enhanced training fosters not only physical sustainability but also motivation, self-control, and long-term engagement in movement activity.*

Keywords: *endurance development; digital training tools; adolescent physiology; heart-rate monitoring; aerobic adaptation; pedagogical technology; physical education efficiency; gamified motivation; biometric feedback, 11–14 years.*

INTRODUCTION

The period between the ages of 11 and 14 is marked by rapid biological maturation, intense functional restructuring, and heightened sensitivity of the cardiovascular and respiratory systems. During these years, the adolescent organism transitions from childhood physiology toward a more stable and efficient regulatory state, yet this transformation remains incomplete and fragile. Within this developmental window, endurance training serves not merely as physical conditioning but as a controlled mechanism of morpho-functional adaptation.

Modern pedagogical technologies — including digital load monitoring, heart-rate zone management, gamified endurance platforms, biomechanical motion feedback, and adaptive interval programming — introduce a new instructional paradigm into physical education. Unlike traditional repetitive endurance drills, technology-supported training emphasizes precision, individualized intensity regulation, and motivational continuity. Such tools provide real-time data on heart rate dynamics, running cadence, oxygen uptake, and fatigue thresholds, enabling

educators to calibrate load according to each learner's physiological response rather than generalized age norms.

As adolescents undergo steep increases in stroke volume, lung vital capacity, metabolic efficiency, and neuromuscular control, the structure of training must follow scientific timing rather than arbitrary intensification. Without technological mediation, endurance development risks premature overload, respiratory imbalance, and cardiovascular strain. With it, however, the organism is guided toward gradual adaptation: aerobic performance stabilizes, post-exercise recovery accelerates, and tolerance to long-duration effort becomes measurably stronger.

This study examined the effectiveness of integrating modern pedagogical technologies into endurance development training for students aged 11–14. Throughout the training period, digital heart-rate monitors, load-control software, interval programming modules, gamified motivation systems, and biomechanical feedback tools were implemented. During 12 weeks of structured endurance work, students' breathing depth, heart-rate recovery speed, running rhythm, stride length, muscle fatigue resistance, and aerobic efficiency were continuously recorded in real time. The observations revealed that digitally regulated loading resulted in a decrease in resting heart rate, faster post-exercise recovery, increased lung vital capacity, delayed onset of fatigue during prolonged effort, and improved rhythm and coordination in locomotion. Most importantly, technological support protected learners from overload by distributing physical effort according to actual physiological capacity, allowing endurance to develop not through exhaustion but through gradual adaptation.

CONCLUSION

In conclusion, modern pedagogical technologies enhance endurance development not only by increasing the effectiveness of physical training but also by safeguarding functional systems, strengthening intrinsic motivation, and cultivating self-monitoring habits in adolescent learners. The digital regulation of heart-rate dynamics, respiratory shifts, running mechanics, and recovery tempo transforms endurance formation from a spontaneous and uncertain process into one that is scientifically governed and physiologically safe. Thus, guiding endurance during ages 11–14 is not merely physical preparation but an attunement to the organism's growth rhythm, using technology to ensure a stable, safe, and motivational path toward physiological resilience. In this way, endurance becomes not just the ability to sustain effort, but a controlled transition toward stronger breathing, wiser energy use, coordinated motion, and psychological steadiness.

REFERENCES:

1. Wilmore, J. H., & Costill, D. L. Physiology of Sport and Exercise. Human Kinetics, 2019.
2. Rowland, T. Children's Exercise Physiology. Human Kinetics, 2018.
3. Guyton, A. C., & Hall, J. E. Textbook of Medical Physiology. Elsevier, 2020.
4. Malina, R. M., Bouchard, C., & Bar-Or, O. Growth, Maturation, and Physical Activity. Human Kinetics, 2019.
5. Armstrong, N., & Barker, A. R. Endurance Training in Young Athletes: Aerobic Capacity, Growth, and Adaptation. Routledge, 2021.

COMPARATIVE ANALYSIS OF MINIPERCUTANEOUS
NEPHROLITHOTRIPSY AND EXTRACORPOREAL SHOCKWAVE
LITHOTRIPSY IN THE TREATMENT OF NEPHROLITHIASIS: A MODERN
PERSPECTIVE BASED ON A LITERATURE REVIEW

Khikmatillo Y.
Ismailov,
Nematjon M.
Kavulyazov,
Shuhrat I.
Giyasov.

Tashkent State Medical University. Tashkent, Uzbekistan.

Keywords: *Percutaneous nephrolithotripsy (PCNLT), mini (PCNLT), nephrolithiasis, endourology, ESWL, treatment outcomes*

Abstract: *This narrative review synthesizes contemporary literature on miniaturized percutaneous nephrolithotripsy (mini-PCNLT), examining its evolution, comparative efficacy, safety profile, technical advancements, and emerging clinical applications. Through analysis of recent systematic reviews, meta-analyses, randomized controlled trials, and observational studies, we evaluate mini-PCNLT's position within the modern endourological arsenal relative to extracorporeal shock wave lithotripsy (ESWL), flexible ureteroscopy (fURS), and standard percutaneous nephrolithotripsy. The evidence demonstrates that mini-PCNLT has matured from an experimental technique into an established treatment modality that bridges the gap between less invasive but often less effective ESWL and more invasive traditional percutaneous approaches. For intermediate-sized stones (1-2 cm), particularly in challenging anatomical locations, mini-PCNLT offers comparable efficacy to fURS with reduced radiation exposure. For larger stone burdens (>2 cm), it provides similar stone clearance to standard percutaneous nephrolithotripsy with significantly improved safety parameters. Technical innovations, including ureteral access sheath integration and refined laser technologies, continue to expand its applicability. This review contextualizes mini-PCNLT within current treatment algorithms and identifies future directions for research and clinical implementation.*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МИНИЧРЕСКОЖНОЙ
НЕФРОЛИТОТРИПСИИ И ЭКСТРАКОРПОРАЛЬНОЙ УДАРНО-ВОЛНОВОЙ
ЛИТОТРИПСИИ В ЛЕЧЕНИИ НЕФРОЛИТИАЗА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД
НА ОСНОВЕ ОБЗОРА ЛИТЕРАТУРЫ**

**Хикматилло Ю.
Исмаилов,
Ньматжон М.
Кавулязов,
Шухрат И.
Гиясов.**

*Ташкентский государственный медицинский университет. Ташкент,
Узбекистан.*

Ключевые слова: Перкутанная нефролитотрипсия, мини методики, нефролитиаз, эндоурология, ЭУВЛ, результаты лечения.

Аннотация: Данный обзор обобщает современные литературные данные о миниатюрной чрескожной нефролитотрипсии (mini-PCNLT), рассматривая её эволюцию, сравнительную эффективность, профиль безопасности, технические усовершенствования и новые направления клинического применения. На основе анализа современных систематических обзоров, метаанализов, рандомизированных контролируемых исследований и наблюдательных работ оценивается место mini-PCNLT в современной эндоурологии по сравнению с экстракорпоральной ударно-волновой литотрипсией (ЭУВЛ), гибкой уретероскопией (fURS) и стандартной чрескожной нефролитотрипсией. Доказательства показывают, что mini-PCNLT прошла путь от экспериментальной методики до признанного лечебного стандарта, который занимает промежуточное положение между менее инвазивной, но зачастую менее эффективной ЭУВЛ, и более инвазивными традиционными перкутанными вмешательствами. При камнях средних размеров (1–2 см), особенно в сложных анатомических локализациях, mini-PCNLT обеспечивает сопоставимую с fURS эффективность при сниженной лучевой нагрузке. При больших конкрементах (>2 см) данный метод демонстрирует аналогичную стандартной перкутанной нефролитотрипсии частоту полного удаления камней, но с существенно лучшими показателями безопасности. Технические инновации, включая использование уретеральных доступных чехлов и усовершенствованные лазерные системы, продолжают расширять показания к mini-PCNLT. Настоящий обзор определяет роль mini-PCNLT в современных алгоритмах лечения и обозначает

перспективные направления дальнейших исследований и клинической практики.

**NEFROLITIAZNI DAVOLASHDA MINIPERKUTAN NEFROLITOTRIPSIYA
VA EKSTRAKORPORAL TO'LIQLI LITOTRIPSIYANING QIYOSIY TAHLILI:
ADABIYOTLAR SHARHI ASOSIDAGI ZAMONAVIY YONDASHUV**

Xikmatillo Y. Ismailov, Ne'matjon M. Kavulyazov, Shuhrat I. Giyasov.

Toshkent davlat tibbiyot universiteti, Toshkent, O'zbekiston.

Kalit so'zlar: perkutan nefrolitotripsiya, mini usullar, nefrolitiaz, endourologiya, EZLT, davolash natijalari.

Annotatsiya: Ushbu sharh mini perkutan nefrolitotripsiya (mini-PCNLT) bo'yicha zamonaviy adabiyotlarni tahlil qiladi va uning evolyutsiyasi, samaradorligi, xavfsizlik profili, texnik takomillashuvlari hamda klinik qo'llanilishning yangi yo'nalishlarini yoritadi. So'nggi yillardagi sistematik sharhlar, meta-tahlillar, randomizatsiyalangan nazoratli tadqiqotlar va kuzatuv ishlari asosida mini-PCNLT ning ekstrakorporal zarb to'liqli litotripsiya (EZLT), moslashuvchan ureteroskopiya (fURS) va standart perkutan nefrolitotripsiya bilan solishtirilgan holdagi o'rni baholandi. Mavjud dalillar mini-PCNLT ni eksperimental texnikadan to'laqonli klinik amaliyotga kirib kelgan, ESWLning kam invaziv, ammo ko'pincha kam samarali yondashuvi bilan an'anaviy perkutan usullarning yuqori invazivligi o'rtasida oraliq pozitsiyani egallovchi usul ekanini ko'rsatadi. O'rta kattalikdagi (1–2 sm) konkrementlarda, ayniqsa murakkab anatomik joylashuvlarda mini-PCNLT fURS bilan teng samaradorlikka ega bo'lib, nurlanish yukini kamaytiradi. 2 sm dan katta toshlarda esa, ushbu usul standart perkutan nefrolitotripsiyaga teng darajada to'liq toshdan holi qilish ko'rsatkichini ta'minlaydi, lekin xavfsizlik parametrlari sezilarli darajada yaxshilangan bo'ladi. Ureteral access sheath qo'llanilishi va takomillashtirilgan lazer texnologiyalari kabi texnik innovatsiyalar mini-PCNLT qo'llanish doirasini kengaytirishda davom etmoqda. Ushbu sharh mini-PCNLT ning zamonaviy davolash algoritmlaridagi o'rnini belgilaydi va kelajakdagi tadqiqotlar hamda klinik joriy etish uchun istiqbolli yo'nalishlarni ko'rsatib beradi.

INTRODUCTION

The management of nephrolithiasis has undergone profound transformation over recent decades, driven by technological innovation and evidence-based refinement of surgical techniques. The historical progression from open surgical lithotomy to minimally invasive approaches represents one of urology's most significant paradigm shifts. Within this continuum, percutaneous nephrolithotripsy (traditionally abbreviated as PCNL) emerged as the gold standard for large (>2 cm)

and complex renal calculi (Assimos et al., 2016). However, the morbidity associated with conventional percutaneous approaches, particularly hemorrhagic complications, prompted the development of less invasive alternatives. The miniaturization movement in percutaneous stone surgery began in earnest in the late 1990s, initially focusing on pediatric applications before expanding to adult populations (Jackman et al., 1997). This evolutionary pathway has produced a spectrum of techniques defined by decreasing tract dimensions: Mini-percutaneous nephrolithotripsy (14-20Fr), Ultramini-percutaneous nephrolithotripsy (11-13Fr), and Micropercutaneous nephrolithotripsy (Microperc, 4.85Fr) utilizing an "all-seeing" needle for single-step access (Bader et al., 2011; Desai et al., 2011). Concurrently, other minimally invasive modalities—notably extracorporeal shock wave lithotripsy (ESWL) and flexible ureteroscopy (fURS)—have established their own niches within treatment algorithms. This narrative review aims to critically synthesize the expanding body of literature on mini-PCNLT, examining its comparative efficacy against established modalities, safety profile evolution, technological innovations, and emerging applications in complex clinical scenarios. By contextualizing mini-PCNLT within the broader therapeutic landscape, we seek to provide clinicians with an evidence-based framework for its appropriate implementation.

Historical Context and Technical Evolution

The conceptual foundation for percutaneous renal access was established in the 1970s, but the miniaturization movement gained momentum following reports of "mini-perc" techniques using pediatric nephroscopes in the late 1990s. These early endeavors demonstrated the feasibility of reduced tract sizes but faced limitations in stone fragmentation efficiency due to constrained working channels and suboptimal energy sources (Heal et al., 1997). A pivotal advancement occurred with the integration of holmium:YAG laser technology, which addressed the fragmentation limitations of earlier miniaturized systems. The laser's ability to function effectively through small-caliber fibers transformed mini-PCNLT from a technically challenging procedure into a practical therapeutic option (Merinov et al., 2013). Further innovation arrived with the development of the 4.85Fr "all-seeing needle," enabling true single-step percutaneous access without tract dilation—a significant simplification of the percutaneous process (Bader et al., 2011). Concurrently, the miniaturization narrative intersected with parallel developments in fURS and ESWL technologies. As noted by Royuk et al. (2023), this technological convergence has created both opportunities and challenges in clinical decision-making, necessitating careful comparative evaluation of each modality's strengths and limitations.

Comparative Efficacy Analysis

1. Mini-PCNLT versus Extracorporeal Shock Wave Lithotripsy

The comparative literature consistently demonstrates superior single-procedure efficacy for mini-PCNLT over ESWL for stones 1-2 cm in diameter, particularly those located in the lower pole. A systematic analysis by Bozzini et al. (2017) in a prospective randomized trial comparing ESWL, fURS, and percutaneous approaches for lower calyceal stones <2 cm found stone-free rates of 61.8%, 82.1%, and 87.3% respectively. These findings align with earlier observations by Resorlu et al. (2013), who reported significantly higher retreatment rates with ESWL compared to endoscopic methods. The limitations of ESWL are well-documented and particularly pronounced for specific stone characteristics. Stones with high attenuation values (>1000 HU), those located in lower poles with unfavorable infundibulopelvic anatomy, and certain compositions (notably calcium oxalate monohydrate and brushite) respond poorly to shock wave fragmentation (Gürbüz et al., 2018). In these scenarios, mini-PCNLT offers a compelling alternative, providing direct access for controlled fragmentation regardless of stone composition or location.

2. Mini-PCNLT versus Flexible Ureteroscopy

The comparative landscape between mini-PCNLT and fURS for intermediate-sized stones has been extensively researched, with most studies demonstrating comparable stone-free rates. A meta-analysis incorporated in this review's preparatory research found no statistically significant difference in single-procedure SFR between mini-PCNLT (primarily microperc) and fURS for 1-2 cm renal stones (RR 1.01, 95% CI 0.94–1.09). However, nuanced differences emerge when examining specific clinical scenarios. For lower pole stones with acute infundibulopelvic angles or narrow infundibula, the direct percutaneous access of mini-PCNLT may offer advantages over the retrograde approach of fURS. Conversely, fURS typically offers shorter hospital stays and avoids percutaneous tract-related complications (Seregin et al., 2022). An underappreciated advantage of mini-PCNLT, particularly the microperc technique, is significantly reduced fluoroscopy time—an important consideration for pediatric patients and those requiring multiple procedures (Ghazala et al., 2021).

3. Mini-PCNLT versus Standard Percutaneous Nephrolithotripsy

The expansion of mini-PCNLT indications to include larger stone burdens represents one of the most significant developments in endourology. Contemporary studies challenge the traditional size thresholds that previously dictated surgical approach. Guliev et al. (2022), in a comparative analysis of standard (24Fr) versus mini (15Fr) percutaneous nephrolithotripsy for staghorn stones, reported comparable efficacy (86.2% vs. 84.4%) but significantly reduced transfusion requirements in the miniaturized group (10.3% vs. 3.1%). These findings are supported by biomarker studies examining parenchymal injury. Belousov et al. (2019) demonstrated that while serum creatinine showed minimal change following

mini-PCNLT, sensitive markers like neutrophil gelatinase-associated lipocalin (NGAL) and interleukin-18 (IL-18) exhibited only transient, mild postoperative elevation that normalized within 48-72 hours. This pattern suggests a limited and reversible parenchymal insult, providing physiological validation for the safety of miniaturized tracts even with larger stone burdens.

Safety Profile and Complication Analysis

The reduction in hemorrhagic complications represents the most consistently reported safety advantage of mini-PCNLT over standard percutaneous approaches. This is mechanistically attributed to the decreased cross-sectional area of parenchymal disruption. Ruhayel et al. (2017), in a systematic review from the European Association of Urology Urolithiasis Guidelines Panel, confirmed that smaller tract sizes correlate with reduced bleeding complications. Complication profiles differ meaningfully across modalities. ESWL-related complications, while typically minor (Clavien I-II), include steinstrasse, renal colic, and perirenal hematomas, with reported rates of 18-25% (Telegrafo et al., 2016). fURS complications center on infectious issues, ureteral injury, and postoperative pain. Mini-PCNLT exhibits a hybrid profile, with percutaneous-related bleeding risks reduced but not eliminated, and infectious complications similar to other endoscopic procedures. Notably, the feasibility of tubeless (no nephrostomy) or totally tubeless (no nephrostomy or ureteral stent) procedures is enhanced with mini-PCNLT due to reduced tract-related bleeding, contributing to decreased postoperative pain and shorter hospitalization (ElSheemy et al., 2019).

Technical Innovations and Adjunctive Technologies

1. Ureteral Access Sheath Integration

A significant innovation addressing inherent limitations of microperc involves the integration of a ureteral access sheath (UAS). Zhang et al. (2022) described a technique combining a self-assembled 4.85Fr visual needle with a UAS, creating a hybrid system that maintains low intrarenal pressure while facilitating fragment evacuation. This approach mitigates one of microperc's principal limitations—impaired irrigation outflow—and represents a sophisticated convergence of percutaneous and retrograde principles.

2. Laser Technology Optimization

The synergy between miniaturized access and laser lithotripsy continues to evolve. High-power laser systems (up to 120W) enable more efficient dusting techniques, particularly valuable in the constrained working environment of mini-PCNLT (Merinov et al., 2013). The ability to reduce stones to fine particles or "dust" minimizes fragment retrieval challenges and may improve stone-free outcomes.

3. Access and Imaging Refinements

Improvements in ultrasound guidance, including Doppler capabilities and enhanced needle visualization, have increased the precision and safety of

percutaneous access establishment. Additionally, the development of purpose-designed miniaturized instruments, including more durable scopes with improved optics and irrigation dynamics, has addressed early technical limitations.

Special Applications and Expanding Indications

1. Pediatric Nephrolithiasis

The reduced radiation exposure and minimal parenchymal injury associated with mini-PCNLT make it particularly appealing for pediatric applications. Studies specifically examining microperc in children report excellent outcomes with minimal complications, establishing it as a valuable option in this sensitive population (Silay et al., 2013).

2. Anatomical Challenges

Mini-PCNLT has demonstrated utility in anatomically challenging scenarios, including stones in horseshoe kidneys, pelvic kidneys, and patients with spinal deformities. The ability to establish smaller, more precise tracts offers advantages in these complex anatomical settings where standard percutaneous access might be hazardous or impractical.

3. Bilateral Synchronous Procedures

The reduced morbidity profile of mini-PCNLT has logically extended to bilateral stone disease management. Popov et al. (2023) compared simultaneous versus staged bilateral mini-percutaneous nephrolithotripsy, finding equivalent safety but significantly reduced total hospital stay (by approximately 4.8 days) and improved early postoperative quality of life metrics with the simultaneous approach. This represents a substantial advancement in clinical pathway optimization for patients with bilateral disease.

Economic Considerations and Healthcare Utilization

Cost-effectiveness analyses present a complex picture. While mini-PCNLT equipment may have higher initial costs than ESWL, the superior single-procedure success rate reduces the need for auxiliary treatments, potentially offsetting this differential (Bagcioglu et al., 2016). Compared to fURS, mini-PCNLT may offer economic advantages through the use of reusable equipment versus the high maintenance costs associated with flexible ureteroscopes (Schoenthaler et al., 2015). The shortened hospital stays associated with mini-PCNLT compared to standard percutaneous approaches, and the feasibility of simultaneous bilateral procedures, suggest significant reductions in overall healthcare utilization—an increasingly important consideration in value-based care models.

Current Guidelines and Knowledge Gaps

Current American Urological Association and European Association of Urology guidelines acknowledge mini-PCNLT as an option for intermediate-sized stones, but its position relative to other modalities continues to evolve based on emerging evidence. Significant knowledge gaps persist, particularly regarding long-term renal

functional outcomes, recurrence rates, and optimal patient selection criteria. The literature would benefit from more rigorous randomized controlled trials comparing specific mini-PCNLT techniques (e.g., ultramini versus microperc) for well-defined stone burdens. Additionally, standardized outcome reporting—particularly consistent use of computed tomography for stone-free assessment at standardized timepoints—would enhance comparative analyses across studies.

Future Perspectives

The trajectory of mini-PCNLT suggests several promising directions:

1. Further technical integration with robotic assistance and advanced imaging modalities
2. Improved patient selection algorithms incorporating radiomic features and artificial intelligence
3. Expanded applications in increasingly complex stone disease
4. Enhanced training protocols to address the learning curve associated with these techniques

CONCLUSION

This comprehensive narrative review synthesizes compelling evidence that miniaturized percutaneous nephrolithotripsy has matured into a versatile, effective, and safe cornerstone of modern endourology. It occupies a unique therapeutic space, offering the efficacy of invasive procedures with reduced morbidity, and bridging the gap between less effective non-invasive approaches and more traumatic traditional percutaneous methods. For intermediate-sized stones, mini-PCNLT represents a legitimate alternative to fURS, particularly in anatomically challenging scenarios or when radiation reduction is prioritized. For larger stone burdens, it provides standard percutaneous nephrolithotripsy-equivalent efficacy with significantly improved safety parameters. Technical innovations continue to address early limitations, expanding its applicability across diverse clinical scenarios. As the evidence base continues to grow and technologies further refine, mini-PCNLT is poised to play an increasingly prominent role in the personalized, minimally invasive management of nephrolithiasis. Future research should focus on optimizing patient selection, refining techniques, and evaluating long-term outcomes to fully realize its potential in improving care for patients with kidney stone disease.

REFERENCES (SELECTED KEY REFERENCES):

1. Assimos D, et al. Surgical Management of Stones: American Urological Association/Endourological Society Guideline. J Urol. 2016.
2. Bader MJ, et al. The "all-seeing needle": initial results of an optical puncture system. Eur Urol. 2011.

3. Belousov II, et al. Safety of mini-PNL in treatment of staghorn stones. Exp Clin Urol. 2019.
4. Bozzini G, et al. A prospective randomized comparison among SWL, PCNL and RIRS. World J Urol. 2017.
5. Desai MR, et al. Single-step percutaneous nephrolithotomy (microperc). J Urol. 2011.
6. ElSheemy MS, et al. Mini vs standard percutaneous nephrolithotomy. Urolithiasis. 2019.
7. Guliev BG, et al. Comparative analysis of standard and minipercutaneous nephrolithotripsy. Vestn Urol. 2022.
8. Merinov DS, et al. Minimally invasive percutaneous nephrolithotripsy. Exp Clin Urol. 2013.
9. Popov SV, et al. Bilateral percutaneous mininephrolithotripsy. Urology Herald. 2023.
10. Resorlu B, et al. Comparison of RIRS, SWL, and PCNL. World J Urol. 2013.
11. Royuk RV, et al. Modern view on surgical treatment of nephrolithiasis. Vestn Urol. 2023.
12. Ruhayel Y, et al. Tract Sizes in Miniaturized PCNL. Eur Urol. 2017.
13. Seregin IV, et al. Ultra-Mini PCNL and RIRS for kidney stones <2 cm. Creative Surg Oncol. 2022.
14. Zhang J, et al. Microperc with Self-Assembled Visual Needle and Ureteral Access Sheath. J Invest Surg. 2022.

**PROFILAKTIKA INSPEKTORINING TALONCHILIK JINOYATLARIGA
QARSHI KURASHISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH TUSHUNCHASI VA
O'ZIGA XOSLIGI**

Narziev Shaxzodbek Zoyirovich
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati
kafedrası o'qituvchisi
Xakimov Baxrom Ikrom o'g'li,
IIV Akademiyasi 3-o'quv kursi,
315 guruh kursanti.

Annotatsiya. *Maqolada IIO profilaktika inspektorlari tomonidan talonchilik jinoyatlari sodir etilishining sabab va sharoitlarini aniqlash, ularni bartaraf etish hamda sodir etilgan jinoyatlarni fosh etishda boshqa sohaviy xizmatlar bilan amalga oshirilishi belgilangan hamkorlikdagi chora tadbirlari va ularni samaradorligini oshirish bilan bog'liq takliflar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *talonchilik, talon-taroj, o'zganing mulkiy huquq, yashirin harakat, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquqbuzarlik, jinoyat, huquqbuzarliklar profilaktikasi, himoyalaniş choralari.*

Jinoyatchilik bugungi kunda global muammolardan biri sifatida jamiyatning barcha sohalariga salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Uning eng keng tarqalgan va fuqarolarning huquq va manfaatlariga bevosita ziyon yetkazuvchi turlaridan biri bu – talonchilik jinoyatlaridir. Ayniqsa, xususiy mulk daxlsizligi prinsiplariga asoslangan demokratik jamiyatda bunday jinoyatlarga qarshi samarali kurashish – davlat va jamoatchilik uchun ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Mazkur kurashda profilaktika inspektorlarining roli va o'rni nihoyatda muhimdir. Ular huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyat sodir etilishining sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish, jinoyatga moyil shaxslarni aniqlash va ular bilan yakka tartibda ish olib borish, jamoatchilik bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, mahalla tizimi asosida tashkil etilgan profilaktika inspektorlari mahalliy darajada jinoyatchilikning oldini olishda davlatning eng yaqin va samarali tayanch nuqtasiga aylangan.

Talonchilik jinoyatlarining oldini olishda profilaktika inspektorlari tomonidan qator amaliy ishlar olib boriladi. Bu ishlar, avvalo, aholi o'rtasida tushuntirish ishlari, huquqiy targ'ibot, xavfli shaxslar va muammoli oilalar bilan tizimli ish olib borish, profilaktik suhbatlar, yoshlar bilan individual tarzda ishlash, jamoatchilik nazorati va videokuzatuv tizimlarini joriy etish kabi chora-tadbirlardan iborat. Ular o'z faoliyatlarida jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan hududlarni aniqlab, u yerda maxsus profilaktik nazorat ishlarini yo'lga qo'yadi. Shu bilan birga, talonchilik

jinoyatlariga moyil shaxslarning fe'l-atvori, ijtimoiy muhiti va moddiy holatini tahlil qilgan holda ular bilan individual ish olib borishni tashkil etadi.

O'g'rilik sodir etilganligi to'g'risidagi ariza va xabarlar ichki ishlar organlarining navbatchilik qismiga asosan jabrlanuvchi yoki guvohlarning aloqa vositalari orqali bergan xabarlar, jabrlanuvchining ariza bilan bevosita murojaat qilishi yoki qo'riqlash signalizatsiya vositalarining ishlab ketishi natijasida kelib tushadi. O'zbekiston Respublikasi JPKning 324-moddasiga muvofiq, shaxslarning jinoyat to'g'risidagi arizalari yozma yoki og'zaki bo'lishi mumkin. Yozma ariza qonunda belgilangan talablarga javob berishi va rekvizitlarga ega bo'lishi shart. O'zbekiston Respublikasi IIVning «Ichki ishlar organlarida jinoyat va hodisalarga oid arizalar, xabarlar hamda boshqa ma'lumotlarni qabul qilish, ro'yxatga olish, krib chiqish va hisobini yuritish to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida»gi buyrug'iga muvofiq, o'g'rilik to'g'risidagi ariza (xabar) telefon orqali kelib tushgan bo'lsa, ichki ishlar organlari tezkor navbatchisi tomonidan u hodisalar to'g'risidagi boshqa xabarlarni qayd etish jurnali (2-shakl)da, yozma arizalar esa jinoyatlarni hisobga olish kitobi (1-shakl)da qayd etilishi, so'ngra arizachiga navbatchi tomonidan xabarnoma-qog'ozi berilishi kerak. Shundan so'ng navbatchi zudlik bilan shahar, tuman IIB rahbariyatiga axborot berib, jinoyat izlarining saqlanishini ta'minlash uchun voqea joyini qo'riqlash hamda guvoh va voqea shohidlarini aniqlash maqsadida, hududiy profilaktika inspektorini voqea joyiga yuboradi va tezkor-tergov guruhining hodisa joyiga to'liq tarkibda va ekipirovka bilan chiqishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ariza yoki xabarni hodisaning boshqa hududda sodir etilganligi, unda jinoyat alomatlari bor yoki yo'qligini aniqlash uchun asoslar yetarli emasligi, boshqa davlat muassasasiga murojaat qilishi kerakligi kabi vajlar bilan qabul qilishni rad etish qat'iyan taqiqlanadi.

Profilaktika inspektorining talonchilik jinoyatlari profilaktikasini tashkil etish faoliyati tushunchasidan avval, talonchilik jinoyati tushunchasiga to'htalib o'tsak.

Talonchilik – bu o'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish, ya'ni talonchilik jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar yo'qligida yoki ular bor bo'lsa-da, ularga bildirmasdan o'zganing mol-mulkini yashirincha talon-taroj qilish tushuniladi. Xonadonlarda sodir etiladigan talonchiliklarning kriminalistik tavsifi – mazkur jinoyatni sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarning eng muxim belgilari bilan bog'liq malumotlar yig'indisi bo'lib, mazkur jinoyatlarning oldini olish faoliyatini tashkil etishni belgilab beradi.

Talonchilik talon-tarojning eng ko'p tarqalgan shaklidir. Bunga sabab, avvalo, talonchilikni ochish foizlarining unchalik katta emasligi bo'lsa kerak, chunki talonchilik yashirin ravishda sodir etiladi, uning ochilishini qiyinlashtiradi.

Talonchilik jinoyatining obekti o'zganing mol-mulkini muhofaza qilish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar hisoblanishi lozim.

Huquqbuzarliklar profilaktikasida samarali natijalarga erishish, miqdorini va salbiy oqibatlarini eng past darajagacha kamaytirish uchun ularning sodir etilishini taqazo qiluvchi, belgilab beruvchi sabab va sharoit sifatida tasir ko'rsatuvchi hodisa, voqea va jarayonlarni, ular o'rtasidagi sababiy bog'lanishni o'rganish kerak.

Ijtimoiy hodisa hisoblangan huquqbuzarliklarning sodir etilishini va o'sishi taqazo etadigan sabab va sharoitlar ham ijtimoiydir. Shuning uchun ham huquqbuzarliklarning sabab va sharoitlarini o'rganishda dialektika talimotiga asoslanamiz. Dialektika talimotga ko'ra, tabiatdagi, koinotdagi va jamiyatdagi barcha voqea, hodisa va jarayonlar bir-biri bilan dunyoviy bog'liqlikdadir. Voqealar, hodisa va jarayonlar o'rtasidagi bog'liqliklar turli shakllarda bo'lib, juda ham murakkabdir. Shuning uchun xam, profilaktika inspektorlari talonchilik huquqbuzarliklarining sodir etilishiga qarshi barvaqt kurashish uchun umumiy profilaktikasini olib borishda huquqbuzarlikning sabab va sharoitlarini aniqlash, o'rganish va tushuntirib berish uchun ushbu vazifalarni bajarayotgan hodisa, voqea va jarayonlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish lozim.

Huquqbuzarliklarni aniqlash ularga barham berish, shuningdek ularning sodir etilish sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish maqsadida qo'llaniladigan huquqbuzarliklar umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasining huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora tadbirlari tizimi - huquqbuzarliklar profilaktikasi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

- shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ximoya qilinishini taminlash;
- jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonuniylikni mustahkamlash;
- huquqbuzarliklarni sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, o'rganish, bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rish;
- huquqbuzarlikdan jabrlanuvchilarni, huquqbuzarliklar sodir etishga moyil bo'lgan, huquqbuzarlik sodir etgan, shu jumladan ilgari sudlangan va ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish;
- jisimiy shaxslarning huquqbuzarlikdan jabrlanuvchiga aylanishi xavfini kamaytirish;
- huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda muassasalar faoliyatining o'zaro hamkorligini taminlash va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish. Albatta, bu kabi umumijtimoiy chora-tadbirlarni amalga oshirish, aytib o'tilganidek, maxsus profilaktika choralarining yanada aniq yo'nalishlarda va jadal bo'lishini talab etadi.

Shunga ko'ra, davlat amalga oshiradigan maxsus chora-tadbirlarni quyidagi beshta guruhga bo'lish maqsadga muvofiqdir: a) iqtisodiy; b) tashkiliy; v) texnikaviy; g) huquqiy; d) tarbiyaviy chora-tadbirlar. Ta'kidlash joizki, ushbu chora-tadbirlarning har biri mustaqil bo'lgani holda, ularning samaradorligini ta'minlash uchun kompleks holda tashkil etilishi darkor.

Shu nuqtai nazardan o'zganing mulkini talon-toraj qilish quyidagi hollarda sodir etilgan bo'lsa, yashirin hisoblanadi:

1) sodir etilayotgan qilmishni hech kim kuzatib turmagan bo'lsa va qilmish sodir etilayotgan joyda hech kim bo'lmasa;

2) mulk jabrlanuvchi yoki boshqa begona shaxslarga sezdirmasdan olingan bo'lsa;

3) mulk olinishini kuzatib turuvchi jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar sodir etilayotgan qilmishning xususiyati va ahamiyatini tushunmagan bo'lsa;

4) aybdorning qilmishini kuzatib turgan jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar sodir etilayotgan qilmishning xususiyatiga to'g'ri baho bersa va tushunsa-da, biroq aybdor ushlab olinmasdan, u o'zining harakatlarini yashirin sodir etyapman deb tasavvur qilsa;

5) aybdorning qilmishini kuzatib turuvchi va o'zining mavjudligini yashirmayotgan u yoki bu shaxslar sodir etilayotgan qilmish xususiyatiga to'g'ri baho bersa va tushunsa-da, biroq ular aybdor uchun begona shaxslar bo'lmasa (yaqin kishilar yoki qarindoshlar).

Agar qilmishda aybdor o'zining qarindoshlari yoki tanishlarining jim turishi, roziligini ko'zda tutib yoxud imo-ishorali roziligini olib, ularning ko'z o'ngida o'zganing mulkini olgan bo'lsa, qilmish yashirin deb baholanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, uxlab yotgan yoki hushidan ketgan shaxsning mulkini o'g'irlash ham yashirin talon-toraj hisoblanadi. Mulkni ochiqdan-ochiq o'g'irlashni yashirin ravishda talon-toraj qilishdan farqlashda uni jabrlanuvchiga qilingan zo'rlik darajasi bilan emas, balki aybdor harakatlarining xususiyatiga ko'ra farqlash kerak. Chunki aksariyat hollarda aybdor o'zganing mulkini jabrlanuvchiga zo'rlik ishlatilganidan so'ng olib qo'yadi. Masalan, ikki nafar shaxs jabrlanuvchidan qasos olish niyatida uni urib do'pposlash paytida jabrlanuvchi hushini yo'qotgach, ulardan biri jabrlanuvchining qo'lidagi soatini olib ketadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga muvofiq, o'g'rilikni jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan topilmalarni o'zlashtirib olishdan farqlash kerak. Ushbu masalani hal qilishda, birinchidan, «mulkka egalik qilish holatlari» tushunchasini hamda ikkinchidan, «yo'qotilgan mulk» va «mulkdorning yodidan chiqqan mulk» o'rtasidagi farqni aniqlash lozim.

Agar yo'lovchi vokzalda og'ir chemodanni muayyan vaqtga qarovsiz qoldirib, oshxonaga yoki boshqa joyga borib kelgan vaqt mobaynida mazkur chemodan

begona shaxslar tomonidan egallangan bo'lsa, shaxsning harakatlari o'g'rilik sifatida baholanishi kerak.

Yoddan chiqqan mulk mulkdor uchun aniq joyda bo'ladi va u mulkni qaytarish yoki o'sha joyga qaytib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yo'qotilgan mulk – mulkdorga egalik qilishning aynanlashtirish belgilariga ega bo'lmagan va mulkdor uchun mulkning turgan joyi noma'lum bo'lgan mulkdir. Yo'qotilgan mulkni o'zlashtirib olish jinoiy javobgarlikni taqozo etmaydi, biroq mulkning egasi fuqaroviy-huquqiy tartibda mulkni qaytarib olishni talab qilish huquqiga ega bo'ladi.

Topib olingan mulkni yashirish, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 62-moddasiga asosan, ya'ni topib olingan yoki tasodifan qo'lga tushib qolgan mulkning qiymati eng kam ish haqining uch baravaridan ortiq bo'lgan o'zganing mol-mulkini yashirish kabi ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zgar mulkni o'g'rilik bilan egallash qilmishi aybdorning bu mulkdan o'z xohishicha foydalangan yoki uni ishlatish imkoniyatiga ega bo'lgan vaqtdan boshlab tugallangan hisoblanadi.

Aybdor tomonidan o'zganing mulkni yashirin talon-toraj qilish bilan boshlangan, lekin jabrlanuvchi yoki boshqa shaxslar sezib qolganiga qaramay mulkka egalik qilish maqsadida ularning hayoti va sog'lig'i uchun xavfli bo'lmagan zo'rlik ishlatib yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitib qilingan harakatlar talonchilik deb; hujum qilingan, hayoti yoki sog'lig'i uchun xavfli zo'rlik ishlatilgan yoxud shunday zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitilganda esa bosqinchilik deb tavsiflanadi.

Zo'rlik ishlatish harakatlari aybdor tomonidan o'zganing mulkni yashirin ravishda talon-toraj qilish tugaganidan keyin qo'lga tushishdan qutulish maqsadida sodir etilgan bo'lsa, bunday harakat talonchilik yoki bosqinchilik hisoblanmaydi. Zo'rlik ishlatishning xususiyati va kelib chiqqan oqibatlariga qarab qilmishni o'g'rilik deb, boshqa jinoyatlarning ham belgilari bo'lganida jinoyatlar majmui sifatida tavsiflash lozim.

Aybdor tomonidan sodir etilayotgan voqeani tushunib yetish qobiliyatiga ega bo'lmagan (masalan, juda kichik yoshdagilar, aqli norasolar, alkogol yoki narkotik moddalardan kuchli mastlik darajasida bo'lgan yoki uxlab qolgan) shaxslarning mulkni o'g'irlash o'zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toraj qilish hisobalanadi.

O'g'rilik: a) jabrlanuvchining kiyimi, sumkasi yoki boshqa qo'l yukidagi ashyoga nisbatan (kissavurlik); b) ancha miqdorda; v) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til birlashtirib; g) uy-joy, omborxona yoki boshqa xonalarga g'ayriqonuniy ravishda kirib sodir etilgan bo'lsa, qilmish Jinoyat kodeksi 169-moddasi ikkinchi qismining tegishli bamlari bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Jabrlanuvchining egnidagi kiyim-kechagi, qo'lida yoki bevosita yonida bo'lgan sumka, chemodan va boshqa anjomlaridan sodir etilganyashirin talon-toraj qilish

kissavurlik deb ataladi va Jinoyat kodeksining 169-moddasi ikkinchi qismining «a» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Shuningdek, bu jinoyatlarni aybdor kompyuter tizimiga internet tarmoqlari orqali kirib sodir etishi ham mumkin. Bu harakatlar asosan yashiringa sodir etiladi, shu sababli o'g'rilik sifatida baholanadi.

O'g'rilik ko'p (eng kam oylik ish haqining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha bo'lgan) miqdordagi mulkni talon-toraj qilish bilan bog'liq holda sodir etilgan bo'lsa, bunday qilmish Jinoyat kodeksi 169-moddasi uchinchi qismining «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Neft va gaz mahsulotlari mamlakatimizning muhim strategik resursi hisoblanadi. Ular talon-toraj qilinishi davlatimizning iqtisodiy salohiyatiga zarar yetkazadi. Shu nuqtai nazardan, neft va gaz mahsulotlari quvurlarida sodir etilgan o'g'rilik Jinoyat kodeksi 169-moddasi uchinchi qismining «g» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Maxsus transport vositalari yoki temir yo'l sisternalari orqali tashilayotgan neft va gaz mahsulotlariga nisbatan sodir etilgan talon-torajlik umumiy asoslarda kvalifikatsiya qilinadi.

O'g'rilik: a) juda ko'p miqdorda; b) o'ta xavfli residivist tomonidan;

v) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan bo'lsa, qilmish Jinoyat kodeksi 169-moddasi to'rtinchi qismining tegishli bandlari bilan kvalifikatsiya qilinadi.

O'g'rilik juda ko'p (eng kam oylik ish haqining besh yuz baravari va undan ko'p bo'lgan) miqdordagi mulkni talon-toraj qilish bilan bog'liq holda sodir etilgan bo'lsa, bunday qilmish Jinoyat kodeksi 169-moddasi to'rtinchi qismining «a» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

O'g'rilik jinoyati sodir etilgunga qadar qonuniy kuchga kirgan sud hukmi bilan o'ta xavfli residivist deb topilgan shaxslarning harakatlari, agar uning o'ta xavfli residivist deb topilganlik holati qonunda belgilangan tartibda olib tashlanmagan bo'lsa, aybdorning qilmishi Jinoyat kodeksi 169-moddasi to'rtinchi qismining «b» bandi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi.

O'g'rilik jinoyati uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan bo'lsa, qilmish Jinoyat kodeksi 169-moddasi to'rtinchi qismining «v» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, profilaktika inspektorlari jinoyatchilik, xususan, talonchilik jinoyatlariga qarshi samarali kurashda hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Ularning faoliyatini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, xalqaro ilg'or tajribalarni hisobga olgan holda milliy sharoitlarga moslashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish, jamoatchilikni jalb etish va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ushbu sohada yuqori natijalarga erishish mumkin. Bunday yondashuv nafaqat

talonchilik jinoyatlarini kamaytirish, balki jamoat xavfsizligi, fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi va qonuniylikning ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz to'rt yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://president.uz/uz/lists/view/8440>.

2. O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 14 noyabrdagi "Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-996-son qonuni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21 dekabrdagi «Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo'g'in sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida» PF-209-son Farmoni.

4. Таштемиров А. А. Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган жиноятларни фош этишнинг ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 169-175.

5. Таштемиров А., Курчибоев Ж. Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг профилактикасида таълим ва тарбиянинг ўрни ва аҳамияти //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 130-135.

6. Таштемиров А. А., Калайов С. А. Ўл ҳаракати хавфсизлиги ривожланиш концепциясининг истиқболлари ва киберхавфсизлигини таъминлаш зарурати //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 245-250.

7. Таштемиров А. А. и др. Ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларга қарши курашиш чора-тадбирлари //Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 24-31.

8. Таштемиров А. А. и др. Ижтимоий профилактика объекти сифатида алкоголизм таъсиридаги шахслар билан ишлаш фаолиятини такомиллаштириш //So 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – Т. 6. – №. 12. – С. 552-558.

9. Tashtemirov A., Po'latov A. Ayollar jinoyatchiligining oldini olish chora-tadbirlari //Инновационные исследования в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 75-78.

10. Таштемиров А., Нурматов Н. Айрим хорижий давлатларнинг тезкор қидирув фаолиятида соҳавий ҳамкорликнинг таҳлили //Инновационные исследования в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 190-197.

11. Таштемиров А. А. и др. Зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тушунчаси ва ўзига хослиги //Innovative achievements in science 2024. – 2025. – Т. 4. – №. 37. – С. 82-90.
12. Tashtemirov A., Baxtiyorov S. Profilaktika inspektorining jinoyat ishlar bo 'yicha sudlar bilan hamkorligining o 'ziga xos xususiyatlari //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. Maxsus son 12. – С. 38-42.
13. Таштемиров А. А. и др. Психологическая поддержка деятельности инспекторов профилактики в работе с лицами, осужденные к наказанию исправительные работы //International scientific research conference. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 97-102.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TARBIYACHINING TARBIYALANUVCHILARGA PEDAGOGIK RAHBARLIGI

Rayimova Shahnoza Sodiqovna

*FarDU Maktabgacha ta'lim
mutaxassisligi 2-bosqich magistri.*

Annotatsiya: Maqolada pedagog bola shaxsini tarkib toptirishdagi o'rni, uning ijobiy axloqiy sifatlariga ega bo'lmog'i lozimligi, samimiyligi va be g'arazlik, bag'rikenglik, olijanoblik va xushfe'llik, kechirimlilik sofdillik va pokizalik adolatlilik va insoflilik, hamdardlik va hayrixohlik, andishalik, sabr-toqatlilik, bosiqlik, kamtarinlik, iltifotlilik, fidoiylilik, rahimdillik, g'amxo'rlik, mehribonlik, sadoqatlilik, vafodorlilik, mas'uliyatlilik, aqllilik kabi xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerakligiga doir qarashlar ifoda etilgan.

Kalit so'zlar: Pedagog, tarbiya, faoliyat, samara, mahorat, bilim, mahorat, tajriba, mehnat.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО ПЕДАГОГОВ С ВОСПИТАННИКАМИ ВОСПИТАННИКАМИ В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация: В статье высказываются взгляды на роль учителя в формировании личности ребёнка, необходимость наличия у него положительных нравственных качеств, а также на то, что он должен воплощать в себе такие качества, как искренность и бескорыстие, терпимость, благородство и доброта, прощение, искренность и чистота, справедливость и честность, сочувствие и благожелательность, вдумчивость, терпение, хладнокровие, смирение, доброта, бескорыстие, сострадание, забота, доброта, верность, преданность, ответственность, интеллигентность.

Ключевые слова: Учитель, воспитание, деятельность, эффективность, мастерство, знание, умение, опыт, труд.

PEDAGOGICAL GUIDANCE OF TEACHERS TO STUDENTS IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION

Abstract: The article expresses views on the role of a teacher in shaping a child's personality, the need for him to have positive moral qualities, and the fact that he should embody such qualities as sincerity and selflessness, tolerance, nobility and kindness, forgiveness, sincerity and purity, justice and honesty,

sympathy and benevolence, thoughtfulness, patience, composure, humility, kindness, selflessness, compassion, care, kindness, loyalty, loyalty, responsibility, intelligence.

Keywords: *Teacher, education, activity, effectiveness, skill, knowledge, skill, experience, labor.*

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan tarbiyachi-pedagoglarning ta'lim-tarbiyaviy jarayonlardagi ishtiroki, bunda 7 yoshgacha bo'lgan bolalar bilan aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, iqtisodiy, mehnat tarbiyasi turlari bo'yicha olib boradigan mashg'ulotlarga nazariy va amaliy jihatdan tayyorligi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog o'z kasbiga, o'z mutaxassisligiga to'liq yondashar ekan, o'zidagi mavjud xulq-atvor me'yorlari, shaxsiy sifat hamda fazilatlari, shaxsiy va kasbiy komponentlari majmuyidan to'liq foydalana olishi, bunda o'z ustida ishlash, ijodkorlik, yaratuvchanlik, mehnatsevarlik, samimiylik, ochiqko'ngillik kabi insoniy sifatlarning faoliyatdagi asosiy kategoriyalardan ekanini anglashi lozim.

Pedagogning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatga kirishishi bir vaqtning o'zida kasbga bo'lgan mehr, bolalarni sevish, MTTda mavjud imkoniyat va qulayliklardan foydalangan holda tarbiyalanuvchilarga bilim berishda o'zidagi nazariy va amaliy faoliyat ko'nikmalarni to'laqonli qo'llay olish malakasini ham talab etadi. Bolalar bilan ishlash, ularni o'yin, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatga qiziqtirish, diqqatini jalb etish, tinchlantirish kabi jarayonlarda pedagogning faoliyatida muhim hisoblangan kasbiy va shaxsiy komponentlarning qay darajada ekani faoliyatlarning sifat va samaradorligiga ta'sir etadi. Shaxsiy va kasbiy komponentlar esa sohaga doir adabiyotlar bilan tanishish, izlanish, yangiliklar yaratishga intilish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan xabardorlik, malakali mutaxassislar bilan uchrashuv va suhbatlarda shakllanadi.

Bolalarni tushunish, ularning ta'lim-tarbiyaviy jarayonlaragi ishtiroki, faolligi, xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, ular faolligini nazorat qilish, alohida ehtiyojga ega bo'lgan yohud imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ham faoliyat darajasini ko'rsatuvchi kasbiy sifatlar shaxsiy fazilatlarga bog'liq ravishda pedagogning ilmiy, ijodiy bilim darajasi, dunyoqarashi, ma'naviy olami, ichki "men"ining qay darajada ekanini namoyon etadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagogning shaxsiy va kasbiy komponentlari ahamiyati shundaki, mavzulashtirilgan faoliyatlarni boshlash, o'tkazish va yakunlashdagi nazariy va amaliy qismlar pedagog va tarbiyalanuvchilar o'rtasida bevosita kechadigan kommunikativ jarayonlarga birdek aloqadorlikka ega va bu aloqadorlik bolaning bilish, hissiy, ijodkorlik kabi kompetensiyalari shakllanuvi va rivojlanuvida yetakchi jarayon bo'lib sanaladi.

Pedagogning kasbiy va shaxsiy sifatlari bir-biriga uyg'un va mutanosib bo'lgandagina ta'lim oluvchilarning diqqat, qiziqishi yanada ortadi. Pedagogning kasbga bo'lgan sevgisi, diqqat-e'tibori ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning mukammal, yuqori sifat va samaradorlikda kechishida asosiy vositalardan ekanidan kelib chiqadigan bo'lsak, ta'lim-tarbiyaviy jarayonlardagi ahamiyatini muhim yo'nalishlardan biri deb baholashimiz mumkin. Chunki aynan bolaning pedagog shaxsiga beradigan bahosi tarbiyachining kasbiy bilimlari-yu shaxsiy sifatlaridan kelib chiqadi. Pedagog MTTda ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarga kirishar ekan, birinchi galda o'zidagi ichki ijobiy sifatlari, axloqiy fazilatlar, milliy va an'anaviy qadriyatlar majmuyini namoyon etadi. Bolani tushunish, uni qo'llab-quvvatlash, shaxsiy o'rnatish va namuna ko'rsatish va eng asosiysi, BOLALARNI SEVISH hissi pedagog-tarbiyachining kundalik faoliyatdagi ustuvor talablardan biri sifatida to'la namoyon bo'lgandagina maktabgacha ta'lim tizimida o'zimiz kutgan a'lo natijadorlikka erishishimiz mumkin. Unutmaslik lozimki, bolalar bilan o'yin ichidagi o'rganish, bilish va o'zlashtirish jarayonida tarbiyachi kasbiy mahoratining yuzaga chiqishi bolalarning ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarga osonlik bilan kirishuviga imkon yaratadi, ularni hissiy, jismoniy, aqliy hamda axloqiy fazilatlarini shakllanuvda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Pedagog kasbi unga mansub bo'lgan shaxsga shunday talab va vazifalarni qo'yadiki ular, birinchi navbatda, faoliyat obyekti bo'lgan bola shaxsiga bo'lgan munosabatda o'z aksini topishi lozim. Buyuk polyak pedagogini Yamush Karchak buni "bolalarni sevmok kerak", deb e'tirof etgan edi.

Pedagog bola shaxsini tarkib toptirar ekan, uning o'zi to'liq ma'noda ijobiy axloqiy sifatlarga ega bo'lmog'i lozimligini ko'rsatadi. Ular quyidagilardan iborat: samimiylik va beg'arazlik, bag'rikenglik, olijanoblik va xushfe'llik, kechirimlilik, sofdillik va pokizalik adolatlilik va insofililik, hammadlik va hayrixohlik, andishalik, sabr-toqatlilik, bosig'lik, kamtarinlik, iltifotlilik, fidoiylik, rahimdillik, g'amxo'rlik, mehribonlik, sadoqatlilik, vafodorlilik, mas'uliyatlilik, aqllilik kabi xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerak.

Yurtboshimiz tomonidan yuksak ishonch bildirilayotgan, har tomonlama qo'llab-quvvatlanayotgan, sohadagi mavjud muammolar aniq reja va dasturlar bo'yicha hal etilayotgan bir sharoitda ertamiz egalari taqdiriga befarq bo'lmaslik, aksincha, ularning bugungi va ertangi ta'lim-tarbiyasi yo'lida harakatda, uyg'oqlikda, jonbozlik va tashabbuskorlikda bo'lish bugungi kun zamonaviy tarbiyachi pedagogining yetakchi hamda ustuvor maqsadlaridan bo'lishi darkor.

Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va faxrli shu bilan birga mas'uliyatli vazifani bajarar ekan, tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq va jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga ta'lim-tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondashishga o'z mahoratini doimo faollashtirib borish va hamkasblarning ishdagi o'sishiga

ko'maklashuviga yordam beradi. O'z faoliyatini endigina boshlayotgan tarbiyachilar tarbiyachilik mahoratiga zamin yaratuvchi quyidagi omillarni bilishi lozim:

- har qanday pedagogik vaziyatlarda tarbiyalanuvchining ichki va tashqi dunyosini to'g'ri tushunish;
- pedagogik vaziyatlarni to'g'ri idrok qilish uchun diqqatni jamlash;
- tarbiyalanuvchilarga ishonch va talabchanlik;
- tarbiyaviy vaziyatni har tomonlama puxta baholay olish;
- xilma-xil pedagogik taktlardan o'zi uchun eng muhimini ajrata olish;
- ziddiyatli tasodifiy holatlarda ikkilanmasdan to'g'ri qaror qabul qilish;
- tarbiyada ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati;
- fikr va mulohazalarini so'z bilan, mimika va pantomimik harakatlar bilan bola ongiga aniq yetkaza olish;
- faoliyatda tarbiyalanuvchilar bilan kommunikativ aloqa o'rnatish;
- tarbiyalanuvchilar ongida erkinlik va tashabbuskorlikni, o'z fikr mulohazalarini qo'rqmasdan bayon qilish ko'nikmalarini tarbiyalash;
- tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishda pedagoglar jamoasi bilan doimo maslahatlashish;
- o'z-o'zini boshqarishning turli shakllaridan unumli foydalanish;
- har bir tarbiyalanuvchining yashirin ijobiy fazilatlarini ko'ra olish va takomillashtirish;
- tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy kelib chikishiga qarab toifalarga ajratmaslik, bir xil munosabatda bo'lish.

Ko'rinadiki, sohada kadrlar raqobatbardoshligini ta'minlaydigan asosiy ko'rsatkichlardan biri – zamonaviy asbob-anjomlar, uskunalar bo'lsa, ikkinchisi malakali, salohiyatli ishchi kuchi, ya'ni xodimlardir. Maktabgacha ta'lim tashkilotining ichki ma'naviy muhiti hamda mehnat jamoasida sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlashda ana shu ishchi kuchi sanalgan xodimlarning o'zaro ahilligi, bir-birini tushunishi, bir-biriga yordam berishi va o'z ustida ishlashi, yangiliklar yaratishga qiziqishi va amalga oshirib borishi kabilar ham muhim ahamiyatga ega. Yuksak salohiyatli, tajribali, qolaversa, shaxsiy sifatlarga ega xodimlar tashkilotning, jamoaning yuzi, raqobatbardoshlikda esa asosiy kuchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Bolalar psixologiyasi va psixodagnostikasi". Darslik. Z.T.Nishanova, G.K.Alimova, A.G'.Turg'unboyeva, M.X.Asrnboyeva. Toshkent – 2017.
2. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi: kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma / S.X. Jalilova, S.M. Aripova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi; O'rta maxsus, kasbhunar ta'limi markazi. – Toshkent: "Faylasuflar" nashriyoti, 2017.

TURLI MULK SHAKLIDAGI KORXONALARDA INNOVASION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

G'ayrataliyev Javohir Mirzohid o'g'li

NamDU IQT-BU-25 talabasi

javosh78gayrat@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada turli mulk shaklidagi korxonalarda innovasion faoliyatni tashkil etish masalalari tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *innovasion, ishlab chiqarish, innovatsion faoliyat, texnologik jarayonlar, boshqaruv jarayoni.*

Innovasiya xo'jalik yurituvchi subektlarda amalga oshirilayotgan ishlab chiqarishni, uning moddiy texnika bazasini yangilash hamda rivojlantirish maqsadida yangi g'oyalar va ishlanmalarni yaratish, o'zlashtirish va tatbiq etishga qaratilgan maxsus faoliyatdir. Faoliyat sifatida innovasiyalarni insoniyat mehnat faoliyatining barcha jabhalarida qo'llash mumkin. Bu faoliyatni yuritish jamiyatda fan-texnika taraqqiyotiga olib keladi. Innovasion faoliyat quyidagi yo'nalishlardagi yangilikni ixtiro qilish va joriy qilishni o'zida mujassamlashtiradi:

- yangi mahsulot;
- yangi texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni tashkiliy shakli;
- yangi boshqaruv jarayoni va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning hal etilishi, ularga mos ravishda, yangi moliyaviy dastaklar va tashkiliy tuzilmalar.

O'zbekistonda turli mulkchilikka asoslangan xo'jalik subektlarida innovasion faoliyatni tashkil etishda yuzaga kelgan dolzarb muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan bir necha tadbirlar kompleksini amalga oshirishi zarur.

Birinci navbatda, korxonalar, hudud va mamlakat miqyosida barcha darajalarda ta'lim sifati va qamrovini oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish va iqtisodiyot talablaridan kelib chiqqan holda kadrlarni tayyorlash tizimi moslashuvchanligini ta'minlash kerak.

Ikkinchidan, yirik korxonalarda ilmiy tadqiqot, tajribaviy-konstruktiv va texnologik ishlar faoliyatini tashkil etish, natijalarini keng targ'ib qilish maqsadida ilmiy tadqiqot hamda ishlanmalarning salohiyati va samaradorligini mustahkamlash, ta'lim, ilm-fan va tadbirkorlik integrasiyasi amaliy mexanizmlarini yaratish zarur.

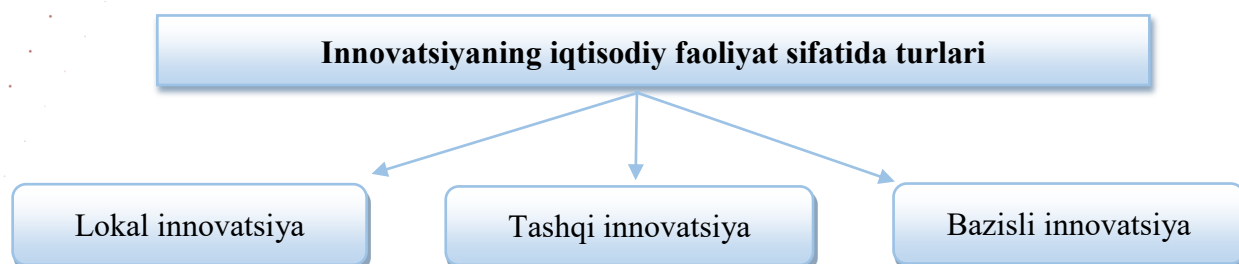
Uchinchidan, innovasiyalarga davlat va xususiy mablag'larni kiritish darajasini oshirishga erishish, moliyalashtirishning zamonaviy va samarali usullarini targ'ib qilish muhim.

To'rtinchidan, davlat organlari faoliyati samaradorligini oshirishga innovasion boshqaruvning zamonaviy usullari va jihozlarini joriy qilish yo'li orqali erishish.

Beshinchidan, biznesni targ'ib qilish, davlat-xususiy sektor hamkorligining rivoji uchun shaxsiy huquqlar himoyasini ta'minlash tizimini takomillashtirish, raqobatbardosh bozorlar va teng shart-sharoitlar yaratish zarur.

Va nihoyat, barqaror faoliyat yurituvchi ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma yaratish ustida ish olib borish kerak bo'ladi.

Shunday qilib, innovatsiyalarni joriy qilishning eng optimal darajalarini e'tiborga olgan holda innovasion faoliyatga quyidagicha ta'rif va tavsiflarni berish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Innovatsiyani iqtisodiy faoliyat sifatida turlari

Innovasion faoliyat - bu ishlab chiqarishni, uning moddiy-texnika bazasini yangilashga va rivojlantirishga

a imkon beruvchi yangi g'oyalar va ishlanmalarni yaratish, o'zlashtirish va tatbiq etishga qaratilgan jarayonlar majmuasidir.

Innovasiya esa amaliyotda qo'llanilgan va birmuncha samara bergan tamoyil yangi g'oya hisoblanadi. Ma'lum bir korxonada qo'llanilib, ma'lum bir samara yoki daromad keltirgan innovasiya bu ilmiy yoki boshqaruv sohalarida oldindan ma'lum bo'lgan bo'lishi mumkin. Bunday innovasiya ichki yoki lokal innovasiya deyiladi.

Tashqi innovasiya deb shunday innovatsiyalarga aytiladiki, ular butun jamiyat uchun yangi qo'llanilgan bo'ladi, masalan yangi mahsulot, yangi boshqaruv tizimi, yangi qonun, yangi ijtimoiy dastur va boshqalar. Bunday innovasiya odatda umumiylik tavsifiga ega bo'lib, ularga keng miqyosida qo'llanilish tavsiflidir.

Innovatsiyalarning tavsifli jihatlari (belgilari) sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

yangilik (ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy-boshqaruv, ijtimoiy va hokazo);

amaliy ahamiyatligi (fan, texnika, texnologiya va ishlab chiqarishning rivojlangan darajasida ham innovatsiyani qo'llanilishi mumkinligi);

tijoratni ahamiyati (bozor iqtisodiyotida qo'llanilishi, bu innovatsiyani samaradorligining shartidir).

Iqtisodiyotni innovasion rivojlantirishning tashabbuskori bo'lib tadbirkor, ya'ni shaxs hisoblanadi, chunki, aynan tadbirkor (shaxs) foyda olish uchun resurslardan oqilona foydalanish yo'lini izlay boshlaydi.

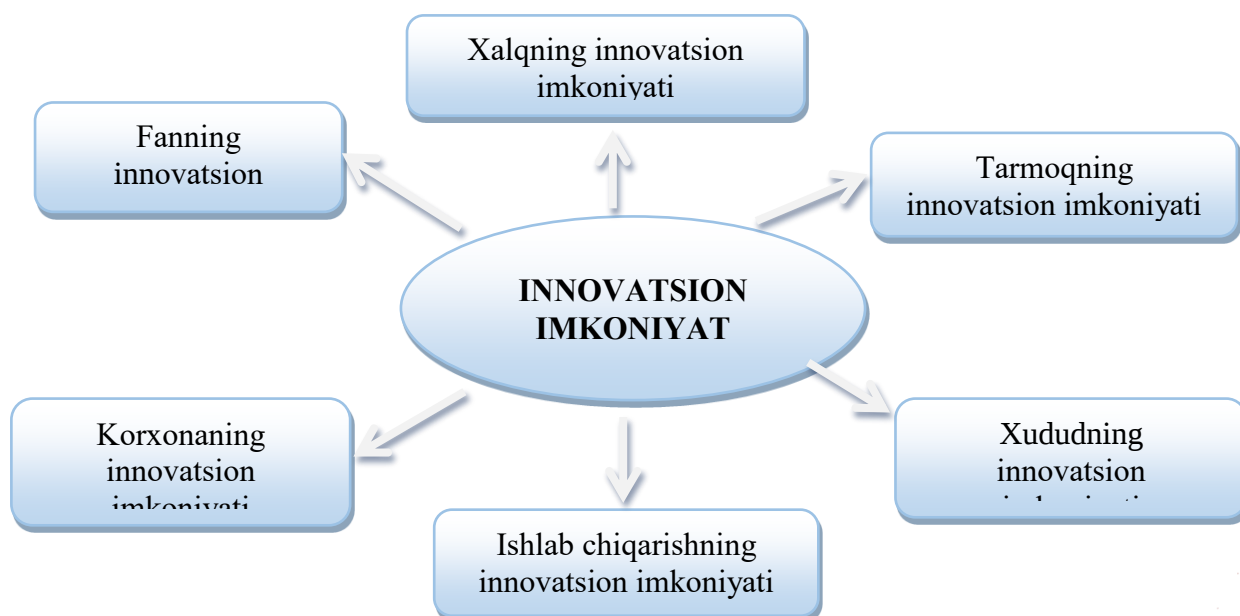
D.Kondrat'yev¹ farazi bo'yicha iqtisodiyotning rivojlanishi davrlar, sikllar yoki to'liqlar kabidir, ya'ni to'liqlar uzun, iqtisodiy rivojlanishning uzoq davri (30-50 yil), qisqasi (3-5 yil) bo'lishi mumkin. Har qanday to'liqning boshlanishi iqtisodiy o'sish bilan boshlanib, to'xtashi iqtisodiy pasayish bilan tugaydi.

Agarda iqtisodiy rivojlanish qisqa davrda pasayish bilan tugaganda, uni ishlab chiqarish va texnologiyasida ozgina o'zgarish yuz beradi, unga ko'tarilish bilan o'tib olinsa, uzun to'liqlarni, ya'ni uzoq davrli iqtisodiy inqirozlarni bazisli innovasiya orqali, ya'ni ishlab chiqarish va iqtisodiyot, fan, texnologiyani tubdan o'zgartirib amalga oshirish mumkin, chunki uzoq davrli iqtisodiy inqirozlar chuqur tavsifga ega bo'ladi.

Innovasion rivojlanish nazariyasining asoschisi bo'lib I. Shumpeter hisoblanadi. Uning nazariyasiga asosan chuqur iqtisodiy inqirozlar bazisli innovasiyalar asosida bartaraf etiladi, bu holda nafaqat iqtisodiyot o'zgaradi, balki ijtimoiy rivojlanishda o'z izini qoldiradi, chunonchi yangi tarkiblar, yangi mutaxassisliklar tashkil topadi, yangi fanlar, ishlab chiqarishda yangi tarmoqlar tashkil qilinadi, yangi imkoniyatlar yaratiladi.

Demak, innovasiya bu insoniyat rivojlanshi va taraqqiyotining nafaqat iqtisodiy nuqtai nazaridan, balki aqliy, intellektual nuqtai nazari bo'yicha ham rivojlanish majmuidir. Innovasiya intellektual mehnat mahsuloti bo'lib, sivilizasiyani rivojlanishiga katta xissa qo'shadi.

Ushbu usullarga tayangan holda makon va zamonda innovasion imkoniyatni quyidagi turlarga ajratish mumkin (2-rasm).

2-rasm. Innovasion imkoniyat va uning turlari

Xalqning innovasion imkoniyati jamiyatning ilmiy salohiyati va ilmiy yo'nalishini ifodalaydi, bu o'z navbatida uni mintaliteti, rivojlanish tarixi, ijtimoiy va siyosiy jihatlariga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida" Qonuni. -T., 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni
3. Vaxabov A.V., Xajibakiev SH.X., Mo'minov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma / prof. A.V.Vaxabovning umumiy tahriri ostida. - T.: "Moliya", 2010. 328 b.
4. Gozibekov D.G. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. - T.: "Moliya", 2003. - 332 b.
5. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti shakllanishi evolyutsiyasini tavsiflovchi nazariy yondashuvlar. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(10).
6. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti va fan sohasi tushunchalari tizimining xususiyatlari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(11-12).
7. Xolmirzayev, U. B. (2024). Bilimlar iqtisodiyoti jamiyat taraqqiyotini zamonaviy bosqichining asosidir. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(6).
8. Abdulazizovich, X. U. B. (2025). INNOVASION FAOLIYATNING MOLYAVIY TA'MINOTINI KUCHAYTIRISH ZARURLIGI VA OMILLARI TAHLILI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 5(03), 142-146.
9. Abdulazizovich, X. U. B. (2025). BILIMLAR IQTISODIYOTI SHAKLLANISHINING USTUVOR YO 'NALISHLARI. *Journal of new century innovations*, 74(2), 65-70.
10. Abdulazizovich, X. U. B. (2023). Moliyaviy aktivlar hisobini yuritishda xalqaro standartlar qoidalarini qo'llash masalalari. *Ilmiy monografiya. Toshkent-2023*.
11. Abdulazizovich, X. U. B., & Muhabbat, N. (2024). INCREASING COMPETITIVENESS IN THE COMMODITY MARKET IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 42(1), 197-206.
12. Xolmirzayev, U. B., & Hakimova, G. Z. (2024). SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI AMALGA OSHIRISHNING MOLYAVIY MEKANIZMI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 96-98.
13. Hakimov, B. J., Alimov, B. B., Xolmirzayev, U. A., & Polatov, A. X. (2013). Iqtisodiy tahlil nazariyasi. *T: "Iqtisod-Moliya"-2013*.
14. Холмирзаев, У. А., & Камолдинов, О. О. (2022). АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ О

ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО ОБОРОТНЫМ СРЕДСТВАМ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 767-779.

15. Холмирзаев, У. А., & Самижонова, Ш. С. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОТРАЖЕНИЯ ДЕНЕГ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 755-766.

16. Холмирзаев, У. А. (2023). ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ: ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.

17. Xolmirzayev, U. A., & Hakimova, G. A. (2024). SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH TIZIMI. *Экономика и социум*, (5-1 (120)), 938-941.

18. Xapizovich, X. A. (2023). Directions of Poverty Reduction Based on the Development of Small Business and Private Entrepreneurship in Uzbekistan. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(12), 632-636.

19. Kholmirzaev, A. K. (2021). Criteria and directions of development of small business activities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(6), 730-735.

20. Kholmirzaev, A. (2020). Ways of small business development. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(11), 162-167.

21. Boxodir o'g'li, I. A. (2023). ACCOUNTING AND ANALYSIS OF COSTS AS A BASIS OF BUDGETING. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071*, 12(04), 9-12.

22. Boxodir o'g'li, I. A. (2025). Organization of Accounting for Expenses and Income in Small Businesses. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 6(3), 1053-1059.

23. ИСОМУХАМЕДОВ, А. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 492-497.

24. Hakimova, D. (2025). INNOVATSIYA VA INNOVATSION SALOHİYATNING PEDAGOGIK AHAMIYATI. *O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*, 204-208.

25. Кадирова, Х. (2024). Модели и тенденции развития формирующихся финансовых рынков. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(8).

26. Кадирова, Х. Т., & Мирзахоликов, Б. Б. (2019). Проблемы развития инвестиционной политики на финансовом рынке и пути их решения. In *Интеграция науки и практики в современном мире* (pp. 35-43).

27. Muradova, N. (2023). APPLICATION OF ITALIAN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESSES AND ENTREPRENEURSHIP IN THE FUTURE. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071*, 12(04), 24-28.

28. Nazira, M., & Zarifa, M. M. (2024). KICHIK BIZNES KORXONALARIDA

MARKETINGNI RIVOJLANTIRISH. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 3(35), 19-29.

29. Nazira, M. (2024). KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKDA MARKETINGNI QO 'LLASH TENDENSIYALARI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(03), 44-50.

XALQ AMALIY SAN'ATINI O'QUV JARAYONIDA INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGANISH

Barataliyeva Nasiba Maxmadaminovna

Termiz davlat pedagogika institute

Texnologiya va geografiya kafedrası o'qituvchisi

Qodirova Shohista Baxrom qizi

Texnologik ta'lim yo'nalishi III-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu ishda xalq amaliy san'ati namunalari – kashtachilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, kulolchilik va boshqa milliy hunarmandchilik turlari – o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda interfaol metodlardan foydalanishning o'quvchilar bilimi, qiziqishi va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. "Aqliy hujum", "Klaster", "Bumerang", "Blits-so'rov", "Juftlikda ishlash", "Keys-studiya" kabi metodlar xalq amaliy san'atiga oid mavzularni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishi ilmiy asoslangan.

Annotation. This study explores the integration of samples of traditional folk applied arts—such as embroidery, jewelry making, woodcarving, pottery, and other national handicrafts—into the educational process using modern pedagogical approaches. The research provides a theoretical and practical analysis of the role of interactive teaching methods in enhancing students' knowledge, interest, and creative thinking. Methods such as "Brainstorming," "Cluster," "Boomerang," "Blitz Survey," "Pair Work," and "Case Study" are scientifically substantiated as effective tools for achieving deeper comprehension of topics related to folk applied arts.

Kalit so'zlar: xalq amaliy san'ati, milliy hunarmandchilik, kashtachilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, kulolchilik, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, innovatsion ta'lim, amaliy mashg'ulotlar, kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim, aqliy hujum, "Insert" texnologiyasi, muammoli ta'lim, tabaqalashtirilgan yondashuv, o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish, milliy qadriyatlar, estetik tarbiya, ta'lim sifati, faol o'qitish usullari, ko'rgazmalilik, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.

Keywords: folk applied arts, national handicrafts, embroidery, jewelry making, wood carving, ceramics, interactive teaching methods, pedagogical technologies, innovative education, practical training, competency-based education, brainstorming, "Insert" technology, problem-based learning, differentiated approach, developing students' creativity, national values, aesthetic education, quality of education, active learning methods, visualization, formation of practical skills.

ASOSIY QISM

O'zbek milliy kashtado'zligi xalq hunarmandchilik san'atining eng qadimiy turlaridan hisoblanadi. Kashta kiyimlar va buyumlarni bezashda hamda ro'zg'or bezak buyumlari tayyorlashda qadimdan qo'llaniladi. Kashtachilik san'ati nafaqat mamlakatimizda, balki chet ellarda ham shuhrat qozongan. O'zbek chevarlari qo'llari bilan tikilgan kirpech, so'zana, zardevor, gulko'rpa, choyshab kabilar Fransiya, Italiya, Yaponiya, Germaniya, Belgiya, Amerika, Hindiston kabi xorijiy mamlakatlarda ham mashhur. Respublikamizning Farg'ona vodiysida faqat xonadonlarda emas, amaliy san'at muzeylarida ham qo'l kashtachiligi namunalari to'planib, doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolgan. Hozirgacha bu buyumlar o'ziga xos go'zallik, nafis bezaklarning rang-barangligi bilan kishilarni hayratga solib kelmoqda. Badiiy kashtachilik uzoq tarixga ega, buni arxeologik topilmalar va yozma manbalar isbotlab bermoqda. O'zbek kashtachiligi qo'shni xalqlar kashtachiligi ta'sirida boyidi va rivojlandi. Unda hind, xitoy, rus, qozoq, qirg'iz va tojik kashtachiligi usullarini uchratamiz. Kashtachilik san'atida har bir millatning o'ziga xos, eng ko'p qo'llaydigan naqshlari bo'ladi. O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan. O'tmishda bu kashtalar oq va tabiiy malla shoyi, adras, baxmal matolarga tikilgan. Hozirgi kungacha ham satin, shoyi, baxmalga tikiladi. Ish jarayonida kashtachilar o'z mahoratlarini oshirishadi va bir-biridan o'rganishadi. Kashta choklari, tikish uslublarining turli-tumanligi o'zbek kashtado'zlarining katta san'atidan dalolat beradi. Masalan, Nurota, Buxoro, Samarqand kashtachilik mahsulotlari ko'proq yo'rma chok bilan, Shahrisabzda yo'rma, kandaxayol, iroqi, Toshkentda esa ko'proq bosma chok bilan tikilgan. O'zbek kashtado'zlari buyum bezaklarida amaliy bezak san'atining boshqa turlaridagi naqshlardan andaza olgan. Kashtalarda o'simliksimon tasvirlar - shox, gulband, guldastalar ko'p uchraydi. Naqsh mujassamligida asosiy bezak matoning o'rtasida bo'lib, hoshiyalar qo'shimcha bezak hisoblanadi. Lekin hoshiya bezagi mahorat bilan ishlangan kashtalar ham ko'p. Ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, kandakorlik, naqqoshlikda uchraydigan islmiy gul (naqsh)lar kashtachilikda ham ko'p uchrashi chizmakash (naqqosh)lar amaliy bezak san'atining turli sohalariga chizma (naqsh)lar tayyorlaganini ko'rsatadi. Kashtachilikda chizmakashlar yaratgan naqsh (gul)lar asosida kashtado'zlar badiiy buyum yaratadilar. Kashtada naqsh tuzishda geometrik shakllar uchburchak, kvadrat, yulduzcha, aylana va hokazolardan, shuningdek, to'lqinsimon, siniq chiziqlar, o'simlik belgilari (barglar, gullar, shoxlar, daraxtlar)dan, jonivorlar dunyosi (hasharotlar, qushlar, baliqlar, hayvonlar) tasviridan, shuningdek, umumlashgan odam qiyofasidan foydalanish mumkin. Ba'zan naqshda geometrik shakllar bilan tabiatga xos belgilar qo'shilgan bo'ladi. Naqshning hamma qismlari mutanosib bo'lishi kerak. Ba'zan bezakda motivlar qaytarilmaydi. Bezak simmetrik va asimmetrik tuzilishi mumkin. Kashtachilik san'atida lik san'atida har bir millatning o'ziga xos eng ko'p qo'llaydigan naqshlari

bo'ladi. O'zbek kashtalarida o'simliksimon, geometrik shakl hamda gul naqshlari ko'p qo'llaniladi. Qadimiy an'analarga ko'ra, o'zbek qizlari-bo'lajak kelinchak seplari bo'lmish har xil kashtachilik buyumlarini ya'ni dastro mol, choyxalta, parda, belbog, sumka, nimcha, Joynomoz, gulko'rpa, kirpich, zardevor, choyshab, sozana, kiyim bezaklari va bosh kiyimlarini, sovg'alarmi o'zlari tayyorlashgan. To'yda kuyovning qarindosh-urug'lariga kelin o'zi tikkan buyumlarini sovg'a qilgan. To'ydan oldin sep yoyib ko'rgazma qilinar, bu kelinning chevarligini, mehnatsevarligini namoyish etishi va kashta qanchalik nozik, chiroyli bo'lsa yuqori baholanar edi. Qizlar juda yoshligidan boshlab kashta yoshligidan boshlab kashta tikishga o'rgatilib, ular uch, to'rt yildan keyin mustaqil kashta tikishni boshlaganlar. O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo'lib, ollada kashta tikish bilan ayollar shug'ullanishgan. O'tmishda bu kashtalar oq va tabiiy malla shoyi, adras, hisoriga, baxmal matolarga tikilgan, keyinchalik satin, shoyi, baxmalga tikiladigan bo'ldi. Ish jarayonida ular o'z mahoratlarni oshizishgan, bir-biridan va kattalardan avlodlar tajribasini o'rganishgan. Xalq badiiy hinarmandchilik mahsulotlari faqat bizning mamlakatimizda emas, balki chet mamlakatlarda ham cheksiz talab qilinadi. Pliniyning aytishicha, Vavilon kashtachiligi qadimdan mashhur bo'lib, matoga turli rangdagi iplar bilan kashta tikishni o'sha yerda kashf etishgan. Keyinchalik Vavilon Rim imperiyasi tarkibiga kirgach ipak, zar yoki jun ip qo'shib tikligan rang-barang kashtachiligi bilan shuhrat qozongan. Kashtachilik san'atining an'analari Vizantiyada ham rivoj topgan. XIII va XV asrlarda Kichik Osiyo doirasida paydo bo'lgan hamda Vizantiya imperiyasini barbod qilgan usmoniy turklar ham ushbu san'atga o'zlarining munosib ulushlarini qo'shganlar. Qrim va Kavkazning qayeridagi Vizantiya madaniyati uzoq vaqt kuchli ta'sir o'tkazgan bo'lsa, o'sha yerda kashtachilik rivojlanavergan. Qadimgi Rus ham Vizantiyaga taqlid qilib kashtachilik san'atini o'rgangan. Rus kashtasi gullarining xarakteriga va tikilish usullariga ko'ra juda turli-tumandir. Popok (yo'rma) chokli kashta tikish Olonets, Vologda oblastlari va Arxangelsk oblastining g'arbly qismida keng tarqalgan. Hozirgi vaqtda Rossiyada ellikdan ortiq baxyasimon kashtado'zlik korxonalari bor. Ivanovo, Ryazan, Kalinin, Smolensk va boshqa oblastlarda kashtado'zlik markazlari bo'lib, u yerdagi korxonalarda turli kiyimlar va uy ro'zg'omi bezaydigan turli buyumlar ishlab chiqariladi. XIX asrning ikkinchi yarmida kashta tikish mashinasining ixtiro etilishi kashtachilik korxonalarining vujudga kelishiga asos soldi. Kashtado'zlikning yirik namoyandalaridan Andijondagi "Qizil bayroq arteli rassom kashtado'zi X.Nazarov, Samarqanddagi "Xotin-qizlar mehnati" arteli kashtado'zi Usmon Shokirov, toshkentlik kashtado'z va chizmakash Xayri Sobirovalar kashta buyumlariga yangi turli xil naqsh kompozitsiya va tikish usullarini yaratdilar. X.Sobirova onasi Zaxira Mirxoliqovadan qo'lda, mashinada tikish sirlarini va chizmachilikni o'rgandi. X. Sobirova 15 yoshidan boshlab onasining kashtado'zlik hunarini davom ettirib, "Sharq gullari" va "Ilgor" nomli Stalin artelida 16 yil ishlab ko'p

shogirdlar yetishtirishda o'z hissasini qo'shdi. Yetishib chiqqan kashtachilar o'zining san'ati va tabiatiga ko'ra go'zallik xaqidagi orzularini ifodallasiga harakat qilganlar. Kashtaga naqsh bosish jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi. Kashtada rang muhim ahamiyat kasb etadi. Iplarni tanlashda ranglarning uyg'unlashuvini, bir-biriga qanday ta'sir etishini bilish zarur. O'zaro mos ranglarni tanlashda berk spektor qatori ranglaridan iborat ranglar doirasi asos qilib olinadi. Ranglar xromatik va axromatik bo'ladi. Kamalak spektoridagi ranglar xromatik ranglar deyiladi. Axromatik ranglarga oq, kulrang, qora ranglar kiradi. Spektor doi-rasining qarama-qarshi tomonida joylashgan ranglar qo'shimcha ranglar deyiladi. Agar qizil rangning o'rtasidan diametr o'tkazilsa, u ranglar doirasidagi qizil rangning taxminan to'g'risidagi zangori yashil rangni kesib o'tadi. Demak, qizilga zangori - yashil, to'q sariqqa - zangori, sariqqa - ko'k, yashilroq sariqqa - binafsha va hokazo qo'shimcha ranglar bo'ladi.

XULOSA

O'zbek kashtachilik san'ati xalqning ko'p asrlik madaniyati, ma'naviyati va estetik didini ifodalovchi nodir an'analardan biridir. Unda o'simliksimon, geometrik va gul naqshlarining ko'p qo'llanishi milliy dunyoqarash, tabiatni go'zallik manbai sifatida tasavvur etish bilan bog'liq. Qadimdan qizlar sep tayyorlash jarayonida turli kashtali buyumlarni mustaqil yaratish orqali nafaqat hunar, balki sabr, did, mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni ham egallaganlar. Kashtachilik avloddan-avlodga o'tib, har bir hudud o'ziga xos maktab va uslublarni shakllantirgan. Kashtado'zlik O'rta Osiyoda keng tarqalib, shoyi, adras, baxmal kabi matolarga turli chok turlarida tikilgan. Bu san'at boshqa xalqlar madaniyatida ham chuqur iz qoldirgan: Vavilon, Vizantiya, Kichik Osiyo, Qrim, Kavkaz va qadimgi Rus kashtachilik an'analari o'zaro ta'sirda rivojlangan. XIX asrda kashta mashinasining kashf qilinishi kashtachilik korxonalarining vujudga kelishiga imkon yaratib, bu hunar sanoat darajasiga ko'tarildi. XX asrda X. Nazarov, U. Shokirov, X. Sobirova kabi ustalar yangi kompozitsiyalar, naqshlar va tikish texnikalarini yaratib, kashtachilik san'atining takomillashuviga muhim hissa qo'shdilar. Ularning faoliyati nafaqat san'at namunalari, balki ko'plab shogirdlar tarbiyasi orqali bu hunarning davomiyligini ta'minladi. Umuman, kashtachilik san'ati xalqning estetik qarashlari, turmush tarzi va madaniy merosini yorituvchi boy ma'naviy xazina bo'lib, bugungi kunda ham o'zining badiiy ahamiyati, milliy o'ziga xosligi va hunarmandchilik an'analari bilan yuksak qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rui Gonsales de Klavixo. Samarkandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406 yillar) T: 2010. B. 199.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil. B.263.

3. Dala yozuvlari Boysun tumani. Qizilnavr mfy. (2021-2022 y.y.).
4. Dala yozuvlari Boysun shah. Tuzbozor mfy. Istiqlol ko'chasi (2022-yil.)
5. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil. -B.263.
6. Dala yozuvlari, Muzrabot t. Do'stlik, Navro'z mapallari va Xushman qishlog'i (2021-2022-y.y.).
7. Dala yozuvlari, Jarqo'rg'on t. Qoraqurm mahallasi va Hurnamandlari uyushmasi (2022-2023 y.y.)
8. M.A.Maksumova, Q.M.Abdullayeva. Xalq xunarmandchiligi. - T.: TDPU, 2008.

OSIYO VA AMERIKA MADANIYAT MENEJMENTI TAJRIBALARI**Uspanova Qundiz Ansatbay qizi***O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali**"Madaniyat va san'at sohasi menejmenti" mutaxassisligi**Magistratura 1-kurs*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yevropa, Osiyo va Amerika mintaqalarida madaniyat menejmenti tizimining shakllanishi, rivojlanishi va o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Har bir mintaqada madaniyatni boshqarish modeli, uning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar bilan bog'liqligi, shuningdek madaniyatni saqlash, targ'ib qilish va innovatsion rivojlantirish strategiyalari o'rganiladi. Maqola madaniyat menejmenti bo'yicha xalqaro tajribalarni solishtirgan holda, O'zbekiston uchun mos bo'lgan g'oyalar va yondashuvlarni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Madaniyat menejmenti, Yevropa tajribasi, Osiyo modeli, Amerika madaniyat siyosati, kreativ industriyalar, madaniy meros, innovatsion rivojlanish.*

KIRISH

Globalizatsiya sharoitida madaniyat millatning o'zligini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib, u nafaqat tarixiy merosni saqlash, balki jamiyatni birlashtirish, iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish va xalqaro maydonda mamlakat obro'sini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda madaniyat menejmenti alohida fan va amaliy faoliyat sohasi sifatida shakllanib, davlatlar tomonidan madaniy siyosatning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, madaniyatni samarali boshqarish uchun an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy boshqaruv, marketing, innovatsiya, texnologiya va kreativ iqtisodiyot elementlarini uyg'unlashtirish zarurligi anglanmoqda.

Yevropa, Osiyo va Amerika mintaqalari madaniyat menejmenti sohasida bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Yevropada madaniyat asosan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan, tarixiy merosni saqlashga yo'naltirilgan bo'lsa, Osiyoda milliy qadriyatlar va an'analarni zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish ustuvorlik kasb etadi. Amerika modeli esa bozor iqtisodiyoti, xususiy sektor va kreativ industriyalar orqali madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu mintaqalarning tajribasi madaniyat menejmentining turli shakllarini chuqur o'rganish va ularni moslashtirish uchun muhim manba hisoblanadi.

Yevropa madaniyat menejmenti tajribasi

Yevropada madaniyat menejmenti ko'pincha davlat siyosati darajasida rivojlangan va madaniy merosni saqlashga yo'naltirilgan. Masalan, Fransiyada "Ministère de la Culture" madaniyatni rivojlantirish va saqlashga mas'ul bo'lib, teatr, muzey va kutubxonalarni moliyalashtiradi. Germaniyada esa federal va shtat

darajasida madaniyat boshqaruvi mavjud bo'lib, har bir mintaqaga o'zining madaniy strategiyasini ishlab chiqadi.

Yevropa tajribasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Davlatning faol roli: Madaniyat davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida himoya qilinadi va moliyalashtiriladi.
- Tarixiy merosni saqlash: Yevropa mamlakatlarida tarixiy binolar, arxivlar va an'anaviy san'at turlari katta e'tibor bilan asrab kelinadi.
- Xalqaro hamkorlik: Yevropa Ittifoqi doirasida grantlar, madaniy almashinuv dasturlari va xalqaro loyihalar faol amalga oshiriladi.

Masalan, Erasmus+ dasturi orqali san'at va madaniyat sohasida talabalarning va mutaxassislarning xalqaro tajriba almashuvi amalga oshiriladi. Shuningdek, Yevropa mamlakatlarida kreativ industriyalarni rivojlantirish bo'yicha maxsus grantlar va startaplarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari mavjud.

Osiyo madaniyat menejmenti yondashuvi

Osiyo mamlakatlarida madaniyat menejmenti ko'proq milliy qadriyatlarni saqlash va ularni global maydonga olib chiqishga qaratilgan. Misol uchun, Yaponiya madaniyat menejmenti qadimiy an'analar va zamonaviy innovatsiyalarni uyg'unlashtirishga asoslangan. Shinto va buddizm merosini saqlash bilan birga, anime, manga va raqamli san'at orqali xalqaro auditoriyaga chiqadi.

Janubiy Koreya "Hallyu" yoki "Korean Wave" orqali K-pop va kino mahsulotlarini butun dunyoga eksport qilmoqda. Bu esa milliy brendni yaratish va turizmni rivojlantirishga yordam beradi.

Xitoyda esa madaniyat menejmenti hukumatning strategik yondashuvi bilan bog'liq bo'lib, milliy madaniy markazlar, teatrlar va san'at festivalari davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Hindistonda esa Bollywood kino industriyasi madaniyatni tijoratlashtirish va xalqaro miqyosda targ'ib qilishning eng yorqin namunasi hisoblanadi.

Osiyo tajribasining asosiy jihatlari:

- Milliy qadriyatlarni saqlash: Madaniyat menejmenti an'anaviy qadriyatlarni targ'ib qilishga yo'naltiriladi.
- Texnologiya va innovatsiyalar: Madaniyatni raqamli platformalar va turizm orqali global auditoriyaga yetkazish.
- Ekonomik foyda: Madaniyatni iqtisodiy resurs sifatida ishlatish, ya'ni kino, musiqiy va san'at mahsulotlarini eksport qilish.

Amerika madaniyat menejmenti modeli

Amerika Qo'shma Shtatlarida madaniyat menejmenti asosan bozor iqtisodiyoti tamoyillari asosida rivojlangan. Bu yerda madaniyat – iqtisodiy resurs, biznes sohasi va xalqaro brend yaratish vositasi sifatida qaratiladi. Masalan, Gollivud kinofilmlari, Broadway teatrlari, Disney va Netflix platformalari madaniy mahsulotlarni tijoratlashtirishning asosiy manbalari hisoblanadi.

Amerika modelining xususiyatlari:

- Xususiy sektor roli: Madaniyat xususiy kompaniyalar va investorlar tomonidan moliyalashtiriladi.
- Bôzor mexanizmlari: Madaniyat mahsulotlari raqobat va marketing orqali rivojlanadi.
- Innovatsion kreativ industriyalar: Madaniyat va texnologiyalar birlashtiriladi, masalan, virtual haqiqat, video o'yinlar va raqamli kontent.

Amerika tajribasida davlat ko'proq tartibga soluvchi va qo'llab-quvvatlovchi rol o'ynaydi: grantlar, stipendiyalar va qonunchilik orqali madaniyatni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, madaniyat menejmenti ijodkorlar va xususiy sektor ishtirokida dinamik va samarali tizim sifatida shakllanadi.

O'zbekiston madaniyat menejmenti tajribasi

O'zbekiston madaniyat menejmenti o'zining tarixiy merosga boyligi, milliy an'analarni saqlash siyosati va zamonaviy madaniy-sanoat infratuzilmasi bilan ajralib turadi. Mustaqillik yillaridan boshlab madaniyat sohasini modernizatsiya qilish, madaniy merosni tiklash va xalqaro miqyosda targ'ib qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekiston modelining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

Madaniyat va san'atni rivojlantirish bo'yicha maxsus qarorlar, davlat dasturlari va fondlar (O'zbekiston Madaniyat vazirligi, Madaniy meros agentligi, "O'zbekkino") orqali tizimli boshqaruv yo'lga qo'yilgan.

- Muzeylar, teatrlar, san'at maktablari, meros obyektlari rekonstruksiya qilinmoqda.

- UNESCO ro'yxatiga kiritilgan obyektlar (Ichon qal'a, Buxoro, Shahrisabz, Samarqand) turizmning asosiy tayanchiga aylanmoqda.

Milliy madaniyatni global maydonga olib chiqish

O'zbek raqsi, maqomi, milliy amaliy san'at, xalq liboslari, o'zbek kinosi va musiqasi jahon sahnasiga faol chiqmoqda. "Sharq taronalari", "Ipak va ziravorlar", "Lazgi festivali", "Bakhshi san'ati festivali" kabi yirik tadbirlar xalqaro brendga aylanmoqda.

Kreativ industriyalar rivoji

So'nggi yillarda O'zbekistonda kino industriyasi, dizayn, IT-kreativ loyihalar, animatsiya, media mahsulotlar va kontent yaratish bo'yicha yangi bozor shakllanmoqda.

- Yoshlar ijod markazlari
- Art-galereyalar
- Raqamli kontent studiyalari

bu jarayonning muhim qismi sanaladi.

Turizm va madaniyat sinergiyasi

“Ziyorat turizmi”, “Ipak yo‘li” brendi va tarixiy shaharlarning rekonstruksiya qilinishi madaniyat menejmenti bilan turizm iqtisodiyotini birlashtirdi. Madaniy obyektlar endilikda nafaqat meros, balki iqtisodiy foyda manbai sifatida ham qaralmoqda.

Ta‘lim va kadrlar tayyorlash

San‘at va madaniyat sohasida yangi o‘quv dasturlari yaratilmoqda:

- O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
- Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
- Madaniyat va san‘at maktablari

Madaniyat menejmenti bo‘yicha maxsus yo‘nalishlar ham ochilgan.

O‘zbekiston modeli Yevropa merosni saqlash yondashuvi, Osiyo innovatsion eksport modeli va Amerika kreativ industriyalar tajribasini muvozanatli uyg‘unlashtirishga intilayotgan tizim sifatida shakllanmoqda.

XULOSA

Madaniyat menejmenti dunyoning turli mintaqalarida o‘ziga xos shakllarda rivojlanmoqda va har bir modelning afzalliklari ham, cheklovlari ham mavjud. Yevropa, Osiyo va Amerika tajribalarini solishtirib tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki:

Yevropa modeli – bu asosan davlat tomonidan boshqariladigan va madaniy merosni saqlashga yo‘naltirilgan tizimdir. Yevropa mamlakatlarida madaniyatni rivojlantirish uchun an‘anaviy san‘at turlarini saqlash, muzey va teatrlarni moliyalashtirish, xalqaro hamkorlik va grant dasturlarini yo‘lga qo‘yish tizimi samarali ishlaydi. Shu bilan birga, davlatning katta rol o‘ynashi ba‘zan kreativ yangiliklarni amalga oshirishni sekinlashtirishi mumkin.

Osiyo modeli – bu milliy qadriyatlarni saqlash va ularni global maydonga olib chiqishga qaratilgan yondashuvdir. Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Hindistonda madaniyat menejmenti texnologiya, turizm va kreativ industriyalarni uyg‘unlashtirish orqali iqtisodiy va siyosiy foyda olishga intiladi. Bu yondashuv milliy madaniyatni targ‘ib qilishda samarali bo‘lsa-da, ba‘zi hollarda iqtisodiy jihatdan barqaror bo‘lmagan loyihalar ham yuzaga kelishi mumkin.

Amerika modeli – bu bozor iqtisodiyoti tamoyillari asosida shakllangan, madaniyatni iqtisodiy resurs sifatida rivojlantiradigan tizimdir. Amerika Qo‘shma Shtatlarida xususiy sektor, media kompaniyalar va kreativ startaplar madaniyatni tijoratlashtirish va global auditoriyaga yetkazishda yetakchi rol o‘ynaydi. Ushbu model innovatsiyalar va kreativ mahsulotlar rivojlanishida juda samarali, lekin davlat tomonidan madaniyatning jamiyatga ijtimoiy ta‘sirini nazorat qilish imkoniyati cheklangan.

O‘zbekiston uchun ilmiy tahlil va amaliy tavsiyalar:

Ushbu uch modelning tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston madaniyat menejmentini rivojlantirishda kompleks yondashuvni qo‘llashi maqsadga muvofiq. Ya‘ni:

- Milliy madaniy meros va an'analarni saqlash bo'yicha Yevropa tajribasidan foydalanish;
 - Zamonaviy texnologiyalar va xalqaro brend yaratish bo'yicha Osiyo tajribasini integratsiya qilish;
 - Kreativ industriyalar va bozor mexanizmlari orqali madaniyatni tijoratlashirishda Amerika modelini qo'llash.
- Shunday qilib, samarali madaniyat menejmenti strategiyasi davlat siyosati, milliy qadriyatlar, innovatsion texnologiyalar va bozor mexanizmlarini uyg'unlashtirish orqali shakllanishi mumkin. Bu yondashuv O'zbekistonning madaniy salohiyatini oshirish, xalqaro maydonda obro'ini mustahkamlash va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Council of Europe "Cultural Routes Management: From Theory to Practice" 2015
2. Usmon Qoraboyev G'ayrat Soatov "O'zbekiston madaniyati" 2011
3. Bekmurodov M. Tashkilot madaniyati va rahbar ma'naviyati. – Toshkent., 2001
4. Кабушкин Н.М. Основы менеджмента: учеб. пособие. – Москва., 2009.

ESHITISHDA NUQSONI BOR INSONLARNING SHAXSLARARO MUNOSABATI

Eshdavlatova Muhtaram Olimjon qizi

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Tibbiy pedagogika fakulteti

Surdotarjimonlik yo'nalishi 1-bosqich 101-A guruh talabasi

Annottatsiya: *Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlarning jamiyatdagi o'ri, ularning shaxslararo munosabatlarida uchraydigan muloqot to'sqinliklari hamda psixologik va ijtimoiy omillar yoritilgan. Oilaviy qo'llab-quvvatlash, inklyuziv ta'lim, surdotarjimonlar va texnologik imkoniyatlarning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, davlat siyosatida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilgari surilgan tashabbuslar haqida ma'lumot beriladi.*

Annotation: *This article explores the role of individuals with hearing impairments in society, focusing on communication barriers, psychological challenges, and social factors that influence their interpersonal relationships. It highlights the importance of family support, inclusive education, sign language services, and assistive technologies. The article also discusses national initiatives aimed at expanding inclusive education and improving equal opportunities for people with hearing impairments.*

Kalit so'zlar: *eshitishda nuqson, shaxslararo munosabat, muloqot to'siqlari, ishora tili, inklyuziv ta'lim, eshitish cheklangan shaxslar, ijtimoiy moslashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, jamiyat munosabati, surdotarjimon, kommunikatsiya, texnologik yordam vositalari.*

Mamlakatimizda inson, uning hayoti va erkinligi, sha'ni va qadr-qimmati oliy qadriyat hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan insonparvar demokratik davlat, ochiq va adolatli jamiyat barpo etishda aholini, ayniqsa, bugungi va ertangi avlodning farovonligini ta'minlash katta mas'uliyat yuklashi shubhasiz.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasida "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar" – deb belgilab qo'yilgan. Shunday ekan, mamlakatimizda yashayotgan har bir fuqaro bir xil e'tiborga munosib.

Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlar ham jamiyatning bir bo'lagi hisoblanadi. Biroq shunga qaramay, ularning shaxslararo munosabatlariga ulardagi eshitish qobiliyatining chegaralanganligi ko'plab to'siqlar paydo qiladi. Muloqot jarayonida yuzaga keladigan cheklovlar, psixologik omillar va ijtimoiy muhitning yetarlicha qo'llab-quvvatlamasligi ular bilan muloqotning to'liq amalga oshmasligiga, o'z fikrini yetkazish yoki tushunishda

uzilishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Shu bois ushbu mavzuni tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir.

Eshitishda nuqsoni bor shaxslarning shaxslararo munosabatlari, avvalo, muloqot to'siqlari ta'sirida shakllanadi. Eshitishning cheklanganligi og'zaki nutqni qabul qilishni qiyinlashtirgani sababli ular ko'pincha ishora tiliga, mimika va labdan o'qishga tayanadi. Biroq jamiyatning katta qismi ishora tilini bilmagani uchun muloqot ko'pincha bir tomonlama yoki yetarlicha samarali kechmaydi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlarda o'z-o'zini baholash ham bevosita muloqotdagi tajribalar ta'sirida shakllanadi. Atrofdagilarning noto'g'ri munosabati, tushunmovchiliklar, fikrni to'liq ifoda qilaolmaslik hissi ularda tortinchoqlik, ijtimoiy xavotir yoki odamlar bilan muloqotdan qochish holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, qo'llab-quvvatlovchi va tushunadigan muhitda ular o'zini erkin his qiladi, ijtimoiy faollik ortadi, shaxslararo aloqalar mustahkamlanadi.

Oila va yaqin do'stlar bu jarayonda eng katta yordamchi hisoblanadi. Agar oila a'zolari ishora tilini bilsa va bolani yoki kattani doim qo'llab-quvvatlasa, u o'zini erkin his qiladi, xavotiri kamayadi, do'stlar va jamiyat bilan muloqot qilishga tayyor bo'ladi. Oilaning doimiy e'tibori, mehribonligi va sabr-toqati shaxslararo munosabatlarning sifatini oshiradi.

O'z navbatida, eshitishda nuqsoni bor insonlar hayotida jamiyatning ijobiy yoki salbiy munosabati ham muhim rol o'ynaydi. Ba'zan bu toifadagi insonlarga odamlar noto'g'ri qarashadi yoki ularni tushunmaslik holatlari uchraydi. Bu kabi holatlar ularda o'z-o'zini past baholashga, ijtimoiy faollikdan chekinishga olib keladi. Shu bilan birga, inklyuziv muhit, qo'llab-quvvatlovchi do'stlar, surdotarjimonlar va maxsus texnologiyalar yordamida ular jamiyatda faol qo'shilish imkoniga ega bo'ladi.

Bu boradagi mavjud muammolarni bartaraf etish, ijtimoiy cheklangan insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratib berish maqsadida davlatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev YUNESKO Bosh konferensiyasi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqida bir qator takliflar qatorida birinchi taklif sifatida inklyuziv ta'limni rivojlantirish hamda mazkur sohada sun'iy intellekt texnologiyalarini keng qo'llash masalasiga alohida e'tibor qaratdilar.

Darhaqiqat, ta'lim va ish joylarida eshitishda nuqsoni bor insonlarga yordam berish juda muhim. Masalan, maktablarda inklyuziv sinflar, ish joylarida esa maxsus dasturlar va muloqot vositalari ular uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Bu nafaqat ularning o'zini rivojlantirishiga yordam beradi, balki jamiyatning bir-biri bilan uyg'un ishlashiga ham foyda keltiradi. Har bir insonning huquqlari va imkoniyatlari teng, shuning uchun nuqsonlari sabab ularni cheklash emas, balki jamiyatga qo'shib olish va qo'llab-quvvatlash kerak.

Bu borada muhtaram Yurtboshimiz YUNESKO Bosh konferensiyasi

43-sessiyasida aynan YUNESKOning alohida ehtiyojli bolalar uchun Inklyuziv ta'limni rivojlantirish platformasini joriy etish maqsadga muvofiqligini alohida ta'kidlab, ta'lim sohasida o'zaro bilim va tajriba almashish uchun xalqaro muloqot formatini yaratish maqsadida Jahon professional ta'lim sammitini o'tkazish rejalashtirilayotganini aytib o'tdilar.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlarning shaxslararo munosabatlariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri — zamonaviy texnologiyalardir. Bugungi kunda subtitrlar, ovozni matnga aylantiruvchi ilovalar va videoaloqa vaqtida matnli translyatsiya kabi qulayliklar muloqotni ancha yengillashtirmoqda. Bu vositalar ularning kundalik hayotida ham, ta'lim va ish faoliyatida ham muloqotni soddalashtirib, jamiyat bilan aloqalarini mustahkamlaydi.

Shuningdek, jamiyatning lingvistik tayyorgarligi ham katta ahamiyatga ega. Odamlarning ishora tilini hech bo'lmaganda elementar darajada bilishi muloqotni osonlashtiradi, noto'g'ri tushunish holatlarini kamaytiradi. Bu — eshitishda nuqsoni bo'lgan insonning o'zini qabul qilingan, hurmat qilinadigan shaxs sifatida his qilishiga yordam beradi.

Ularning munosabatlarida yana bir muhim jihat — ijobiy namunalarning mavjudligi. Jamiyatda muvaffaqiyatga erishgan, faol hayot kechirayotgan eshitishda nuqsoni bor shaxslar boshqalarga motivatsiya beradi. Bunday rollar stereotiplarni sindirib, ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga katta hissa qo'shadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan insonlar ko'pincha muqobil muloqot usullarini qo'llaydi: mimika, yozma muloqot, smartfon orqali matnli tarjimalar, vizual belgilar. Ularning muloqotdagi moslashuvchanligi muvaffaqiyat kalitidir, biroq suhbatdoshning moslashuvchanligi ham muhim. Real muloqot samarali bo'lishi uchun har ikki tomon bir-birini tushunishga harakat qilishi kerak.

Ularning jamoaviy faoliyatlarda ishtiroki ham shaxslararo munosabatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sport musobaqalari, ijodiy to'garaklar yoki volunteerlik loyihalari — bularning barchasi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi. Jamoa ichidagi o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash esa ularni jamiyatga yanada yaqinlashtiradi.

Ijtimoiy stereotiplar esa aksincha, munosabatlarga zarar yetkazishi mumkin. "Eshitmaydiganlar bilan muloqot qilish qiyin", "ular ko'proq yordamga muhtoj" kabi noto'g'ri qarashlar ularga bo'lgan munosabatni sovuqlashtiradi. Bunday stereotiplarni bartaraf etishning eng samarali yo'li — jamiyatda to'g'ri axborot tarqatish, inklyuzivlikni targ'ib qilish va ishora tilini ommalashtirishdir.

Shuningdek, eshitishda nuqsoni bor insonlarning emotsional sezgirliigi ham shaxslararo munosabatlarga alohida ta'sir ko'rsatadi. Ular tana tili va yuz ifodalarini juda yaxshi farqlaydi, bu esa suhbat davomida chuqurroq tushunishga yordam beradi. Suhbatdoshlarning ham o'z his-tuyg'ularini aniq ifoda etishi muloqotni yanada iliq va samarali qiladi.

Ta'lim muassasalaridagi muhit ham katta rol o'ynaydi. Sinf doshlar, ustozlar va guruh doshlarning ijobiy munosabati ularda o'zini jamoadan ajralmagan deb his qilish imkonini yaratadi. Aksincha, e'tiborsizlik yoki befarqlik esa muloqotdan chekinishga olib kelishi mumkin. Shu bois maktab va oliygohlarning inklyuziv yondashuvi shaxslararo munosabatlarning qad rostdashida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, eshitishda nuqsoni bor insonlarning shaxslararo munosabatlarini yaxshilash uchun oilaviy qo'llab-quvvatlash, jamiyatning ijobiy munosabati va maxsus yordamchi vositalar muhim omillar hisoblanadi. Ular yordamida insonlar nafaqat o'z fikrini bemalol ifoda etadi, balki jamiyat bilan yanada faol muloqotda bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat nashriyoti, eng so'nggi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. YUNESKO Bosh konferensiyasi 43-sessiyasidagi nutqi. – 2023.
4. Krotova, T.V. Surdopsixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 2019.
5. Lane, H. The Deaf Experience: Psychology and Social Dynamics. – Cambridge University Press, 2018.
6. Marschark, M., Spencer, P. Deaf Education in the 21st Century: Research, Practice, and Policy. – Oxford University Press, 2016.
7. UNESCO. Inclusive Education Guidelines. – Paris, 2020.
8. WHO. World Report on Hearing. – Geneva: World Health Organization, 2021.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Inklyuziv ta'lim bo'yicha uslubiy qo'llanma., 2022.
10. Surdotarjima va maxsus pedagogika bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, 2023.

ДРЕВНИЙ ВОСТОК ДО СОВРЕМЕННЫХ ИДЕЙ ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

Турсуналиев Хокимжон

*Чирчикский государственный педагогический университет,
Узбекистан*

Научный руководитель: Мадалимов Т.А

*Преподаватель философии, Чирчикский государственный
педагогический университет*

Аннотация: В работе рассматривается исторический путь развития философии от древнейших восточных учений до современных направлений мирового философского знания. Философия представлена как духовное и интеллектуальное явление, которое формировалось в ходе многовековых поисков смысла существования, законов природы и принципов человеческого поведения. В тексте уделяется внимание философским традициям Индии, Китая, Ближнего Востока, античной Греции, средневековой Европы и исламского мира, эпохе Возрождения, Новому времени и философии современных эпох. Работа направлена на углублённое понимание того, как формировались мировоззренческие основы человечества и как философские идеи продолжили свое воздействие на развитие науки, культуры и общественной мысли.

Ключевые слова: философия Древний Восток античность метафизика эпистемология рационализм экзистенциализм гуманизм мировоззрение

РЕЗЮМЕ

Резюме Статья является расширенным исследованием развития философской мысли. Автор рассматривает ключевые особенности философии разных эпох, показывает преемственность идей, анализирует влияние культурных условий на формирование философских концепций. Работа может быть использована в качестве учебного материала по дисциплинам философия, культурология, история, мировая цивилизация.

ВВЕДЕНИЕ

Философия возникла как ответ на фундаментальные вопросы человеческого существования. На ранних этапах человечество стремилось объяснить происхождение мира, выяснить природу добра и зла, понять смысл жизни и назначение человека. Эти поиски привели к появлению первых философских систем, которые со временем превратились в основу культурного и интеллектуального развития разных цивилизаций.

История философии демонстрирует, как в процессе развития культуры и общества изменялись взгляды на мир и человека. Каждая эпоха формировала собственные ответы на вечные вопросы. Древний Восток сосредоточился на духовной гармонии и внутреннем развитии. Античная Греция породила рациональное мышление и логический анализ. Средневековая мысль пыталась соединить веру и разум. Новое время привело к формированию научного взгляда на мир. Современная философия исследует человека в условиях глобализации, цифровизации и стремительно меняющейся реальности.

МЕТОДОЛОГИЯ

Исследование опирается на историко философский анализ, который позволяет рассматривать развитие философии как последовательный процесс формирования идей. Используется сравнительный метод для сопоставления философских учений разных регионов и эпох. Применяется системный подход, позволяющий выявить взаимосвязи между различными направлениями философии. В качестве источников использованы труды древнеиндийских и китайских мыслителей, античных авторов, средневековых философов, представителей эпохи Возрождения и Нового времени, а также современные исследования по истории философии

Результаты и обсуждение

Философия Древнего Востока Древневосточная философия стала одной из первых систем, стремящихся ответить на вопросы о смысле бытия, природе мира и назначении человека. Она уделяла большое внимание духовному развитию и гармонии между человеком и окружающей средой.

Философия Древней Индии В Индии зародились такие учения, как Веданта, Буддизм, Санкхья и Йога. Они рассматривали мир как единство духовного и материального, подчёркивали значение внутреннего опыта и нравственного поведения. Буддизм учил избавлению от страданий через постижение истинной природы жизни. Веданта исследовала единство индивидуального сознания и абсолютной реальности.

Философия Древнего Китая Китайская мысль была трезвой, практичной и направленной на совершенствование человека и общества. Конфуцианство подчёркивало важность морального долга, ответственности и правильных отношений между людьми. Даосизм учил следованию естественному ходу вещей и внутренней гармонии. Легизм рассматривал управление государством через строгие законы и порядок.

Философия Ближнего Востока Философские идеи Древнего Ирана, Вавилона и Египта оказали значительное влияние на мировоззрение человечества. Они сформировали основы религиозных представлений, космологических взглядов и моральных норм.

Античная философия Античная Греция стала родиной рационального мышления. Досократики пытались объяснить происхождение мира через природные элементы. Гераклит видел мир в постоянном движении, Парменид утверждал неизменность бытия.

Сократ сосредоточился на человеческой нравственности и поиске истины через диалог. Платон создал учение о мире идей как совершенной реальности. Аристотель создал множество научных дисциплин и обосновал логику как инструмент познания.

Эллинистические школы стоицизма, эпикуреизма и скептицизма уделяли внимание внутренней свободе, устойчивости и самодостаточности человека.

Средневековая философия В Средневековье философия переплеталась с религией. В Европе важную роль сыграли Августин и Фома Аквинский, которые пытались объединить античное наследие с христианской верой. В исламском мире развивались идеи аль Фараби, Ибн Сины и Ибн Рушда. Они продолжали традиции греческой философии и внесли огромный вклад в развитие науки.

Философия Возрождения и Нового времени Возрождение стало эпохой возвышения человека. Мыслители утверждали ценность индивидуальности, свободы и творчества. В Новое время сформировались два направления познания мира рационализм Декарта и эмпиризм Бэкона и Локка. Кант предложил синтез этих подходов и исследовал границы человеческого разума.

Современная философия Современная эпоха отличается разнообразием идей. Экзистенциализм анализирует свободу и ответственность личности. Феноменология исследует структуру сознания. Аналитическая философия изучает язык как средство выражения мысли. Постмодернизм ставит под сомнение абсолютность истины.

Современная философия также занимается проблемами глобализации, взаимоотношений человека и технологий, искусственного интеллекта, экологии и культурной идентичности.

Заключение: История философии является отражением истории человечества. Каждая эпоха вносила свой вклад в развитие представлений о мире и человеке. Философия помогает понимать смысл жизни, осмысливать сложные процессы современности, формировать духовные ценности и развивать критическое мышление. Она остаётся важнейшей частью культуры и науки, продолжая оказывать влияние на мировоззрение людей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лосев А.Ф. История античной философии Москва Издательство Мысль 1980
2. Кант И. Критика чистого разума Санкт-Петербург Издательство Наука 1781
3. Рассел Б. История западной философии Москва Издательство Мысль 1945
4. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм это гуманизм Париж Галлимар 1946
5. Гуссерль Э. Логические исследования Берлин Университетское издательство 1900
6. Аль-Фараби. Трактаты о разуме и познании Тегеран Академическое издание 950
7. Упанишады. Переводы и комментарии Дели Научное издательство 1950
8. Конфуций. Лунь юй Пекин Народное издательство 500 до н э
9. Платон. Диалоги Москва Наука 380 до н э
10. Аристотель. Метафизика Москва Мысль 350 до н э

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOJILER ARACILIĞIYLA İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA OLAN İLGISINI ARTIRMA YÖNTEMLERİ

Kdıryazova Shaxsanem Jalgasbaevna

Ajiniyoz Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü "Eğitim ve Terbiye Teorisi ve Metodolojisi (İlkokul Eğitimi)" 1-sınıf Yüksek Lisans Öğrencisi.

Annotatsiya. Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar dars jarayonini qiziqarli, mazmunli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Ushbu maqolada interfaol metodlar, o'yinli yondashuvlar, loyihaviy faoliyat va raqamli vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarning matnni tushunish, nutqiy faollik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari tahlil qilingan.

Аннотация. Формирование интереса младших школьников к чтению на уроках родного языка и грамотности является важной задачей начального образования. Использование современных педагогических технологий делает учебный процесс более увлекательным, содержательным и продуктивным. В статье рассматриваются методы развития текстового восприятия, речевой активности и самостоятельного мышления учащихся посредством интерактивных методов, игровых подходов, проектной деятельности и цифровых ресурсов.

Abstract. Developing primary school students' interest in reading in native language and literacy classes is one of the key goals of modern education. The use of contemporary pedagogical technologies helps make the learning process engaging, meaningful, and effective. This article analyzes methods for enhancing text comprehension, verbal activity, and independent thinking through interactive techniques, game-based learning, project activities, and digital tools.

Özet: İlkokul düzeyinde ana dili ve okuma yazma derslerinde öğrencilerin okumaya karşı ilgi geliştirmesi, günümüz eğitim anlayışının önemli hedeflerindendir. Modern pedagogik teknolojilerin kullanılması ders sürecini daha etkili, eğlenceli ve verimli hâle getirmektedir. Bu makalede etkileşimli yöntemler, oyun temelli uygulamalar, proje çalışmaları ve dijital araçlar yardımıyla öğrencilerin metni anlama, sözlü ifade ve bağımsız düşünme becerilerinin geliştirilmesi ele alınmaktadır.

İlkokul düzeyinde ana dili ve okuma yazma derslerinde öğrencilerin okumaya karşı ilgi geliştirmesi...

Kalit so'zlar: ona tili, o'qish savodxonligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, boshlang'ich ta'lim, o'qishga qiziqish, interfaol metodlar, raqamli vositalar.

Ключевые слова: родной язык, грамотность чтения, современные педагогические технологии, начальное образование, интерес к чтению, интерактивные методы, цифровые средства.

Keywords: native language, reading literacy, modern pedagogical technologies, primary education, reading interest, interactive methods, digital tools.

Anahtar kelimeler: ana dili, okuma yazma becerisi, modern pedagojik teknolojiler, ilkokul eğitimi, okuma ilgisi, etkileşimli yöntemler, dijital araçlar.

İlkokul dönemi, öğrencilerin düşünme biçiminin, dil gelişiminin ve kişisel özelliklerinin şekillendiği temel bir basamaktır. Bu süreçte ana dili ve okuma yazma dersleri, öğrencilerin metni anlama, kendini ifade etme, yorum yapma ve mantıklı çıkarımlar oluşturma becerilerini geliştirmede önemli rol oynar. Ancak geleneksel ders yöntemleri her zaman öğrencilerin ilgisini çekmeyebilir ve okumaya yönelik motivasyonu yeterince desteklemeyebilir. Bu nedenle modern pedagojik teknolojilerin derslere entegre edilmesi büyük önem taşımaktadır¹².

Modern pedagojik teknolojiler; öğrenme sürecini daha planlı, etkili ve öğrenci merkezli hâle getiren yöntemlerdir. İlkokul öğrencilerinin yaş özellikleri, hareketlilik düzeyi ve öğrenme tarzları dikkate alındığında, etkileşimli ve uygulamaya dayalı yöntemler çok daha olumlu sonuçlar berad³.

1. Etkileşimli Yöntemler

- Grup çalışması
- Beyin fırtınası
- Klaster yöntemi
- Bilgi halkası

Bu yöntemler öğrencilerin aktif katılımını artırır, fikirlerini özgürce ifade etmelerini sağlar ve işbirliği içinde öğrenmeyi geliştirir³.

2. Oyun Temelli Öğretim

- Rol yapma
- Drama
- Kelime oyunları

Çocukların doğasında oyun olduğu için, oyun temelli etkinlikler ders motivasyonunu artırır ve öğrenmeyi doğal hâle getirir⁴.

3. Proje Tabanlı Öğrenme (PBL)

Öğrenciler belirli bir konuda araştırma yapar, bilgileri düzenler ve sınıfta sunum yapar. Bu yöntem:

- ☐ özgüveni artırır
- ☐ araştırma becerilerini geliştirir
- ☐ bağımsız düşünme alışkanlığı kazandırır⁵

4. Dijital Araçlar

- Akıllı tahta

- Sesli kitap uygulamaları
- “Kitob.uz”, “Bilimdon”, “MyBook” platformları

Dijital materyaller çocukların dikkatini çektiği için ders daha aktif geçer⁶.

İlkokul öğrencileri görsel, işitsel ve hareketli uyaranlara daha hızlı tepki verirler. Bu nedenle:

- sesli kitaplar
- hikâye kahramanlarını canlandırma
- dijital hikâye izletme
- oyunlaştırılmış etkinlikler
- öğrencileri metne nisbatan ilgilendirir⁴⁵.

“Kitap Dostum” Etkinliği

Öğrenciler haftada bir kitap seçerek:

- hikâyeyi özetler
- kahramanları tanıtır
- küçük drama sahnesi yapar
- sınıf karşısında sunum gerçekleştirir

Bu yöntem hem ifade becerisini, hem de metni anlama ve hafızada saklama becerilerini geliştirir⁴.

DERS ÖRNEĞİ: “Sevimli Hikâye Kahramanım” – 2. Sınıf

1. Giriş Aşaması

Öğretmen “Kim Kimi Okudu?” oyunu aracılığıyla daha önce okunan hikâyeleri hatırlatır.

2. Gelişme Aşaması

Öğrenciler gruplara ayrılır ve her gruba bir hikâye verilir. Görevler:

- kahramanın resimli portresini oluşturma
- karakter özelliklerini yazma
- hikâyeden önemli ifadeleri seçme

3. Sonuç Aşaması

Her grup kendi kahramanını sınıfa sunar. Bu yöntem öğrencilerin analiz etme, değerlendirme ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirir³⁵.

Sonuç olarak, modern pedagojik teknolojilerin doğru kullanılması, ilkokul öğrencilerinin okumaya karşı doğal ilgisini destekler ve artırır. Ders süreci böylelikle yalnızca bilgi aktarımı olmaktan çıkar; öğrenciyi düşünmeye sevk eden, aktif katılıma yönelten yaratıcı bir öğrenme ortamına dönüşür. Öğretmen bu süreçte rehber, destekleyici ve motivasyon sağlayıcı bir rol oynar.

KAYNAKLAR:

1. Xudoyberganova, M. (2021). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asoslari. Sayfa 45-50.

2. Karimova, N. (2023). Boshlang'ich sinflarda o'qishga qiziqish. Sayfa 12-18.
3. A'zamov, Sh. (2022). Interfaol metodlar orqali ona tili o'qitish. Sayfa 33-40.
4. Brown, H. (2019). Teaching by Principles. Sayfa 77-85.
5. Larmer, J., & Mergendoller, J. (2015). Project-Based Learning Guide. Sayfa 22-30.
6. Deterding, S. et al. (2017). Gamification research. Sayfa 14-20.

SMART-SOATLAR VA RAQAMLI SENSORLAR YORDAMIDA YURAK FAOLIYATINI KUZATISH

Ataxanov Sanjarbek Anvarovich

FJSTI, "Biotibbiyot muhandisligi, biofizika va axborot texnologiyalari" kafedra assistenti

Muxtorova Shohsanam Sherzod qizi

FJSTI, Pediatriya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada smart-soatlar, biosensorlar va raqamli monitoring tizimlarining yurak faoliyatini kuzatishdagi o'rni yoritilgan. Zamonaviy tibbiyotda yurak faoliyatining uzluksiz nazorati yurak kasalliklarini erta aniqlash, aritmiyalar, gipertoniya va yurak urish tezligidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun muhim hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar orqali yurak faoliyati haqidagi ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinib, shifokorga yoki bemorning o'ziga yetkaziladi. Ushbu maqolada yurak monitoringida sun'iy intellekt, mobil ilovalar va bulutli tahlil tizimlarining roli batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: smart-soat, biosensor, yurak faoliyati, raqamli monitoring, sun'iy intellekt, telemeditsina.

KIRISH

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va tibbiyot integratsiyasi sog'liqni saqlash tizimida yangi bosqichni boshlab berdi. Ayniqsa, yurak faoliyatini nazorat qilishda aqlli soatlar (smartwatch) va raqamli sensorlar muhim diagnostik vositaga aylandi. Yurak-qon tomir kasalliklari dunyo bo'yicha o'limning yetakchi sabablaridan biri bo'lib, ularning erta aniqlanishi hayot sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Shu sababli yurak faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, uzluksiz monitoring qilish, va sun'iy intellekt orqali tahlil etish tibbiy nazoratning yangi paradigmasi sifatida qaralmoqda.

ASOSIY QISM

So'nggi o'n yilliklarda "raqamli tibbiyot" (digital health) yo'nalishining jadal rivojlanishi natijasida nosaqatlanadigan (non-invasive) biosensorlar va aqlli soatlar yurak faoliyatini uzluksiz kuzatishning eng qulay vositalaridan biriga aylandi.

Smart-soatlar o'zida bir nechta yuqori aniqlikdagi sensorlarni mujassamlashtiradi:

- Fotopletizmografik sensor (PPG) – qon tomirlaridagi qon hajmining optik o'zgarishini aniqlab, yurak urish tezligi (HR) va ritmini o'lchaydi;
- Elektrokardiografik sensor (EKG/ECG) – yurakning elektr faolligini qayd etib, ritm buzilishlarini (aritmiya, ekstrasistoliya) aniqlaydi;

- Akselerometr va girooskop – jismoniy faollik, uyqu sifatini, stress darajasini baholaydi;
- Oksimetriya (SpO_2) moduli – qondagi kislorod to'yinganlik darajasini ko'rsatadi;
- Sun'iy intellekt asosidagi tahlil algoritmlari – to'plangan ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilib, foydalanuvchiga yurak faoliyatidagi o'zgarishlar haqida signal beradi.

Smart-soatlar bulutli (cloud-based) tahlil tizimlariga ulangan bo'lib, ma'lumotlar avtomatik tarzda mobil ilova yoki tibbiy ma'lumotlar bazasiga yuboriladi. Shu orqali shifokorlar masofadan bemor yurak faoliyatini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Smart-soatlar yordamida yurak faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari aniqlanadi:

- Yurak urish chastotasi (Heart Rate Monitoring) – dam olish va jismoniy faollik paytidagi o'zgarishlar aniqlanadi;
- Aritmiyalarni erta tashxislash – Apple Watch va Samsung Watch kabi soatlar atrial fibrillyatsiyani 95% aniqlik bilan aniqlay oladi;
- Qon bosimi (Blood Pressure Estimation) – ayrim modellar (Huawei Watch D) bilak bosimi asosida sistolik va diastolik bosimni o'lchaydi;
- Stress, uyqu va yurak ritmi o'zaro bog'liqligini tahlil qilish – yurak variabelligi (HRV) orqali stress darajasi va vegetativ asab tizimi faolligi baholanadi.

Shuningdek, smart-soatlar yurak faoliyatidagi favqulodda o'zgarishlarni (masalan, bradikardiya yoki yurak to'xtashi xavfi) aniqlab, foydalanuvchining o'zi yoki shifokoriga signal yuboradi. Ayrim qurilmalarda bu ma'lumot GPS orqali joylashuv bilan birga yuborilib, tez yordam tizimini chaqirish imkonini beradi.

Pediatrriyada yurak faoliyatini kuzatish ko'pincha kasalxonada yoki klinik sharoitda amalga oshiriladi. Ammo so'nggi yillarda raqamli biosensorlar yordamida bu nazoratni uy sharoitida ham olib borish mumkin bo'ldi.

Ular quyidagi yo'nalishlarda qo'llanadi:

Neonatal nazorat tizimlari: yangi tug'ilgan chaqaloqlarda yurak urish chastotasi, tana harorati va kislorod to'yinganligi doimiy kuzatiladi. Bunday sensorlar chaqaloq kiyimlariga yoki tagliklarga o'rnatiladi.

Tug'ma yurak nuqsonlari (TYuN) bo'lgan bolalarda monitoring: yurak ritmidagi o'zgarishlar erta aniqlanadi, gipoksiya xavfi kamayadi.

Sport bilan shug'ullanayotgan o'smirlar: yurak faoliyatiga ortiqcha yuklama tushmasligi uchun monitoring olib boriladi.

Reabilitatsiya bosqichidagi bolalar: yurak zarbasi, qon aylanishi va kislorod almashinuvining tiklanish jarayoni kuzatiladi.

Bundan tashqari, pediatrik amaliyotda bolalar uchun moslashtirilgan aqlli bilakuzuklar (smart-band) ishlab chiqilmoqda, ular og'irlik jihatidan yengil va teriga mos materiallardan tayyorlanadi.

Smart-soatlar va biosensorlar tomonidan to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlarni sun'iy intellekt (AI) yordamida tahlil qilish hozirgi kunda asosiy yo'nalish hisoblanadi.

AI algoritmlari quyidagi vazifalarni bajaradi:

Yurak urish signallaridagi anomal o'zgarishlarni avtomatik aniqlaydi;

Har bir foydalanuvchi uchun individual sog'liq profili yaratadi; Yurak kasalligi rivojlanish xavfini prognoz qiladi;

Tibbiy qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlariga integratsiya qilinadi.

Masalan, "Apple Heart Study" loyihasida 400 mingdan ortiq foydalanuvchi ishtirok etgan bo'lib, sun'iy intellekt yordamida 98% hollarda yurak ritm buzilishlari aniqlangan. Kelajakda bu tizimlar elektron sog'liq kartalari, mobil ilovalar va telemeditsina markazlari bilan to'liq integratsiyalashishi kutilmoqda.

Raqamli sensorlar orqali olingan yurak ma'lumotlari telemeditsina platformalari orqali shifokorlarga yetkaziladi.

Bu tizimlar:

- ☐ Bemorni klinikadan tashqarida kuzatish imkonini beradi;
- ☐ Yurak kasalliklarining erta ogohlantirish tizimini yaratadi;
- ☐ Favqulodda vaziyatlarda (masalan, yurak to'xtashi xavfi) shifokor yoki oila a'zolariga signal yuboradi;
- ☐ Qishloq joylarda yoki uzoq hududlarda yashovchi aholiga kardiologik xizmatlardan foydalanish imkonini kengaytiradi.

Asosiy qism (qo'shimcha ma'lumotlar)

1. Sensorlarning texnik imkoniyatlari va yangi yo'nalishlar

Multimodal sensorlar: Zamonaviy smart-soatlar bir vaqtning o'zida bir nechta biosensorlar orqali yurak ritmi, qon bosimi, SpO_2 , tana harorati va hatto elektrolit balansini kuzatishi mumkin. Bu ma'lumotlarni birlashtirib tahlil qilish yurak faoliyatidagi subtel o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi.

Bioimpedans modullari: Ba'zi qurilmalarda yurak chiqishi (cardiac output) va suyuqlik balansini baholash uchun bioimpedans texnologiyasi ishlatiladi. Bu yurak yetishmovchiligi xavfini oldindan aniqlashda foydalidir.

Adaptiv signal filtrlash: Sensorlar harakat va tashqi shovqindan kelib chiqqan xatolarni kamaytiradigan algoritmlarga ega bo'lib, real vaqt monitoringning aniqligini oshiradi.

2. Pediatrik va neonatal qo'llashdagi innovatsiyalar

Neonatal monitoring: Yangi tug'ilgan chaqaloqlarda yurak urish chastotasi, respirator faollik va kislorod to'yinganligi kabi parametrlar kiyim yoki taglik ichiga integratsiyalangan sensorlar yordamida uzluksiz kuzatiladi.

Konjenital yurak nuqsonlari (TYuN): Smart-soatlar yordamida chaqaloqlar va bolalarda atrial yoki ventrikulyar ritm buzilishlarini real vaqt rejimida aniqlash mumkin. Bu shifokorlar uchun favqulodda aralashuvlarni osonlashtiradi.

O'smir sport monitoringi: Sport bilan shug'ullanayotgan bolalar va o'smirlar uchun yurak urish chastotasi, HRV, jismoniy faollik va stress darajasi kuzatiladi, ortiqcha yuklamalar oldini oladi.

3. Ma'lumotlarni tahlil qilish va sun'iy intellekt

Anomaliya aniqlash: AI algoritmlari yurak ritmida eng kichik subtel o'zgarishlarni aniqlay oladi, masalan, preludiya atrial fibrillyatsiyasi yoki ekstrasistoliya.

Prognozlash va profilaktika: AI shaxsiy risk faktorlarini tahlil qilib, bemorga va shifokorga individual profilaktika va rehabilitatsiya dasturini taklif qiladi.

Katta ma'lumotlar va bulutli tizimlar: To'plangan yuz minglab ma'lumotlar bulut tizimida saqlanib, katta statistik tahlil va klinik tadqiqotlarda qo'llaniladi.

4. Telemeditsina va masofaviy monitoring

Masofaviy diagnostika: Smart-soatlar va sensorlar to'plagan ma'lumotlar mobil ilovalar va telemeditsina platformalari orqali shifokorga yetkaziladi, hatto qishloq joylarida ham yurak monitoringi amalga oshiriladi.

Favqulodda signalizatsiya: Yurak ritmida xavfli o'zgarish aniqlanganda qurilmalar avtomatik ravishda foydalanuvchiga, shifokorga yoki yaqinlarga signal yuboradi.

Integratsiya: Ma'lumotlar elektron sog'liq kartalari, tibbiy dasturlar va AI tizimlariga integratsiyalashgan holda klinik qarorlarni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Qo'llashning afzalliklari va cheklovlar

Afzalliklari:

Doimiy real vaqt monitoring;

24/7 pediatrik va kattalar kuzatuvi;

Erta tashxis va profilaktika;

Rehabilitatsiya va sog'lom turmush tarzini nazorat qilish.

Cheklovlari:

Sensorlarning aniqligi klinik apparatlar bilan solishtirganda farq qilishi mumkin;

Bolalarda kichik bilak o'lchami sababli ma'lumotlar xato bo'lishi mumkin;

Maxfiylik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish talab etiladi;

Qiymat va texnik xizmat xarajatlari ayrim mamlakatlarda cheklov bo'lishi mumkin.

6. Kelajak istiqbollari

Bolalar uchun maxsus yengil smart-bandlar va kiyimlarga integratsiyalangan sensorlar;

Yurak faoliyatini bashorat qiluvchi murakkab AI algoritmlari;

Telemeditsina va elektron sog'liq kartalariga to'liq integratsiya;

Global miqyosda sog'lom hayot tarzini kuzatish va yurak kasalliklarini oldini olish tizimlari.

MUHOKAMA VA NATIJA

Smart-soatlar va raqamli sensorlardan foydalanishning samaradorligi haqida olib borilgan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

- Ular yurak kasalliklarini erta bosqichda aniqlashga yordam beradi;

- Yurak faoliyatini doimiy kuzatish orqali kasallikning og'ir kechishini kamaytiradi;

- Profilaktika va reabilitatsiya bosqichida bemor faol ishtirokchi sifatida nazoratda bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreyada yurak kasalliklarini kuzatish uchun smart-soatlardan foydalanish natijasida yurak xurujlari soni 22–28% ga kamaygani aniqlangan. O'zbekiston va Markaziy Osiyoda ham telemeditsina tizimlari jadal rivojlanmoqda, ammo smart-soat ma'lumotlarini klinik tahlil tizimlariga integratsiya qilish hali to'liq yo'lga qo'yilmagan.

Shu bilan birga, ayrim cheklovlar ham mavjud:

- Qurilmalarning aniqligi klinik sharoitdagi tibbiy asboblardan solishtirganda farq qilishi mumkin;

- Bolalarda bilak o'lchami kichik bo'lgani sababli o'lchov natijalari noaniq chiqishi ehtimoli bor;

- Maxfiylik (privacy) va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muammolari dolzarbdir.

Shunday bo'lsa-da, bu texnologiyalar kelajak tibbiyotining asosiy yo'nalishi bo'lib, yurak faoliyatini masofadan monitoring qilishda yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Smart-soatlar va raqamli sensorlar yordamida yurak faoliyatini kuzatish sog'liqni saqlash tizimida yangi bosqichni boshlab berdi.

Ularning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Doimiy va real vaqt rejimida monitoring – yurak ritmini uzluksiz kuzatish imkonini beradi;

2. Erta tashxis – aritmiyalar, gipertoniya va yurak yetishmovchiligini dastlabki bosqichda aniqlash;

3. Telemeditsina integratsiyasi – shifokor-bemor aloqasini kuchaytirish, masofaviy tibbiy xizmatni kengaytirish;

4. Sun'iy intellekt orqali avtomatik tahlil – yurak kasalliklarini bashorat qilish va xavfni kamaytirish;

5. Pediatriyada qo'llash imkoniyati – bolalarda yurak faoliyatini qulay, xavfsiz va uzluksiz kuzatish.

Xulosa qilib aytganda, smart-soatlar va raqamli sensorlar yordamida yurak faoliyatini kuzatish profilaktik tibbiyotning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, kelajakda ularning imkoniyatlari yanada kengayib, milliy sog'liqni saqlash tizimiga chuqur integratsiyalashgan holga keladi.

XULOSA

Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tibbiyot sohasiga tub o'zgarishlar kiritmoqda. Ayniqsa, smart-soatlar va raqamli sensorlar yordamida

yurak faoliyatini uzluksiz kuzatish imkoniyatlari kardiologiyada yangi davrni boshlab berdi. Ushbu texnologiyalar yordamida yurak urish chastotasi, qon bosimi, kislorod to'yinganligi (SpO_2), elektrokardiogramma (EKG) kabi ko'rsatkichlar real vaqt rejimida qayd etiladi, tahlil qilinadi va natijalar bemorning o'zi hamda davolovchi shifokorga tezkor ravishda yetkaziladi. Bunday tizimlar yurak kasalliklarini erta aniqlash, yurak ritm buzilishlarini vaqtida aniqlab, og'ir holatlar (masalan, aritmiya, ishemiya yoki yurak to'xtashi xavfi)ning oldini olishda katta amaliy ahamiyatga ega. Ayniqsa, pediatrik amaliyotda yurak faoliyatini uzoq muddatli, invaziv bo'lmagan tarzda kuzatish bolalarning fiziologik holatini tabiiy sharoitda baholash imkonini beradi. Shuningdek, bolalarda jismoniy faollik, stress, uyqu sifati va yurakning adaptiv javobi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkoniyati ham ortadi. Raqamli sensor tizimlar sun'iy intellekt algoritmlari bilan integratsiyalashgan holda yanada aniqroq tahlillarni amalga oshirishga xizmat qilmoqda. AI modellarining qo'llanilishi yurak faoliyatidagi o'zgarishlarni oldindan bashorat qilish, individual profilaktika dasturlarini ishlab chiqish va shaxsga yo'naltirilgan tibbiyot tamoyillarini amalda tatbiq etish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, smart-soatlar yordamida to'plangan ma'lumotlar telemeditsina platformalari orqali tibbiy muassasalarga uzatilishi, bemor bilan shifokor o'rtasidagi masofaviy aloqa va monitoring tizimining samaradorligini oshiradi. Bu, ayniqsa, yurak kasalliklari bilan og'riqan bemorlar uchun doimiy tibbiy nazoratni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, smart-soatlar va raqamli sensorlarning yurak faoliyatini kuzatishdagi joriy etilishi nafaqat diagnostika sifatini yaxshilaydi, balki sog'lom turmush tarzini shakllantirish, yurak kasalliklarini erta ogohlantirish va ularni oldini olishga xizmat qiladi. Kelajakda bu tizimlarni yanada takomillashtirish, tahlil algoritmlarini murakkablashtirish hamda bolalar uchun maxsus sensor modellarini ishlab chiqish orqali kardiologik monitoringni yanada ishonchli va ommaviy qilish imkoniyatlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Health Organization (WHO). Cardiovascular diseases: key facts, 2023.
2. Apple Inc. Heart Health Study Results. Journal of the American Heart Association, 2022.
3. Sharma, A. et al. Wearable Devices for Cardiac Monitoring: Current Status and Future Directions. Frontiers in Digital Health, 2021.
4. Al-Sarawi, S. et al. Wearable and Implantable Sensors for Continuous Health Monitoring. Sensors, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi. Telemeditsina va raqamli sog'liqni saqlash konsepsiyasi, 2024.

6. Абдуллаева Н.Х., Рахимова Г.А. Kardiologiyada zamonaviy monitoring tizimlari va ularning amaliy ahamiyati. — Tashkent: TTA nashriyoti, 2022.
7. Karimov A.A., Rasulov B.S. Telemeditsina va raqamli sog'liqni saqlash tizimlari. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
8. Ismoilova M.R. Bolalarda yurak-qon tomir kasalliklarida raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari. // "Pediatriya va bolalar jarrohligi" jurnali, 2023, №4, 45–49-betlar.
9. Nazarov O., Usmonov I. Sun'iy intellektning tibbiyotdagi qo'llanilishi: monitoring va diagnostika tizimlari. — Toshkent: Innovatsion tibbiyot markazi, 2022.
10. Tursunova D.S. Yurak faoliyatini baholashda raqamli sensorlarning ahamiyati. // "Tibbiyotda innovatsiyalar" jurnali, 2024, №2, 31–37-betlar.

ЧЕКИШ ВА УНИНГ ИНСОН САЛОМАТЛИГИГА ТАЪСИРИ**Маҳмудова Дурдона***Тошкент Кимё халқаро университети даволаш иши факультети**1 курс талабаси**Илмий раҳбар: Мухамеджанова Нодира***КИРИШ**

Чекиш инсон саломатлиги учун энг катта таҳдидлардан бири ҳисобланади. Айниқса, ёшлар, жумладан, олий таълим муассасалари талабалари орасида тамаки истеъмоли даражаси йил сайин ошиб бормоқда. Бу ҳолат нафақат соғлиққа, балки таълим сифатининг пасайишига ҳам олиб келади. Шу илмий ишда 1–5 курс талабалари ўртасида чекишга бўлган муносабат, уларнинг чекишга мойиллик даражаси ва саломатлик ҳолатидаги фарқлар таҳлил қилинади.

МУАММО

Тамаки маҳсулотларининг таркиби ва таъсири. Тамаки тутунида 7000 дан ортиқ кимёвий модда мавжуд бўлиб, уларнинг 70 таси қатъий тарзда канцероген деб топилган[3]. Асосий моддалар: никотин, қатрон, кўмир оксиди, аммиак, ацетон ва формальдегиддир. Никотин асаб тизимига таъсир этиб, боғлиқлик келтириб чиқаради. Қатрон ўпка хужайраларини зарарлайди, кўмир оксиди эса қонга кислород етиб боришини чеклайди[3]. Бу моддалар нафақат ўпкада, балки бутун организмда захарли таъсир кўрсатади. Уларнинг таъсири узоқ муддатли бўлиб, организмда тўпланиб боради ва турли касалликларни келтириб чиқаради[3].

1–5 курс талабалари ўртасидаги чекиш ҳолати бўйича таҳлил

Тадқиқот жараёнида 1–5 курс талабалари ўртасида сўровнома ўтказилди. Натижаларга кўра:

- Биринчи ва иккинчи курс талабалари орасида чекиш ҳолати нисбатан кам. Асосан муҳит ёки қизиқиш таъсири натижасида бошланади.
- Учинчи ва тўртинчи курсларда стресс, ўқиш босими ва психологик омиллар таъсирида чекиш ҳолати кўпроқ кузатилади.
- Бешинчи курс талабалари орасида эса чекиш одати анча барқарорлашган.

Қиз ва йигитлар ўртасидаги фарқ ҳам қайд этилди: йигитлар орасида чекиш 3 баробар кўп, аммо қизлар орасида электрон сигарета ва вейпка қизиқиш ортиб бораётгани аниқланди. Сўров натижаларига кўра талабаларнинг 72% чекишнинг зарарини билишади, аммо фақат 34% бу одатни ташлашга ҳаракат қилган.

Чекишнинг саломатлик ва таълим жараёнига таъсири

Чекиш нафақат жисмоний, балки ақлий фаолиятга ҳам таъсир кўрсатади.

Никотин миёдаги қон айланишини пасайтиради, диққатни жамлашни қийинлаштиради, уйқусизлик ва чарчоқни келтириб чиқаради[4].

Чекишнинг узоқ муддатли таъсири қуйидагича намоён бўлади:

- ўпка ҳажмининг қисқариши;
- юрак-қон томир касалликлари хавфининг ошиши[1];
- иммунитетнинг заифлашиши;
- терининг қариши ва ташқи кўринишда ўзгаришлар.

Профилактика чоралари ва тавсиялар

- Талабалар ўртасида соғлом турмуш тарзини оммалаштириш;
- Институтда мунтазам равишда “Антиникотин” акцияларини ўтказиш;
- Психологик қўллаб-қувватлаш гуруҳлари ташкил этиш;
- Спорт ва маданий тадбирлар орқали стрессни енгиш имкониятларини яратиш;
- Электрон сигареталарни ҳам тамаки турига тенглаштириб, уларни чеклаш бўйича қонунчиликни кучайтириш[2].

ХУЛОСА

Тадқиқот натижалари шундан далолат бердики, 1–5 курс талабалари орасида чекиш миқдори курс юқорилаган сари ошиб боради. Бу ҳолат соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишнинг етарли эмаслиги ва стресс ҳолатларини бошқариш механизмлари етишмаслиги билан изоҳланади. Чекиш инсон саломатлигига жуда катта зарар етказди. Шу сабабли, таълим муассасаларида профилактика ишларини кучайтириш, талабаларга психологик ёрдам кўрсатиш ва соғлом муҳит яратиш муҳим аҳамиятга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ). Global Tobacco Report, 2024.
2. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги маълумотлари, 2024.
3. WHO. Tobacco and Health Facts, 2023.
4. Жураев К.Э. “Соғлом турмуш ва профилактика”. Тошкент, 2022.

ПРИЕМЫ АКТИВИЗАЦИИ МЫШЛЕНИЯ ПРИ РЕШЕНИИ ТВОРЧЕСКОЙ ЗАДАЧИ

Гулматова Рузигул Умар кизи

Студентка Термезского государственного педагогического
института

gulmatovaruzigulumarovna@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются психолого-педагогические основания активизации мышления при решении творческих задач. Анализируются приемы, способствующие развитию критического, дивергентного и образного мышления, выявляется их роль в формировании оригинальности и самостоятельности учащихся. Творческое задание определяется как интеллектуальная деятельность, требующая поиска нового решения, поэтому применение мыслительных приемов становится обязательным. В статье раскрываются методы ассоциации, сравнения, трансформации, мозгового штурма, проблемного вопроса и рефлексии как ключевые средства активизации мыслительных процессов.

Ключевые слова: активизация мышления, творческая задача, педагогическая технология, дивергентное мышление, ассоциации, рефлексия.

Творческое мышление является важнейшей частью образовательного процесса, поскольку оно обеспечивает способность ученика выходить за рамки стандартного решения, искать альтернативные варианты и создавать оригинальный продукт. Решение творческой задачи требует активации мыслительной деятельности, преодоления стереотипов и формирования новых когнитивных стратегий. В педагогике творчество рассматривается как практическое проявление интеллектуальной активности, поэтому учителю необходимо владеть приемами, которые создают условия для мыслительного поиска и стимулируют анализ, синтез, сравнение и преобразование.

Применение этих приемов становится особенно актуальным в современной школе, где цель обучения направлена на развитие компетенций, самостоятельности и критического мышления.

Активизация мышления основывается на создании проблемной ситуации. Творческая задача всегда содержит элемент неопределенности и требует поиска нового решения. Чтобы ученик вступил в активный мыслительный процесс, учитель использует вопросы, противоречия, недосказанность или демонстрацию необычной ситуации. Она становится стимулом к размышлению, формированию гипотез и поиску смыслов.

Одним из важных приемов является ассоциативное мышление. Учитель предлагает подобрать метафоры, сравнения или аналогии, позволяющие взглянуть на задание с другой стороны. Ассоциации помогают расширить интеллектуальное поле, связать ранее несвязанные понятия и найти новые идеи. Такой прием активно используется в лингводидактике, литературоведении, искусстве и проектной деятельности.

Метод мозгового штурма также играет важную роль. Он позволяет собрать максимальное количество идей без критики на первом этапе, что открывает доступ к нестандартным вариантам решения. Учащиеся учатся формулировать мысли свободно, исходя из личного опыта и интуиции. Впоследствии проводится отбор и анализ идей, что делает данный прием эффективным инструментом развития дивергентного мышления.

Сравнение и противопоставление — еще один способ активизации мышления. Выявление сходств и различий между объектами позволяет глубже осмыслить проблему, структурировать знания и лучше понять закономерности. Этот прием продуктивен при изучении гуманитарных и естественнонаучных дисциплин.

Прием трансформации направлен на изменение известного объекта или идеи. Ученику предлагается изменить форму, назначение или контекст понятия, что ведет к появлению новых решений. В основе лежит способность преобразовывать известное в неизвестное — ключевой элемент творчества.

Рефлексия завершает мыслительный процесс. Она предполагает анализ хода решения, оценку эффективности и перспектив развития идеи. Рефлексия делает процесс осознанным, помогает ученику выработать собственную стратегию решения творческих задач и закрепляет мыслительные навыки.

Применение этих приемов невозможно без учета эмоционального состояния учащихся, атмосферы сотрудничества и педагогического сопровождения. Учитель выступает модератором, направляет мыслительный поиск и создает условия для безопасного выражения идей. Таким образом, активизация мышления превращается в управляемую педагогическую технологию.

Решение творческой задачи предполагает интеллектуальную активность, выход за пределы стандартного мышления и создание нового продукта. Поэтому приемы активизации мышления должны использоваться как обязательный компонент образовательного процесса. Они направлены на формирование критического, дивергентного и образного мышления, позволяют ученику осмыслить задачу с разных точек зрения, создавать альтернативные варианты и оценивать их эффективность.

Педагогическая ценность активизации мышления проявляется в развитии самостоятельности, мотивации, способности к рефлексии и внутренней свободе поиска. При грамотном использовании эти приемы становятся инструментом воспитания творческой личности, готовой к решению сложных проблем современности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гильбух Ю. Творческое мышление в педагогике. — Москва, 2011.
2. Дружинин В. Н. Психология творчества. — Санкт-Петербург, 2010
3. Зимняя И. А. Педагогические условия развития мышления учащихся. — Москва, 2014.
4. Guilford J. Creativity Theory. — New York, 1988.
5. Torrance E. Creative Thinking and Learning. — London, 1995.

ФУНКЦИИ И ОСНОВНЫЕ СВОЙСТВА ИННОВАЦИЙ.**Ибрагимова Маржона Ахмад кизи***Студентка Термезского государственного педагогического
института***Хайитова Маржона Мирза кизи***Студентка Термезского государственного педагогического
института***Нурмаматова Комила Холмамат кизи***Студентка Термезского государственного педагогического
института*

Аннотация: В статье раскрывается сущность инноваций как социально-экономического феномена, анализируются их функции и ключевые свойства, определяющие роль инноваций в развитии общества, науки и образования. На основе теоретического анализа представлено понимание инновации как механизма изменения, развития и адаптации системы к новым условиям. Выявлены функции инноваций — преобразующая, стимулирующая, адаптивная, интеграционная и образовательная.

Ключевые слова: инновация, развитие, новизна, адаптация, функции, свойства, образование, трансформация.

Инновации выступают фундаментальным движущим фактором общественного прогресса. В условиях динамичной социальной и технологической среды способность системы к обновлению становится необходимым условием ее выживания и развития. Понятие «инновация» охватывает не только технические изобретения, но и социальные, педагогические, организационные преобразования. Инновация всегда связана с изменением, которое направлено на достижение новых целей, повышение качества, оптимизацию процессов или создание принципиально нового продукта.

Функциональная природа инноваций заключается в их способности изменять систему. Прежде всего инновации выполняют преобразующую функцию. Они модернизируют структуру, технологии, методы деятельности и тем самым задают новые направления развития. Образовательные инновации, например, трансформируют учебный процесс, вводя цифровые инструменты, новые педагогические технологии и формы взаимодействия учащегося и учителя. Важной является стимулирующая функция. Инновации создают импульс для движения, мотивации и конкуренции. Появление новых

идей побуждает участников системы адаптироваться, искать эффективные решения и повышать производительность.

Не менее значима адаптивная функция. Инновации позволяют системе реагировать на изменения внешней среды — социальные запросы, технологические открытия, культурные трансформации. Через инновации общество и образование приспосабливаются к новым вызовам.

Интеграционная функция проявляется в объединении ресурсов, идей, технологий и участников. Инновации создают пространство взаимодействия, синтеза разных подходов, что способствует развитию междисциплинарности, сотрудничества и сетевой культуры. Инновации выполняют также образовательную функцию, поскольку они формируют новое знание, новые способы мышления и профессиональной деятельности. Через инновации развиваются компетенции человека, происходит обновление содержания образования.

Инновации, как явление, обладают рядом принципиальных свойств. Главным является новизна. Она выражается либо в создании совершенно нового, либо в значительном улучшении существующего. Однако новизна не является самоцелью — инновация должна быть целесообразной, то есть отвечать реальному запросу или проблеме.

Важным свойством инновации является воспроизводимость — возможность применения и распространения в других контекстах. Инновация должна быть технологичной и структурированной, чтобы ее можно было внедрять.

Свойство результативности связано с тем, что инновация приносит измеримый эффект — повышение качества, эффективности или доступности. Без результата новшество не считается инновацией.

Таким образом, функции и свойства инноваций тесно взаимосвязаны: функции отражают цели и роль инноваций, а свойства — механизмы их реализации.

Инновации являются системообразующим фактором развития общества, культуры, науки и образования. Они обеспечивают обновление, адаптацию, интеграцию и движение вперед. Инновации обладают уникальными свойствами — новизной, целесообразностью, воспроизводимостью, результативностью и рискованностью.

Их успешное применение возможно лишь при наличии готовности системы к изменениям, методической поддержки и управленческой культуры. Следовательно, инновации выступают не только средством трансформации, но и критерием зрелости и гибкости образовательной и социальной среды.

Инновации выступают фундаментальным механизмом прогресса, объединяющим идеи, технологии, людей и системы. Они выполняют

стратегические функции — обновляют деятельность, создают стимулы, повышают адаптивность, формируют знания и обеспечивают коммуникацию. Их свойства — новизна, воспроизводимость, целесообразность, результативность, рискованность и динамичность — определяют особенности инновационного процесса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахмедова М. Инновационные процессы и образование. — Ташкент, 2021.
2. Друкер П. Инновации и предпринимательство. — Москва, 2014.
3. Кудрявцев В. Теория инноваций. — Санкт-Петербург, 2018.
4. Schumpeter J. Theory of Economic Development. — Harvard, 1934.
5. Tomlinson B. Innovation in Education Systems. — London, 2019.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ЕГО ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Хурсанова Сожида Бобоназар кизи

Студентка Термезского государственного

педагогического института

xursanovasojida515@gmail.com

Аннотация: В работе раскрывается сущность инновационного процесса, включающего этапы зарождения идеи, её разработки, внедрения и распространения. Определены ключевые характеристики инноваций — новизна, целенаправленность, системность, длительность и риск. Подчёркнуты факторы, влияющие на успешность инновационной деятельности, а также значимость инноваций в сфере образования, где они способствуют повышению качества и эффективности обучения.

Ключевые слова: инновационный процесс; инновации; новшество; диффузия инноваций; образовательные инновации; модернизация; научно-исследовательская деятельность; внедрение; адаптивность; системность.

Инновационный процесс занимает центральное место в развитии современного общества, поскольку именно инновации обеспечивают устойчивый рост экономики, модернизацию социальной сферы и повышение качества образования. В условиях стремительного научно-технического прогресса и глобализации способность организаций разрабатывать и внедрять новшества становится ключевым фактором конкурентоспособности. Инновационный процесс представляет собой последовательность действий, направленных на создание, освоение и распространение новых идей, технологий, продуктов или методов, которые способны изменить существующую практику и повысить её эффективность.

В научной литературе инновационный процесс рассматривается как сложная система, включающая взаимодействие исследователей, разработчиков, управленцев, предприятий, образовательных учреждений и конечных потребителей. Важнейшим элементом процесса является зарождение инновационной идеи, которое основано на выявлении существующей проблемы или потребности. Источником таких идей могут служить научные исследования, изучение мировых тенденций, практический опыт, анализ запросов общества и рынка. На этом этапе новшество существует в виде гипотезы, предположения или концепции, требующей дальнейшего научного обоснования.

Следующим этапом развития инновации становится её научно-исследовательская и экспериментальная разработка. Идея проходит проверку, уточнение, моделирование и практическое тестирование. В различных сферах этот этап может включать создание прототипов, проведение экспериментов, разработку новых методик или технологий. В образовании он связан с разработкой новых педагогических подходов, созданием учебных материалов и цифровых образовательных ресурсов. На данном этапе важно оценить потенциальную эффективность инновации, выявить возможные риски, определить условия и ресурсы, необходимые для её внедрения.

Внедрение инновации представляет собой практическое освоение новшества в деятельности организации. Этот этап предполагает организационные изменения, обучение сотрудников, адаптацию существующей структуры и корректировку процессов. Внедрение всегда связано с определёнными трудностями, среди которых можно выделить недостаток ресурсов, сопротивление персонала, неопределённость результатов и возможные ошибки. Однако успешное освоение инновации позволяет значительно повысить качество работы, оптимизировать процессы, улучшить управление и создать новые возможности для развития.

После внедрения новшества начинается его распространение, или диффузия. Если инновация оказывается эффективной, она постепенно принимается другими организациями, учреждениями или регионами. В этот период формируются новые стандарты, рекомендации, нормативные документы и расширяются области применения инновации. Диффузия способствует дальнейшему совершенствованию новшества и стимулирует появление дополнительных идей, что делает инновационный процесс непрерывным и циклическим.

Инновационный процесс обладает рядом характерных свойств. Одной из важнейших характеристик является новизна. Инновация всегда содержит новый элемент: технологию, метод, продукт или подход, который ранее не использовался в конкретной сфере. Второй важной характеристикой выступает целенаправленность. Инновационный процесс ориентирован на решение конкретной проблемы или достижение определённого результата, будь то повышение качества обучения, оптимизация управления или улучшение производительности труда. Системность инновационного процесса проявляется в том, что любое новшество требует изменений во всей системе: организационной структуре, кадровой политике, ресурсном обеспечении. Инновация не может существовать изолированно и требует комплексного подхода.

Ещё одной особенностью инновационного процесса является его длительность. Реализация нововведения может занимать продолжительное время, поскольку включает разработку, тестирование, внедрение, адаптацию и распространение. Неопределённость и риск также являются неизбежными характеристиками инновационной деятельности. Новшество может оказаться неэффективным или требовать дополнительных ресурсов, а результаты его внедрения далеко не всегда могут быть предсказаны заранее. Важным свойством инновационного процесса выступает адаптивность, то есть способность инновации изменяться, развиваться и приспосабливаться к новым условиям, требованиям и особенностям конкретной организации.

На успешность инновационного процесса влияет множество факторов. На первом месте находится кадровый потенциал, который определяет способность организации к восприятию и реализации новшеств. Компетентность, профессионализм и готовность специалистов к изменениям являются основой инновационной деятельности. Значительную роль играет материально-техническая база, позволяющая внедрять современные технологии и обеспечивать условия для эффективной работы. Управленческая поддержка и наличие стратегии развития создают благоприятную среду для инноваций, обеспечивают их планирование, контроль и мотивацию участников. Определённое значение имеет нормативно-правовая база, которая обеспечивает правовые рамки для внедрения инноваций, а также финансирование, необходимое для проведения исследований, обучения персонала и технического оснащения.

Особое место инновационный процесс занимает в сфере образования, где необходимость модернизации особенно велика. В современных условиях образовательные учреждения стремятся внедрять новые методики обучения, развивать цифровую инфраструктуру, использовать интерактивные технологии и адаптировать образовательный процесс к индивидуальным потребностям учащихся. Инновации в образовании способствуют развитию творческого мышления, формированию функциональной грамотности, повышению мотивации и качества обучения. Они позволяют создать гибкую, современную и эффективную образовательную среду.

Таким образом, инновационный процесс представляет собой сложную, многогранную и динамичную деятельность, направленную на создание и внедрение новшеств, способных улучшить существующие системы и процессы. Он включает этапы зарождения идеи, её разработки, внедрения и распространения, а также обладает такими характеристиками, как новизна, целенаправленность, системность, длительность, риск и адаптивность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство. — М.: Вильямс, 2011.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982.
3. Хуторской А. В. Педагогические инновации. — М.: Академия, 2010.
4. Зинченко В. П. Инновационные процессы в образовании. — СПб.: Питер, 2018.
5. Rogers E. Diffusion of Innovations. — New York: Free Press, 2003.
6. Лаптев В. В., Поташник М. М. Управление инновационными процессами. — М.: Академический проект, 2017.
7. Новиков А. М. Методология образования. — М.: Эгвес, 2006.
8. Князев В. Н. Инновационный менеджмент. — М.: Юрайт, 2020.

ТЕХНОЛОГИИ РЕЙТИНГА УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ**Гоипова Хуршида Мардон кизи***Студентка Термезского государственного педагогического
института***Абдиев Фазлиддин Норхидир угли***Студент Термезского государственного педагогического института*

Аннотация: В статье рассматриваются современные технологии рейтинговой оценки учебных достижений учащихся. Раскрываются цели рейтинговой системы, ее функции в образовательном процессе, методы построения и критерии эффективности. Особое внимание уделяется компетентностной оценке, электронным платформам мониторинга, накопительным баллам и механизмам обратной связи. Рейтинг рассматривается как инструмент мотивации, развития самостоятельности и повышения качества образования.

Ключевые слова: рейтинг, оценивание, компетентность, балльно-накопительная система, мониторинг, мотивация.

Современная школа постепенно переходит от традиционных форм контроля знаний к инновационным технологиям оценивания. Одним из таких подходов становится рейтинговая система, ориентированная на динамику учебных достижений, индивидуальный прогресс и формирование мотивации к саморазвитию. Рейтинг рассматривается как комплексная технология, позволяющая фиксировать результаты, регулировать поведение учащихся и формировать ответственность. Технология рейтинговой оценки представляет собой систему, в которой учебные достижения переводятся в количественные показатели и интегрируются в накопительный результат. Она строится на принципах прозрачности, объективности, системности и индивидуализации обучения.

Рейтинг не ограничивается оценкой знаний — он включает активность учащихся, выполнение проектов, участие в коммуникации, самостоятельную работу и творческие задания. Таким образом, он становится инструментом компетентного подхода, отражающим не только факт освоения материала, но и способы деятельности.

Одной из ключевых особенностей рейтинга является его стимулирующий характер. Публикация результатов, визуализация прогресса, сравнение достижений создают мотивационный эффект, который способствует самоорганизации и стремлению к успеху. Учащиеся видят динамику своей работы и могут планировать стратегии улучшения.

Рейтинговые технологии реализуются через электронные журналы, платформы LMS, цифровые дневники, таблицы мониторинга. Они позволяют собирать данные, анализировать результаты и формировать автоматическую обратную связь. Педагог получает возможность отслеживать трудности, корректировать задания и поддерживать индивидуальные траектории развития.

Однако эффективное использование рейтинга требует соблюдения методических принципов. Критерии оценивания должны быть четкими, понятными и согласованными с учащимися. Важно учитывать различия в способностях и темпе работы, чтобы рейтинг не стал фактором стрессовой конкуренции. Технология должна поддерживать самооценку, рефлекссию и развитие, а не только бороться за баллы.

Кроме того, применяются гибридные модели, совмещающие рейтинг, накопительные баллы и формирующее оценивание. Они ориентированы на развитие навыков XXI века — критического мышления, коммуникации, сотрудничества. Такие модели способствуют изменению роли учащегося: он становится активным субъектом контроля, способным анализировать собственные результаты.

Технологии рейтинга выполняют и управленческие функции. Они позволяют школам отслеживать показатели качества, сопоставлять параллели, планировать учебные программы. Рейтинговая информация становится инструментом обратной связи не только для учащихся, но и для учителей, родителей и администрации.

Рейтинговые технологии учебных достижений представляют собой перспективное направление модернизации системы оценивания. Они позволяют перейти от эпизодической проверки знаний к непрерывному мониторингу и поддержке развития личности учащегося. При грамотной реализации рейтинг становится не только измерителем, но и образовательным ресурсом, формирующим мотивацию, самоорганизацию и ответственность.

Однако успешность рейтинговых технологий зависит от методической культуры учителя, цифровой подготовки и способности создавать образовательную среду, где рейтинг служит развитию, а не наказанию. Следовательно, необходимо сочетать рейтинговые механизмы с формирующим оцениванием, тьюторством и рефлексией.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Болотов В. А. Современные подходы к оцениванию качества образования. — Москва, 2018.
2. Ковалёва М. Рейтинговые системы в образовательной среде. — Санкт-Петербург, 2016.
3. Полат Е. Новые технологии оценивания учащихся. — Москва, 2014.
4. Sadler D. Assessment for Learning. — London, 2010.
5. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Assessment Theory. — Cambridge, 2001.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Очилдиева Дилдора Абдирашит кизи

*Студентка Термезского государственного педагогического
института*

dildoraochildiyeva995@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются современные тенденции внедрения инновационных технологий при изучении русского языка и анализируется их влияние на качество образовательного процесса. Отмечается, что инновационные подходы способствуют развитию мотивации, коммуникативной компетенции, цифровой грамотности и самостоятельности учащихся, однако их эффективность зависит от методической подготовки педагога, выбора адекватных технологий и системной оценки результатов обучения.

Ключевые слова: инновации, коммуникативная компетенция, цифровизация образования, обучение русскому языку, качество образования, CLIL, интерактивность, самостоятельность.

Современная образовательная среда стремительно трансформируется под влиянием цифровых процессов, социальных изменений и новых требований к профессиональным и языковым компетенциям. Русский язык как учебная дисциплина находится в центре этих преобразований, поскольку его изучение связано не только с формированием лингвистических знаний, но и с развитием культурной и коммуникативной личности. Именно поэтому анализ эффективности и качества применения инновационных технологий в обучении русскому языку становится важным направлением научных исследований и педагогической практики.

Инновационные технологии в языковом образовании проявляются в применении цифровых платформ, интерактивных сред, мультимедийных ресурсов, игровых форм, коммуникативных ситуаций, а также таких методических систем, как смешанное обучение и CLIL. Их использование способствует переходу от традиционной трансляционной модели преподавания к деятельностно-коммуникативной модели, где учащийся рассматривается как активный участник образовательного процесса. Практика показывает, что введение электронных учебников, виртуальных классов, онлайн-заданий, речевых симуляторов и платформ обратной связи способствует увеличению вовлеченности и повышению результативности обучения.

Эффективность инновационных технологий проявляется прежде всего в росте мотивации студентов. Использование мобильных приложений, обучающих игр, онлайн-квестов и мультимедийных материалов вызывает интерес к изучению языка, снижает тревожность и повышает уверенность в процессе говорения. Учащиеся начинают воспринимать учебную деятельность как значимую, личностно ориентированную и связанную с будущей профессиональной или межкультурной коммуникацией. Интерес к языку усиливается за счет возможности выбирать индивидуальный темп обучения и формировать учебную автономию.

Еще одним аспектом эффективности является развитие коммуникативной компетенции. Интерактивные технологии создают ситуации, близкие к реальному общению, способствуют развитию спонтанной речи, тренируют речевую инициативу и умение выражать смысл. Игровые методы, имитации диалогов, виртуальные встречи, работа в парах и группах позволяют учащимся преодолеть языковой барьер и совершенствовать навыки говорения. Не случайно многие исследователи отмечают связь между уровнем коммуникативности и использованием современных технологий, так как они активируют механизмы языкового приобретения и речевого взаимодействия.

Однако эффективность инновационных технологий не является автоматической. Она зависит от качества методического проектирования, профессиональной компетентности педагога и готовности учащихся к новой форме обучения. Если цифровые средства используются поверхностно, без связи с учебными целями, без контроля понимания и практики речи, то инновация превращается в формальное украшение урока. В таких случаях не наблюдается значимого повышения качества обучения. Поэтому инновации должны внедряться системно, быть встроены в общую лингводидактическую модель и сопровождаться методическим обеспечением.

Показатели качества применения инноваций включают изменение уровня речевой активности, степень самостоятельности учащихся, их мотивацию, объём владения языковыми средствами и готовность к межкультурному взаимодействию. Исследования показывают, что при грамотном внедрении инновационные технологии могут увеличить объём речевого продукта студентов, повысить частоту участия в диалогах и стимулировать развитие критического мышления. Более того, инновации способствуют формированию новых учебных стратегий, таких как языковая рефлексия, самооценка и целеполагание.

Важно подчеркнуть роль технологии CLIL, предполагающей изучение предметного содержания на русском языке. Она способствует не только овладению языком, но и развитию когнитивных и академических навыков. При

применении CLIL учащиеся учатся мыслить на изучаемом языке, что повышает глубину усвоения материала и делает процесс обучения более осмысленным. Эффективность этой технологии особенно высока в многоязычной образовательной среде.

Таким образом, анализ эффективности инновационных технологий при изучении русского языка показывает, что их потенциал значителен, но реализация требует специфической педагогической компетентности, владения цифровыми инструментами и внимания к психолого-педагогическим особенностям учащихся. Инновация становится фактором повышения качества образования только тогда, когда она направлена на развитие личности, коммуникативности, самостоятельности и мотивации. Преподавателю необходимо выступать не только транслятором знаний, но и организатором образовательного процесса, медиатором между учащимся и языковой средой, наставником, который помогает осваивать новые способы учения.

Инновационные технологии в обучении русскому языку обладают высоким потенциалом повышения качества образования. Они расширяют возможности общения, усиливают взаимодействие, персонализируют обучение и развивают речевую компетентность. Однако эффективность инноваций определяется не наличием технологий, а грамотным педагогическим управлением их внедрением. Поэтому ключевым условием успеха является профессиональная подготовка преподавателя, методическое сопровождение и разработка систем оценки качества инновационных решений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахмедова М. Инновационные подходы в лингводидактике: методология, практика, оценка. — Ташкент: Fan va ta'lim, 2022.
 2. Бим И. Л. Теория и практика обучения иностранным языкам. — Москва: Просвещение, 2001.
 3. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. — Москва: Академия, 2006.
 4. Зимняя И. А. Психология общения и обучения. — Москва: МПСИ, 2010.
- Кукушкина О. В. Инновационные методы в преподавании русского языка как иностранного. — Санкт-Петербург: Каро, 2018.

МОДЕЛИРОВАНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ В ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Турсунова Зухра Шодмонкул кизи

*Студентка Термезского государственного педагогического
института*

Zuhratursunova467@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы и практические модели организации школьных занятий с применением инновационных технологий. Анализируются особенности проектирования учебного процесса в условиях цифровизации, описываются педагогические сценарии уроков с применением интерактивных платформ, технологий CLIL, смешанного обучения, геймификации и дидактического моделирования. Подчеркивается роль моделирования уроков как инструмента повышения качества образования, развития мотивации, самостоятельности и коммуникативной активности учащихся. В статье представлены выводы о необходимости методической подготовки учителей и создания технологически оснащенной образовательной среды.

Ключевые слова: моделирование урока, инновационные технологии, цифровизация образования, интерактивность, смешанное обучение, CLIL, мотивация, школа.

Современная школа функционирует в условиях глубокой трансформации образовательных процессов. Наблюдаются изменения в структуре урока, роли учителя и учащегося, методах контроля и оценивания. Одним из ключевых направлений развития выступает моделирование учебных занятий с использованием инновационных технологий. Моделирование становится не только способом планирования урока, но и средством проектирования образовательного взаимодействия, построенного на деятельностной и личностно ориентированной основе. Оно предполагает создание учебного сценария, в котором цифровые, интерактивные и коммуникативные технологии интегрируются для достижения образовательных результатов.

Моделирование уроков базируется на концептуальном проектировании: определении целей, ожидаемых результатов, содержания, форм деятельности учащихся и средств обучения. В условиях инновационной педагогики модель урока приобретает интерактивный, мультикомпонентный и технологический характер. Урок рассматривается как образовательная среда, где взаимодействуют учитель, учащийся, цифровой ресурс и коммуникативная задача.

Одной из наиболее распространенных моделей является смешанное обучение. В такой структуре часть учебной деятельности переносится в цифровую среду, где используются виртуальные классы, электронные материалы, онлайн-тесты, мобильные приложения. Очное занятие становится площадкой для обсуждения, практики речи, выполнения проектов и анализа проблемных ситуаций. Подобная модель усиливает активность учащихся и позволяет индивидуализировать темп и траекторию обучения.

Другой инновационной моделью выступает технология CLIL — предметно-языковое интегрированное обучение. В школьных условиях CLIL позволяет изучать предметный материал на иностранном языке, формируя одновременно академическую и коммуникативную компетенцию. Моделирование урока в CLIL требует тщательного отбора языковых структур, визуальной поддержки, речевых задач и активных форм взаимодействия. Такой урок строится по принципу «учить через язык и язык через содержание».

Большое значение имеет использование игровых методов и геймификации. Моделирование урока на основе игры предполагает разработку учебных миссий, ролей, сценариев, рейтингов и поощрений. Учащиеся оказываются вовлеченными в деятельность, где обучение превращается в эмоционально значимую коммуникацию, что усиливает мотивацию и снижает тревожность.

Интерактивные технологии, такие как Padlet, Kahoot, Quizizz, виртуальные доски и симуляторы, обеспечивают обратную связь и активное включение учащихся в процесс. Их использование в модели урока позволяет оперативно оценивать понимание материала, формировать цифровую грамотность и развивать навыки сотрудничества.

Цифровые средства позволяют не только изменить методику, но и трансформировать структуру урока. Традиционные этапы — проверка домашнего задания, объяснение нового материала, закрепление — модифицируются в интерактивные блоки, проектную деятельность и обсуждение. Учитель из транслятора знаний превращается в модератора взаимодействия, консультанта и наставника.

Важно отметить, что моделирование уроков требует педагогической рефлексии, методического мышления и компетентности в области образовательных технологий. Неподготовленность учителя может привести к формальному использованию инноваций и снижению качества обучения. Поэтому повышение квалификации, разработка методических материалов и обмен педагогическим опытом становятся стратегически значимыми.

Моделирование уроков с применением инновационных технологий является неотъемлемым компонентом современной образовательной системы. Оно позволяет выстраивать учебный процесс как активную, мотивирующую и развивающую среду. Инновационные технологии при грамотном моделировании урока способствуют повышению качества обучения, развитию самостоятельности, критического мышления и коммуникативных навыков учащихся.

Эффективность инновационной модели урока зависит от методической культуры педагога, его цифровой компетентности и готовности выстраивать диалоговую, гибкую и ученикоцентричную образовательную среду.

Таким образом, моделирование учебных занятий с использованием инновационных технологий является перспективным направлением развития школы и одним из ключевых условий модернизации образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахмедова М. Инновационные подходы в педагогике. — Ташкент, 2022.
2. Гальскова Н. Д. Современные модели обучения. — Москва, 2018.
3. Полат Е. Новые информационные технологии в образовании. — Москва, 2016.
4. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge, 2014.
5. Tomlinson B. Digital Learning and Pedagogical Design. — London, 2020.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING LINGUOCULTURAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TRANSLATORS

Student: **Abdullajonova Gulnora**

Teacher: **Sotvaldiyeva Hilola**

Abstract: *This article analyzes the pedagogical conditions for developing linguocultural and communicative competence in future translators and elaborates recommendations.*

Keywords: *pedagogue, linguocultural, communicative, system, improvement, competence, culture, linguoculture, pedagogy.*

INTRODUCTION

The tasks of improving the system for teaching the national language and culture of the target countries and preparing future translators for natural communication are becoming urgent by developing their linguocultural and communicative competence. This allows for the provision of information not only about the history and state structure of the target country but also about its national culture. On the other hand, it becomes possible to teach students to translate realia (culture-specific words), i.e., non-equivalent language units, phraseological collocations, and aphorisms encountered when reading foreign language texts, and to actively and freely use speech culture in verbal communication.

Literature Review and Methods : The issues of developing linguocultural and communicative competence in future translators have been studied by many scholars from the West, the CIS, and our country, and this process continues to be systematically implemented today. Issues of national identity, linguistic adequacy, linguocultural aspects, and communicativeness have been researched by Sh. Abdullayev, I. Vladimirova, M. Javbo'riyev, Sh. Isakova, N. Isamukhamedova, G. Salomov, I. Komilov, S. Mirzakulov, I. G'afurov, N. O'rmonova, Z. Sodiqov, R. Shirinova, Z. Isomiddinov, E. Ochilov, Z. Khudoyberganova, D. Ashurova, G. Ergasheva, H. Mustafayeva, and T. Madrakhimov.

Results and Discussion: Developing the speaking skills of students specializing in translation requires simultaneous instruction in the language and culture of the target country. Any translation process is an intercultural dialogue between two languages and two cultures. Therefore, significant emphasis is placed on ensuring that intercultural communication is interpreted correctly and objectively, alongside studying intercultural communication itself. Furthermore, the linguocultural problems in translator training necessitate the study of the role of intercultural communication, instances of cultural adaptation in translation, and the foreign language lesson as an intersection of intercultural encounters.

The concept of "integration"—which ensures interdisciplinary connections and the integrity of the methodological system as a rule for developing education—has given rise to principles for integrating person-oriented, activity-oriented, socio-cultural, and discursive linguodidactic approaches into the translation teaching system. To acquire such knowledge and skills, it is necessary to master the following general principles for organizing translator training:

- The principle of personal approach in translator training;
- The principle of activity-oriented approach in translator training;
- The principle of socio-cultural approach in translator training;
- The principle of discursive approach in translator training.

Linguocultural and communicative competence imply knowledge of various types of speech activities in foreign language practice, as well as independent language levels: phonetic, lexical, phraseological, grammatical (morphological and syntactic), and stylistic knowledge. This competence includes the process of being able to apply all knowledge related to listening comprehension, speaking, reading, writing, and skills related to phonetics, lexis, phraseology, and grammar in daily practice through various information about everyday life and the surrounding environment. The knowledge and skills acquired on the basis of these competencies can serve as a foundation for students of the field to independently use the English language in daily practical situations and special pedagogical activities.

Linguistic, pedagogical, psychological-psycholinguistic, and methodological principles in foreign language teaching actively contribute to developing the linguocultural competencies of students in the field. These principles are interconnected and serve as a program guide in achieving the established educational and methodological goals.

Attention was focused on determining the methods for teaching future translators and clarifying the extent to which learners can acquire skills through these methods. The sequence of methods used in the study included: Grammar-translation or classical method; direct, inductive or natural method; oral approach or situational language teaching method; audio-lingual or speech-based method; silent way; community language learning; and suggestopedia [1].

Levels of Linguocultural Competence Development: We concluded that there are four levels of developing linguocultural competence, and these are implemented over two academic years.

First Stage Level: Begins with the collection of empirical knowledge observations on the function of lexical units in various communicative contexts (oral and written) [6]. This stage involves the presentation of the semantization of new vocabulary, helping students acquire initial concepts about the sound and graphic

representation of the lexical unit and serving to create connections between the foreign word and its meaning.

Second Stage Level: Includes the task of forming students' skills to use the studied lexical units and establishing strong connections between lexical units and their meaning. Speech training helps reinforce primary skills in using words within a specific communicative context, consistently illustrating the scope of application of the studied lexical units and demonstrating their communicative potential.

Third Stage Level: Related to acquiring theoretical knowledge about the lexical system of the studied language, expanding students' linguistic conceptual understanding, thinking, and practical experience. This level aims to form students' skills in determining the form, structure, and meaning properties of a word.

Final Fourth Stage (Advanced Level): Includes developing the ability to use lexical units to solve various communicative tasks, allowing students to effectively use previously mastered linguistic means and individual speech experience in accordance with the conditions of communication.

Significant Pedagogical and Spiritual Factors: The following national-spiritual factors were determined to be significant in developing the linguocultural and communicative competence:

Setting the education of a socially active, well-rounded individual as the main goal, and focusing on the scientific, historical, and national aspects of the educational process.

Ensuring the interconnectedness of national and universal spiritual values.

Organizing the educational process based on democratic principles (freedom, transparency, equality).

Organizing the necessary pedagogical conditions and attracting students' attention to their role in civil society development.

Assisting students in acquiring the criteria for competitiveness, and achieving the active application of the principles of national self-awareness and multiculturalism.

The use of ethno-cultural materials about Uzbek culture and history served to form and improve students' empirical, visual, and emotional-sensory knowledge.

Effective Pedagogical Tools: The following pedagogical means were concluded to be effective:

Providing the educational process with interactive software tools (video, audio, multimedia) and IT technologies. The availability of specialized popular and scientific sources and their accessibility. The possibility of effectively utilizing factors of national values and national culture (discussions, meetings, museums, cinema, theatre). The possibility of organizing events with various foreign guests, such as ambassadors. The existence and extensive involvement of a contingent of native-speaking teachers. Creating opportunities for discussing life events through

dialogues with renowned individuals. The primary individual who implements the principle of continuity and consistency in foreign language teaching is the teacher. Therefore, organizing the teacher's pedagogical innovative activity is an important factor for increasing the prestige of pedagogical activity and ensuring its effectiveness [3,4].

Conclusion: In the preparation of future translators, the development of communicative competence alongside basic competencies in students is of great importance. The communicative factor implies teaching students how to conduct communication. The ultimate goal of foreign language teaching is equivalent to acquiring the knowledge, skills, and abilities to communicate freely in a foreign language environment. Teaching students to acquire knowledge and skills to master foreign languages at a conversational level, understand oral and written speech within the requirements of the curriculum, and express their thoughts in a foreign language is considered the main indicator of the teacher's professional activity. In the process of developing linguocultural competence, future translators master not only the language system but also the means of expressing their feelings, inner experiences, and desires. Thus, language serves as a tool for socialization and individualization, shaping the student's personal "self." The student's speech acts as a tool for communication and is realized in intrinsic connection with practical activity.

REFERENCES:

1. Brown, D.H. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. NY: Longman, 2007. P: 152–153.
2. Edwards, A., & Knight, P. Effective Early Years Education: Teaching Young Children. London: Open University Press. 2001. P: 45.
3. Biboletova, M.Z. Obuchenie inostrannomu yazyku v kontekste yazykovogo obrazovaniya v sovremennoy rossiyskoy shkole [Foreign Language Teaching in the Context of Language Education in a Modern Russian School]. Moscow: Prosveshchenie, 2013. – 20 p.
4. Galskova, N.D. Sovremennaya tsel obucheniya inostrannym yazykam: ot kompleksnogo podkhoda k integratsii [The Modern Goal of Foreign Language Teaching: From a Complex Approach to Integration]. // Sbornik statey mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii pamyati akademik RAO Inessy Lvovny Bim. Moscow: Prosveshchenie, 2013. P: 27.
5. Galskova, N.D., & Gez, N.I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam [Theory of Foreign Language Teaching]. Moscow: Akademiya, 2007. P: 66–67.
6. Shamov, A.N. Leksycheskiye navyky ustnoy rechy y chtenyy kak osnova semanticheskoy kompetentsyy obuchaemykh [Lexical Skills of Oral Speech and Reading as the Basis of Semantic Competence of Students] // Inostrannye yazyki v shkole. 2007. № 4. P. 19–21.

THE ROLE OF “MASS CULTURE” IN THE CRISIS OF NATIONAL VALUES

English Translation of the Article

Mo'sajaonova Zebiniso

Student of Philology and Language Teaching, English Language.

Sotvaldiyeva Hilola

Teacher of the Fergana State University

Annotation: *This article discusses the negative and positive aspects of mass culture, its effects on our national spirituality and morality, and its influence on our society.*

Keywords: *Mass culture, spirituality, nationalism, ideological pressure, national values, national idea.*

Today, as the Western media often warns, it is not the people but rather the masses who consume most things. We observe this in countries affected by revolutions and upheavals.

“Mass culture” has become one of the urgent problems of our time. The intensification of “mass culture” is one of the serious issues of the 21st century and is considered an “ideological threat.” The influence it exerts on young people has affected many countries, including ours. Science and technology have advanced rapidly. In this era, information technologies are developing at an unprecedented rate. Along with this, the harmful effects of “mass culture” also began to penetrate our society.

This process primarily affects the worldview of young people. Since many of the things entering from outside are foreign to our national and moral upbringing, their impact is growing day by day. The negative influence of mass culture is increasing. It manifests itself in various forms. For example, in clothing—we often see styles of dress among girls and boys that have entered from abroad. These include different types of tight clothing, boys' long hairstyles, girls' open clothing, and similar trends.

The arrival of “mass culture” has deeply affected the psychology of our youth. As is well known, a young person's heart is sensitive to injustice and wrongdoing, and their emotions are easily influenced by change—either positively or negatively. For this reason, various ideological centers from abroad attempt to instill false ideas such as “absolute freedom” and “free morals” into the minds of young people. This gives rise to the mistaken belief that “freedom of limits” or “free morality” means doing whatever one likes without restrictions.

In this way, mass culture spreads its influence through information technologies, especially through radio, television, and the internet. If we speak

about the essence of this culture, it causes our national and spiritual identity to erode gradually. Many works aimed at destroying our national and religious consciousness are deliberately produced and distributed.

The essence of mass culture suppresses national cultural values. Its main purpose is to replace Islamic and national moral values with Western lifestyles disguised under the mask of democracy and personal freedom. Mass culture mostly promotes new and meaningless “trends” created by contemporary representatives of pop culture. If a person follows these “trends,” they mistakenly believe they are becoming cultured; however, true culture does not come from imitation but from spiritual richness.

Unfortunately, we ourselves contribute to the spread of these issues without realizing it. As our indifference increases, society moves toward moral decline. The only correct way to prevent this is to instill in the young generation a strong sense of national identity and national values. Under the initiative of our President, great attention is being paid to raising young people into well-rounded individuals with strong moral and legal education based on national ideas.

The main goal of this direction is to educate young people in love for their homeland, to strengthen patriotic spirit, and to nurture them into individuals devoted to the Motherland.

Mass culture has been interpreted differently by many scholars and experts. Its general meaning can be expressed as follows:

- Mass culture is the culture of the masses—customs, traditions, rituals, and the arts adopted by a large population.
- Mass culture is a phenomenon connected with the development of mass media.
- Mass culture is the negative form of culture created by the “entertainment industry,” aimed at making profit and appealing to the masses.

Today, mass culture has become one of the dangerous tools of ideological pressure. Its influence on youth is especially strong. Despite this, no field of ideology can remain neutral. As the American scientist George Bernard Shaw stated: “People who are unaware cannot prevent harmful ideas from spreading; therefore, they become victims of external influences.” That is why, from the early years of independence, ensuring peace, stability, and spiritual security has been one of the most important issues for our state.

It is necessary to analyze ongoing processes in society, to be aware of ideological threats, and to understand what kinds of ideas and goals are being introduced into our country from abroad. Through mass media, radio, television, and the internet, the population—especially youth—must be protected from harmful influences and guided toward the right path.

REFERENCES:

1. I.A. Karimov. "The Power of Spirituality." Tashkent, 2008.
2. O. G'aybullayev. "Youth Information Attacks and Protection from Spiritual Threats." Murabbiy mahorati, 2016.
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy for Further Development of the Republic of Uzbekistan."

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI
FAOLIYATIDA JAMOATCHILIK NAZORATINING HUQUQIY VA
INSTITUTIONAL MECHANISMLARI**

Guliston davlat universiteti III bosqich tayanch doktoranti

Jomonqulov Bekzod Shokir o'g'li.

Tel. +99894 003-52-51

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda jamoatchilik nazoratining huquqiy va institutsional asoslari tahlil qilinadi. Mustaqillikdan so'ng mamlakatda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va uni davlat boshqaruvi jarayonlariga keng jalb etish yo'lida amalga oshirilgan islohotlar bosqichma-bosqich yoritilgan. Muallif normativ-huquqiy hujjatlar, xususan "Jamoat birlashmalari to'g'risida", "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida", "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida", "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida" hamda "Jamoatchilik nazorati to'g'risida" qonunlarning mazmunini tahlil qilib, ularning fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatiga ta'sirini ochib bergan. Tadqiqotda jamoatchilik nazorati mexanizmlarining shakllanishi, ularning amaliy samaradorligi, shuningdek xorijiy tajribani o'rganish asosida O'zbekistonda bu tizimni takomillashtirish yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, jamoatchilik nazorati, institutsional asoslar, huquqiy mexanizmlar, davlat boshqaruvi, fuqarolik ishtiroki, ijtimoiy sheriklik, oshkoralik, hisobdorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются правовые и институциональные основы общественного контроля в Узбекистане. Анализируются этапы формирования гражданского общества и вовлечения его институтов в процессы государственного управления после обретения независимости. Автор подробно исследует содержание нормативно-правовых актов, таких как «О общественных объединениях», «О некоммерческих неправительственных организациях», «О социальном партнёрстве», «Об открытости деятельности органов государственной власти и управления» и «Об общественном контроле», определяя их роль в развитии гражданских институтов. В работе освещены механизмы общественного контроля, вопросы их эффективности и возможности совершенствования данного института с учётом зарубежного опыта.

Ключевые слова: гражданское общество, общественный контроль, правовые основы, институциональные механизмы, государственное управление, гражданское участие, социальное партнёрство, открытость, подотчётность.

Abstract. *The article examines the legal and institutional foundations of public oversight in Uzbekistan. It analyzes the stages of civil society development and the integration of its institutions into the processes of public administration after independence. The author studies key legislative acts such as the Laws “On Public Associations,” “On Non-Governmental Non-Profit Organizations,” “On Social Partnership,” “On the Openness of the Activities of State Authorities and Administration,” and “On Public Oversight,” highlighting their role in strengthening civil society institutions. The research explores the mechanisms and effectiveness of public oversight and outlines recommendations for improving this system based on international experience.*

Keywords: *civil society, public oversight, institutional framework, legal mechanisms, public administration, civic participation, social partnership, transparency, accountability.*

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab demokratik huquqiy davlat barpo etish bilan bir qatorda fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov ilgari surgan “kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” tamoyili aynan jamiyatni demokratlashtirish va fuqarolik institutlarini rivojlantirish konsepsiyasini ifodalardi [1, b. 45]. Mazkur strategik g'oya asosida yangi davlat qurilishi jarayonida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari (mahallalar), jamoat birlashmalari va mustaqil ommaviy axborot vositalari faoliyatiga mustahkam huquqiy poydevor yaratildi. Jumladan, 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan “Jamoat birlashmalari to'g'risida”gi Qonun fuqarolarning ixtiyoriy uyushmalar tuzish huquqini kafolatlab, nodavlat birlashmalarining huquqiy maqomini belgilab berdi. Oradan vaqt o'tib, 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan “Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida”gi Qonun (O'RQ–764-son) nodavlat tashkilotlarning tushunchasi, shakllari, tuzilishi va faoliyat tamoyillarini batafsil tartibga solib, ularning erkin faoliyat yuritishi uchun kafolatlar yaratdi [2, b. 2]. Bu hujjatlar bilan fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishning normativ-huquqiy asosi shakllantirildi. Tadqiqotchi S. Sodiqov qayd etganidek, mustaqillikning dastlabki bosqichida aynan shu tarzda fuqarolik jamiyati rivojining huquqiy bazasini yaratish ustuvor vazifa bo'lgan [3, b. 8].

Keyingi yillarda mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning davlat bilan hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. 2005-yilda O'zbekistonda “Sihat-salomatlik yili” va “Nodavlat tashkilotlar yili” deb e'lon qilinishi munosabati bilan NNTlarni qo'llab-quvvatlash dasturlari moliyalashtirildi, Oliy Majlis huzurida Jamoat fondi hamda nodavlat tashkilotlarni rivojlantirish bo'yicha Parlament komissiyasi tashkil etildi. 2007-yilda esa O'zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy jihatdan muhim

va dolzarb ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirishda NNT va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib, NNTlarga davlat grantlari hamda ijtimoiy buyurtmalar berish amaliyoti joriy etildi. Natijada davlat boshqaruvi sohasida ijtimoiy buyurtma mexanizmi – ya'ni muayyan ijtimoiy vazifalarni bajarishni nodavlat sektor zimmasiga yuklash va ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimi paydo bo'ldi. Bu bilan ayrim davlat funksiyalarini fuqarolik jamiyati institutlari bilan bo'lishish, ularni bajarishga fuqarolarni jalb etish amaliyoti shakllandi. Shu tariqa, fuqarolik jamiyati va davlat organlari hamkorligining yangi institutsional shakllari yuzaga keldi.

O'tgan davr mobaynida jamiyat boshqaruvida fuqarolarning bevosita ishtirokini ta'minlash borasida konstitutsiyaviy va qonunchilik asoslari ham mustahkamlandi. Konstitutsiyamizning 36-moddasida har bir fuqaro davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali qatnashish huquqiga ega ekani belgilangan bo'lib, ushbu norma fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish huquqini jamoatchilik nazorati instituti bilan bir qatorda kafolatlaydi. Yaqinda qabul qilingan Konstitutsiyamizning yangi tahririda ham jamiyat hayotida oshkoralik va shaffoflik tamoyillariga sodiqlik hamda davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati mexanizmlarini rivojlantirish bo'yicha siyosiy iroda yanada mustahkamlandi[4, b. 46]. Bu o'zgarishlar fuqarolik jamiyati rivoji va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga davlat darajasida qat'iy e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Metodologiya. Mazkur maqolani tayyorlashda normativ-huquqiy hujjatlar hamda ilmiy manbalarni tahlil qilish uslubiga tayyanildi. Avvalo, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va fuqarolik jamiyati faoliyatiga doir qonun hujjatlari o'rganilib, ularda belgilangan normalar tahlil qilindi. Keyinchalik, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishi va jamoatchilik nazoratining shakllanish bosqichlariga oid ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar ko'rib chiqildi. Ulardan S. Sodiqov, D. Ergashev, O. Salimov, L. Karimova kabi olimlarning ishlariga murojaat qilinib, fuqarolik jamiyatining taraqqiyot bosqichlari va xususiyatlariga oid xulosalar olindi[3, b. 8][5, b. 5]. Shuningdek, A. Bekmurodovning jamoatchilik nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslariga doir tadqiqoti ham tahlil etilib, undagi ilmiy takliflardan foydalanildi[6, b. 88]. Metod sifatida tarixiy yondashuvdan foydalangan holda mustaqillik yillaridagi islohotlar xronologik tartibda o'rganildi, qiyosiy huquqiy tahlil orqali esa xorijiy tajribadagi o'xshash institutlar bilan solishtirildi. Mazkur metodlar jamlanmasi O'zbekistonda jamoatchilik nazoratining huquqiy va institutsional asoslarini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Natijalar. Tahlillar natijasida O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va ularni davlat boshqaruvi jarayonlariga keng jalb qilish bo'yicha izchil huquqiy baza yaratilgani aniqlandi. Jumladan, 1991–2000-yillar mobaynida fuqarolarning birlashmalarga erkin uyushish huquqini ta'minlovchi asosiy qonunlar qabul qilingan. 1991-yilda qabul qilingan "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonun

fuqaro va nodavlat birlashmalar munosabatlarini tartibga soluvchi ilk huquqiy hujjat bo'ldi. Keyinchalik 1996-yilda Konstitutsiyaga kiritilgan qo'shimchalar orqali nodavlat tashkilotlarning jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini kuchaytirishga kafolatlar mustahkamlandi. 1999-yilda esa "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi maxsus Qonun qabul qilinib, NNT tushunchasi va ularning huquqiy maqomi ilk bor aniq belgilandi[2, b. 2].

Mustaqillik davrida fuqarolik jamiyati sohasidagi islohotlarning xronologik tahlili ularning bir necha bosqichga bo'linishini ko'rsatadi. D. Ergashevning tadqiqotida qayd etilishicha, 1990-yillar – fuqarolik jamiyatini shakllantirishning boshlang'ich bosqichi bo'lib, unda asosan normativ-huquqiy asos yaratishga urg'u berilgan[5, b. 5]. 2000-yillar esa fuqarolik institutlarini yangi bosqichga olib chiqish davri bo'ldi: bu yillarda davlat tomonidan NNTlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etildi, ijtimoiy sheriklik munosabatlari yo'lga qo'yildi. Xususan, 2005–2007-yillarda nodavlat tashkilotlarni moddiyman qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qator qaror va dasturlar amalga oshirildi, Oliy Majlis huzurida Jamoat fondi tashkil qilindi, NNTlarga ijtimoiy buyurtma berish amaliyoti boshlandi. Bu esa jamiyat boshqaruvida nodavlat sektor ishtirokini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fuqarolik jamiyati institutlari va davlat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga doir qator institutlar shakllangan. Mahalla fuqarolar yig'inlari misolida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimi mamlakatimizda ijtimoiy hamkorlikning o'ziga xos namunasi sifatida qaror topgan. Mahallalar o'z hududida aholining muammolarini hal qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish, oilaviy masalalarda profilaktika olib borishda davlat idoralariga yaqindan ko'maklashmoqda. Shu bois qonunchilikda mahalla "fuqarolik jamiyatining asosiy bo'g'ini" sifatida e'tirof etilib[7, c. 19], uning turli davlat organlari bilan hamkorligi maxsus me'yorlar bilan mustahkamlangan. Masalan, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi idoralar hamkorligi, mahalla raisini saylash tartibi va hokazo masalalar qonunlarda batafsil belgilangan.

Fuqarolik jamiyati va jamoatchilik nazoratining huquqiy poydevorini mustahkamlashda 2014-yil muhim bosqich bo'ldi. O'sha yili O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib, davlat organlari va NNTlar o'rtasidagi hamkorlikning yangi huquqiy mexanizmlari joriy etildi. Ushbu Qonunda ijtimoiy sheriklik tushunchasi, tamoyillari va shakllari qonuniy izohini topdi. Xususan, ijtimoiy sheriklikning asosiy prinsiplari qonunga bo'ysunish, teng huquqlilik, ochiqlik va shaffoflik ekani qayd etildi[4, b. 46]. Buning orqasidan, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash bo'yicha qator institutlar vujudga keldi: markaziy va mahalliy davlat hokimiyati organlari huzurida jamoatchilik kengashlari tuzila boshlandi, davlat organlarining axborot ochiqligi va jamoatchilik oldida hisobdorlik majburiyati belgilandi. 2014-yil 5-mayda qabul

qilingan. “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to’g’risida”gi. Qonun har bir davlat idorasiga o’z faoliyati to’g’risidagi ma’lumotlarni e’lon qilib borish, fuqarolarning axborot olish huquqini ta’minlash va jamoatchilik bilan maslahatlashuvlar o’tkazib turish majburiyatini yukladi[8, c. 125]. Bu huquqiy normalar jamoatchilik nazoratining muhim sharti bo’lgan oshkoralik prinsipini davlat boshqaruvida mustahkam o’rnatdi.

Keyingi yillarda hukumat va jamoatchilik o’rtasidagi muloqotni kuchaytirishga doir siyosat izchil davom etdi. 2017–2021-yillarga mo’ljallangan Harakatlar strategiyasida boshqaruv samaradorligini oshirish maqsadida ochiqlik muhitini kuchaytirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda joriy etish va fuqarolik jamiyati institutlari hamda OAV rolini kuchaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Ushbu strategiya asosida davlat hokimiyati organlari huzurida jamoatchilik kengashlarini tashkil etish, mansabdor shaxslarning jamoatchilik oldida hisobot berish amaliyotini yo’lga qo’yish, normativ-huquqiy hujjat loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o’tkazish kabi qator ishlar boshlandi. Ayniqsa, barcha darajadagi hokimliklarda Xalq qabulxonalari instituti joriy etilib, aholi murojaatlari bilan ishlashning yangi tizimi ishga tushirildi. Natijada, fuqarolarning davlat idoralari ustidan nazoratidagi samaradorlik oshdi, mansabdor shaxslarning javobgarligi kuchaydi. Davlat rahbari Sh. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “jamiyat hayotining barcha sohalarida ochiqlikni ta’minlamasdan, jamoatchilik nazoratini kuchaytirmasdan islohotlar samarasiga erishib bo’lmaydi”. Darhaqiqat, yangi O’zbekiston sharoitida rahbarlarning tanqidiy tahlil va ochiq muloqot ruhida ishlashi, xalq dardi eshinishi va jamoatchilik bahosiga doimo tayyor bo’lishi boshqaruvning bosh mezoniga aylandi.

Munozara. O’zbekistonda fuqarolik jamiyati va davlat o’rtasidagi ijtimoiy hamkorlikning hozirgi holati va istiqbollarini tahlil qilar ekanmiz, bir qator muammo va vazifalarni ko’rishimiz mumkin. Avvalo, jamoatchilik nazorati tizimining samaradorligi ko’p jihatdan fuqarolarning huquqiy savodxonligi va faolligiga bog’liq. Ba’zi hollarda fuqarolar o’z huquq va vakolatlarini to’la anglab yetmagani bois boshqaruv ustidan nazoratni amalga oshirishda sustkashliklar kuzatiladi. Bu borada aholining huquqiy ongini yuksaltirish, fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish dolzarb vazifa bo’lib qolmoqda. Ikkinchidan, fuqarolik jamiyati institutlarining mustaqilligi va moddiy-texnik imkoniyatlari masalasi ham e’tibordan chetda emas. Nodavlat notijorat tashkilotlari o’z faoliyatini samarali yuritishi uchun zarur moliyaviy resurslarga ega bo’lishi lozim. Ayrim tadqiqotchilar fikricha, NNTlarning moliyaviy mustaqilligi sust bo’lsa, ularning jamiyat manfaatlarini himoya qilishdagi roli cheklanishi mumkin. Bu muammoni hal etish uchun davlat grantlari, ijtimoiy buyurtmalar va xususiy sektor ko’magini kengaytirish zarur.

Bundan tashqari, jamoatchilik nazorati natijalari va takliflarini amaliyotga tatbiq etish, ularni davlat organlari tomonidan inobatga olish masalalari ham doim to’liq ishlamaydi. Tadqiqotchi I. Qurbonov jamoatchilik nazorati natijalarining huquqiy

maqomiy masalasiga e'tibor qaratib, ayrim hollarda jamoatchilik tomonidan bildirilgan taklif va tavsiyalar ijro hokimiyati organlari uchun majburiy emasligi muammosini ko'rsatadi[9, b. 42]. Haqiqatan, bugungi kunda fuqarolik jamiyati vakillarining monitoring va tahlil natijalari ko'pincha tavsiya xarakteriga ega bo'lib, ularni ijro organlari bajarishi o'z ixtiyoriga bog'liq. Bu esa jamoatchilik nazoratining ta'sir kuchini pasaytiradi. Mazkur masalani hal qilish uchun jamoatchilik nazorati institutlariga huquqiy jihatdan yanada mustahkam maqom berish, ularning xulosalarini ko'rib chiqish tartibini qonun bilan belgilash lozim. Misol uchun, qaysidir vazirlik yoki hokimlik huzuridagi jamoatchilik kengashi muayyan masala bo'yicha o'z tavsiyasini bergan bo'lsa, tegishli davlat organi uni ko'rib chiqishi va asosli rad javobi berishi qonunan majburiy bo'lishi kerak. Shundagina jamoatchilik nazorati "tishli" mexanizmga aylana oladi.

Shu bilan birga, O'zbekistonda oxirgi yillarda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish borasida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Xususan, 2018-yilda "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi fuqarolarning davlat hokimiyati faoliyatini nazorat qilish imkoniyatlarini qonuniy jihatdan kengaytirdi. Ushbu Qonunga ko'ra, fuqarolar va ularning birlashmalari davlat organlari faoliyatini kuzatish va baholash, jamoatchilik eshituvlari, jamoatchilik ekspertizalari o'tkazish, ommaviy muhokamalarda qatnashish huquqiga ega bo'ldi. Endilikda markaziy va mahalliy hokimiyat organlari huzurida tuzilayotgan jamoatchilik kengashlari turli sohalar rivojiga oid dasturlar ijrosini nazorat qilmoqda. Shu bilan birga, 2019-yilda Prezident qarori bilan davlat hokimiyati organlari faoliyatining ochiqqligini baholash tizimi yo'lga qo'yildi hamda normativ-huquqiy hujjat loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish platformasi takomillashtirildi. Mazkur yangiliklar fuqarolar nazoratining institutsional mexanizmlarini mustahkamlab, "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak" degan tamoyilni amaliyotda ro'yobga chiqarmoqda.

Xalqaro tajribaga nazar solsak, ko'plab demokratik davlatlarda fuqarolik jamiyati va davlat hokimiyati o'rtasidagi institutsional muloqot yo'lga qo'yilgani ko'rinadi. Masalan, xorijiy mamlakatlarda ombudsman (inspektor) instituti, mustaqil hisob beruvchi audit idoralari, ijtimoiy eshituvlar kabi jamoatchilik nazorati vositalari keng qo'llanilib, ular hukumat ustidan samarali monitoring olib borishga xizmat qilmoqda[10, b. 97]. Shu bilan birga, S. Islamova ta'kidlaganidek, jamoatchilik nazorati sohasida xorij tajribasini o'rganish mahalliy sharoitda ushbu institutlarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, rivojlangan davlatlarda shakllangan parlament nazorati, fuqarolik jamiyati vakillaridan iborat kengashlar faoliyati O'zbekiston uchun ham foydali namuna bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash (masalan, elektron hukumat portallari orqali onlayn muhokamalar, petitsiya va ovoz berish platformalari) jamoatchilik nazorati kelajagining muhim yo'nalishidir.

XULOSA

Yuqoridagi tahlil va munozaralardan xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonda fuqarolik jamiyati va davlat nazorati integratsiyasini kuchaytirish borasida muhim huquqiy va institutsional asoslar yaratilgan bo'lib, shu bilan birga, uni yanada takomillashtirish uchun hal etilishi lozim bo'lgan masalalar ham mavjud. Hozirgacha qabul qilingan qonun va qarorlar ijrosi natijasida jamiyat boshqaruvida jamoatchilikning ishtiroki ortib bormoqda. Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy maqomi mustahkamlanib, ular davlat hokimiyati faoliyatini nazorat qilish huquqidan keng foydalanmoqda. Xususan, Oliy Majlis palatalarida hukumat a'zolari hisoboti va aholi vakillari ishtirokida eshituvlar o'tkazish kabi yangi amaliyotlar yo'lga qo'yildi; normativ hujjatlar loyihalarini muhokama qilishda fuqarolar bevosita qatnashmoqda. Bularning barchasi "davlat – jamiyat" muloqotini sifat jihatidan yangi pog'onaga ko'tarib, fuqarolarning boshqaruvdagi o'rni oshayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, jamiyat hayotida fuqarolik institutlarining rolini yanada kuchaytirish istiqbolli vazifa bo'lib qolmoqda. Kelgusida fuqarolik jamiyati rivojiga to'sqinlik qilayotgan omillarni bartaraf etish, xususan, NNTlarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik nazorati natijalarining huquqiy ahamiyatini oshirish zarur.

Yaxshi boshqaruv tamoyillarini qaror toptirishda fuqarolar ishtiroki va hisobdorlik mexanizmlari muhim o'rin tutishini xalqaro tashkilotlar ham ta'kidlaydi. BMT Taraqqiyot dasturining Inson taraqqiyoti hisobotlarida fuqarolar ishtirokisiz hamda jamoatchilik oldida hisobdorliksiz samarali davlat boshqaruvini tasavvur qilib bo'lmazligi alohida qayd etiladi. Transparency International xalqaro tashkilotining 2020-yilgi hisobotiga ko'ra, fuqarolik jamiyati va mustaqil OAV ishtiroki kuchli bo'lgan mamlakatlarda korrupsiya darajasi sezilarli ravishda past bo'lishi aniqlangan[11, p. 5]. Bu esa davlat hokimiyati uchun jamoatchilik nazorati "qo'rqinchili emas, balki foydali" ekanini isbotlaydi – axir jamoatchilik nazorati tufayli mansabdorlar xato va suiiste'mollardan o'zini tiyadi, boshqaruv qarorlari xalq talab va ehtiyojlarini inobatga olgan holda qabul qilinadi[12, b. 13].

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati ishtirokida davlat nazoratini amalga oshirish borasidagi ishlar O'zbekistonda izchil davom etmoqda. Davlat organlari va jamoatchilik o'rtasidagi muloqotni mustahkamlash, fuqarolar fikrini har tomonlama inobatga olish tamoyili davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Bu yo'nalishda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va jamoatchilik nazoratini kengaytirish bo'yicha alohida vazifalar belgilangan. Kelajakda jamiyat hayotining turli jabhalarida "davlat – jamiyat" sherikligini chuqurlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish, fuqarolarning mamlakat siyosiy jarayonlaridagi ishtirokini yanada kengaytirish ko'zda tutilgan. Bu esa nafaqat ichki ijtimoiy-siyosiy

barqarorlikni ta'minlash, balki O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi demokratik davlat sifatidagi obro'sini mustahkamlash imkonini beradi[13, c. 77].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. – Toshkent: O'zbekiston, 1992. – B. 45.
2. «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida» Qonun. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 1999. – B. 2.
3. Sodiqov S. Fuqarolik jamiyatining shakllanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2005. – B. 8.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023. – B. 46.
5. Ergashev D. O'zbekiston: fuqarolik jamiyati rivojlanishi. – Toshkent: Toshkent davlat universiteti nashriyoti, 2009. – B. 5.
6. Bekmurodov A. Jamoatchilik nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslari. – Toshkent: Toshkent davlat universiteti nashriyoti, 2018. – B. 88.
7. Karimova L. Grazhdanskoe obshchestvo: opyt Uzbekistana (rus tilida). – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – C. 19.
8. Марченко М.Н. Теория государства и права. – Москва: Проспект, 2014. – C. 125.
9. Qurbonov I. Jamoatchilik nazoratining huquqiy muammolari. – Toshkent: Toshkent davlat universiteti nashriyoti, 2016. – B. 42.
10. Komilov A. Xalqaro tajribada fuqarolik jamiyati. – Toshkent: Fan, 2016. – B. 97.
11. Transparency International. Corruption Perceptions Index Report. – Berlin: TI, 2020. – p. 5.
12. Tursunov U. Jamoat fikri va nazorat. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 13.
13. Исаев И.А. Государство и гражданское общество. – Москва: Юрайт, 2011. – C. 77.

НОВЫЙ КУРС МАГРИБА: ОТ СЫРЬЕВОЙ ЗАВИСИМОСТИ К «ЗЕЛЕНОМУ» РОСТУ

Салихова Алина Муратовна

старший преподаватель

кафедры «Экономика и менеджмент»

Ташкентский государственный университет востоковедения

Акбарова Камола Акмалжоновна

преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»

Ташкентский государственный университет востоковедения

Аннотация. *Статья посвящена анализу экологических вызовов и стратегий перехода к «зеленой» экономике в странах Магриба (Алжир, Ливия, Мавритания, Марокко, Тунис). Несмотря на низкие позиции в глобальном Индексе экологической эффективности, регион сталкивается с острыми проблемами: деградацией природной среды, дефицитом водных ресурсов, зависимостью экономики от сырьевых секторов и высокой молодежной безработицей. В связи с этим страны Магриба разрабатывают и внедряют национальные стратегии устойчивого развития. В статье подробно рассматриваются ключевые направления «озеленения»: развитие возобновляемой энергетики, внедрение органического сельского хозяйства, рациональное управление водными ресурсами и создание экогородов.*

Ключевые слова: *Магриб, «Зеленая» экономика, устойчивое развитие, экологические вызовы, изменение климата, дефицит водных ресурсов, возобновляемая энергетика (ВИЭ), органическое сельское хозяйство, экогорода, Национальные стратегии, энергетический переход, экологическая эффективность.*

Abstract. *The article is devoted to the analysis of environmental challenges and strategies for transitioning to a "green" economy in the Maghreb countries (Algeria, Libya, Mauritania, Morocco, Tunisia). Despite low rankings in the global Environmental Performance Index, the region faces acute problems: degradation of the natural environment, water scarcity, dependence of the economy on raw materials sectors, and high youth unemployment.*

In this regard, the Maghreb countries are developing and implementing national sustainable development strategies. The article examines in detail the key areas of "greening": the development of renewable energy, the introduction of organic agriculture, rational water resource management, and the creation of eco-cities.

Key words: *Maghreb, Green economy, Sustainable development, Environmental challenges, Climate change, Water scarcity, Renewable energy, Organic agriculture, Eco-cities, National strategies, Energy transition, Environmental performance.*

ВВЕДЕНИЕ

Страны Магриба (Алжир, Ливия, Мавритания, Марокко и Тунис) сталкиваются с комплексом взаимосвязанных вызовов, угрожающих их устойчивому развитию. Наряду с экономическими проблемами, ключевым индикатором положения становится индекс экологической эффективности. По данным 2022 года, экологическая ситуация в регионе вызывает серьезные опасения: Тунис занимает лишь 96-е место (40,7) из 180 стран, Алжир — 155-е (29,6), Марокко — 160-е (28,4), а Мавритания — 165-е (28,1)².

Основные угрозы стабильности включают:

- Деградация окружающей среды и климатические изменения (рост температур, опустынивание), которые, по оценкам, приводят к потерям в 2-5% ВВП региона.

- Растущий дефицит водных ресурсов.

- Зависимость экономики от добывающей промышленности и сельского хозяйства, что делает ее уязвимой к климатическим колебаниям и колебаниям цен на сырье. Неурожаи из-за засух резко снижают ВВП и увеличивают импорт продовольствия.

- Региональные диспропорции в развитии хозяйства и социальной сферы.

- Высокий уровень безработицы, особенно среди молодежи и выпускников вузов. По данным Всемирного банка, в 2022 году безработица среди лиц 15–24 лет достигала 18% в Марокко, 24% в Алжире и 36% в Тунисе³.

- Принятие Целей устойчивого развития (ЦУР) и Парижского соглашения (2015) задало новый вектор для стран Магриба. Экологические трудности (подъем уровня моря, засухи, нехватка воды и продовольствия) стимулируют переход к «зеленой» экономике и формированию долгосрочных стратегий.

Основные направления «озеленения» экономики:

- Развитие высокотехнологичной промышленности с минимальным воздействием на природу.

- Переход на возобновляемые источники энергии (ВИЭ).

^{2 2} <https://nonews.co/directory/lists/countries/ecology>

³ World Bank Open Data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?view=chart>

- Внедрение органического сельского хозяйства с применением ресурсосберегающих технологий.
- Эффективное управление водными ресурсами, включая модернизацию ирригации, очистку и повторное использование сточных вод.
- Рациональное лесное хозяйство для сохранения биоразнообразия.
- Устойчивое развитие рыболовства.
- Сокращение отходов через развитие переработки и безотходных производств.

Этот переход способен создать новые рабочие места (особенно в сельской местности), снизить энергетическую и продовольственную зависимость, а также смягчить социальные проблемы — бедность, безработицу и неравенство.

Национальные стратегии и примеры:

Алжир, являясь крупным экспортером углеводородов, проводит реформы для диверсификации экономики. «Озеленение» уже создало 450 тыс. рабочих мест к 2012 году, а к 2025 году прогнозируется создание до 1,4 млн новых мест в «зеленых» секторах. Один из амбициозных проектов — строительство экогорода Бугезуль к 2030 году.

Тунис реализует Национальную стратегию зеленой экономики (2016–2036), фокусируясь на ВИЭ, водном хозяйстве, органическом земледелии и экотуризме. Страна, испытывающая острый дефицит воды, активно внедряет технологии опреснения и повторного использования очищенных стоков (около 30% для орошения). В электроэнергетике планируется довести долю ВИЭ до 30% к 2030 году, в основном за счет солнечной энергии.

Марокко продвигает стратегию «Зеленое Марокко», делая ставку на использование возобновляемых ресурсов. В рамках масштабной Moroccan Solar Energy Programme близ Уарзазата построена одна из крупнейших в мире солнечных электростанций (Noor I–III). Также в стране введен «зеленый» налог, средства от которого инвестируются в переработку отходов, и ведется строительство экогородов (например, Зената).

Важную роль в переходе играет частный сектор. В Тунисе и Марокко он активно вовлекается в переработку отходов и органическое земледелие через систему стимулов и партнерства с государством. Во всех странах региона развивается сотрудничество с иностранным капиталом в секторе ВИЭ.

Для реализации своих амбициозных планов страны Магриба также рассчитывают на финансовую и техническую помощь международного сообщества — как в формате двустороннего сотрудничества (с Европой и арабскими странами), так и через международные финансовые институты и организации ООН.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Новый курс стран Магриба отражает переход от традиционной сырьевой зависимости к модели устойчивого и «зелёного» роста. Опираясь на развитие возобновляемой энергетики, диверсификацию экономики и внедрение инновационных технологий, регион стремится повысить свою экономическую устойчивость и снизить уязвимость перед глобальными ценовыми колебаниями.

«Зелёная» трансформация открывает для Магриба новые возможности: создание рабочих мест, привлечение инвестиций, улучшение экологической ситуации и усиление конкурентоспособности на мировом рынке. Таким образом, новый курс является стратегически важным шагом к долгосрочному, инклюзивному и экологически сбалансированному развитию региона.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. В. Хорос, Б.Долгов, З.Соловьева. ПРОБЛЕМЫ СЕВЕРОАФРИКАНСКОГО РЕГИОНА. МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, 2019, том 63, № 4, с. 87-95 DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-4-87-95
2. Филоник А. О. Зеленая экономика – новый вызов Арабскому Востоку // Восточная аналитика. 2018. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenaya-ekonomika-novyuy-vyzov-arabskomu-vostoku>
3. Салихова А.М. «ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА» В СТРАНАХ МАГРИБА» / SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI RESPUBLIKA ILMIY-USLUBIY JURNALI 7-JILD 4-SON ISSN: 2181-4600 (с. 186-191) <https://bestpublication.org/index.php/sit/article/view/10623/10604>

PRAGMATIC CHALLENGES IN TRANSLATING ENGLISH COMPOUND WORDS INTO UZBEK

Anarbayev Orzubek Rahmanovich

UzSWLU, a senior teacher, an independent researcher

orzubekanarbaev@gmail.com

ORCID 0000-0002-5588-0936

Abstract: *The translation of compound words, particularly in specialized domains such as newspapers, poses significant challenges. This study investigates the pragmatic difficulties encountered when translating English compound words into Uzbek, focusing on terminology used in the journalistic context. By examining linguistic, cultural, and contextual aspects, this paper highlights the complexities of translating multi-word units while maintaining accuracy and meaning. Through a combination of qualitative and quantitative methods, the study explores key translation strategies and their efficacy in bridging linguistic and cultural gaps.*

Key words: *compound words, cultural adaptation, pragmatic translation, intralingual, interlingual, translation techniques.*

INTRODUCTION

In the context of newspaper translation, compound words are among the most frequent and complex lexical units. English compound words, often formed by combining two or more words into a single lexical unit (e.g., “breakfast” or “newspaper”), create unique challenges for translators. These challenges are particularly evident when translating into languages like Uzbek, which has its own syntactic and morphological structures. Newspaper terminology, which frequently incorporates specialized compound words, requires precise translation strategies that retain both the denotative and connotative meanings in the target language.

While translation studies have addressed compound words in general, little attention has been given to the pragmatic challenges in translating newspaper compound terms between English and Uzbek. The need for accurate representation of meaning, especially in journalistic settings where the reader’s understanding depends heavily on precise language use, complicates the translation process.

This paper aims to explore the pragmatic challenges faced by translators when translating English compound words into Uzbek in the context of newspaper terminology. It focuses on how cultural, syntactic, and contextual factors influence translation decisions, and assesses the strategies employed to preserve both the functional and rhetorical aspects of compound words.

Understanding these challenges has practical implications for improving the quality of translations in journalism, as accurate and culturally appropriate translations are essential for effective communication across linguistic boundaries. The findings of this study could contribute to the development of translation guidelines for media professionals working with these languages.

METHODS

This study employs a mixed-method approach, combining qualitative and quantitative techniques. It uses corpus analysis to examine a set of English-language newspaper articles, focusing specifically on compound words. These articles are then translated into Uzbek by professional translators, and the translations are analyzed for fidelity, accuracy, and appropriateness.

The corpus consists of 50 articles from prominent English-language newspapers, such as The New York Times and The Guardian, covering a range of topics from politics to international relations. The articles were selected based on their linguistic diversity and the frequency of compound words, particularly in journalistic contexts.

The translation process was carried out by two professional Uzbek translators with experience in media translation. Each translator was asked to translate the selected articles while adhering to specific translation guidelines, which prioritized accuracy, cultural relevance, and reader accessibility.

The translated texts were analyzed for pragmatic challenges. These challenges include:

- Cultural differences: How well do the translators handle English cultural references that may not have direct equivalents in Uzbek?
- Syntactic structures: How do the translators deal with the syntactic differences between English and Uzbek, especially when translating multi-word compounds?
- Contextual nuances: How do the translators ensure that the meaning and tone of the original compound words are preserved in the translated text?

The analysis is both qualitative, in terms of examining specific translation examples, and quantitative, by categorizing the translation strategies used.

Results

1. Challenges in Translating Newspaper Compound Words: The analysis revealed several recurring challenges in translating English compound words into Uzbek, particularly within newspaper articles:

- Cultural gaps: Many English compound words contained cultural references that had no direct equivalent in Uzbek. For instance, terms like “New York Times” or “The White House” required more explanation or adaptation to ensure the target audience understood the reference.

- Syntactic and morphological issues: English compound words often combine words into single lexical units, whereas Uzbek tends to favor syntactic combinations. For example, the term “breaking news” in English was often rendered as a phrase in Uzbek, such as “yangi xabarlar” (new news), changing its compound structure.

- Loss of nuance: Translators sometimes struggled to preserve the full range of meaning or connotation present in the English compounds. For instance, terms like “market share” or “financial report” carried specific professional connotations in English, but those nuances were challenging to replicate in Uzbek without further context or explanation.

2. Translation Strategies: Several strategies were employed to overcome these challenges:

- Borrowing: In some cases, English terms were borrowed directly into the Uzbek translation (e.g., “online” became “onlayn”). This approach was particularly common for terms that had become internationally recognized.

- Literal translation: When possible, translators used a word-for-word approach. For example, “social media” was translated as “ijtimoiy tarmoqlar,” which is a literal equivalent in Uzbek.

- Explicitation: To address cultural gaps, translators often added brief explanatory phrases to clarify references. For example, “White House” was sometimes translated as “Oq uy (AQSh prezidentining qarorgohi)” (the White House, the residence of the U.S. president).

- Adaptation: In some cases, the translation involved adapting the compound word to a culturally relevant equivalent. For example, “breaking news” was often translated as “dolzarb yangiliklar,” which conveys the urgency but in a different syntactic structure.

3. Effectiveness of Strategies: The effectiveness of each strategy varied depending on the context. Borrowing and literal translation were effective when the terms were internationally recognized. Explicitation and adaptation were particularly useful for terms that carried cultural or professional connotations unfamiliar to the Uzbek audience.

DISCUSSION

The study reveals that translating compound words involves more than just finding linguistic equivalents; it requires a deep understanding of both source and target cultures. For example, terms like “Black Friday” or “Silicon Valley” carry specific cultural connotations that are not easily translatable into Uzbek without losing some of their original meaning. In such cases, adaptation is often the most effective strategy, though it may not always be a perfect solution.

The findings underscore the importance of pragmatic awareness in translation. Translators must not only be linguistically proficient but also culturally sensitive,

adapting their translations to suit the expectations and knowledge of the target audience. In the case of newspaper translations, where the accuracy of information is critical, this is particularly important.

This study focused primarily on a small corpus of articles from a few English-language newspapers. Future research could expand the corpus and include additional languages to compare how different linguistic and cultural contexts affect the translation of compound words.

CONCLUSION

Translating English compound words into Uzbek, especially in the context of newspapers, presents numerous pragmatic challenges. While various strategies such as borrowing, literal translation, explicitation, and adaptation are commonly employed, each comes with its own set of limitations. The findings emphasize the need for translators to be aware of both linguistic structures and cultural contexts to ensure effective communication across languages. Further research could explore the impact of these translation strategies on reader comprehension and media accuracy.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. House, J. (2015). *Translation as Communication across Languages and Cultures*. Routledge.
3. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
4. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. John Benjamins.
5. Rakhmanovich, A. O. (2023). SPECIAL FEATURES OF TRANSLATING ENGLISH NEWSPAPER TEXTS. *IMRAS*, 6(7), 220-226.
6. Anarbayev, O. R. (2024). TURIZM SOHASIDA QO'LLANILADIGAN QO'SHMA SO'ZLARNI TARJIMA QILISHGA DOIR. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(30), 6-14.
7. Anarbaev, O. R. (2021). Corpus of parallel texts-As an efficient working tool of a modern translator. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(4), 716-722.
8. Rahmanovich, A. O. (2022). Specific features of the publicistic style in English. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(5), 26-30.
9. Anarbaev, O. (2022). Orzubek USING TPR (TOTAL PHYSICAL RESPONSE) TEACHING METHOD AT CLASS: USING TPR (TOTAL PHYSICAL

RESPONSE) TEACHING METHOD AT CLASS. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

10. Rahmanovich, A. O., & XUSUSIYATLARI, I. G. M. L. G. (2023). THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY.

11. Raxmanovich, A. O. (2023). TRANSLATION METHODS OF NEWSPAPER AND JOURNALISTIC TEXTS, INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM.

12. Rahmanovich, A. O. (2023). METHODS AND PROBLEMS OF TRANSLATING ENGLISH NEWSPAPER TEXTS INTO UZBEK Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities.

13. Rahmanovich, A. O. Specific features of the publicistic style in English, South Asian Academic Research Journals, 2022.

14. Rahmanovich, O. A., Yusufovich, E. H., Dilshodqizi, S. S., Almasovna, S. A., & Ibragimovich, H. I. (2020). Linguistic features of compound words in english and Uzbek languages. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(2), 925-932.

TALABALARDA MA'NAVIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Axmadjonov Zafarjon Ravshan o'g'li

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Ma'naviy madaniyat tushunchasining pedagogik mazmuni va uning shaxs kamolotidagi o'rni ochib berilgan. Talabalarning ma'naviy ehtiyojlarini shakllantirishda ta'lim jarayonining tarbiyaviy imkoniyatlari asoslab berilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarning ma'naviy madaniyatni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish orqali talabalarda ma'naviy faollikni oshirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishning metodik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari asosida talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola ta'lim tizimi mutaxassislari va tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *Ma'naviy madaniyat, talaba shaxsi, tarbiya, pedagogik metodika, interfaol ta'lim, innovatsion yondashuv.*

KIRISH

Bugungi globallashuv, axborot oqimining keskin kuchayishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lgan ma'naviy madaniyat masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlar — kelajak jamiyatining yetakchi kuchi sifatida — ma'naviy jihatdan barkamol, ijtimoiy faol va mustaqil fikrlovchi shaxslar bo'lib shakllanishi zamonaviy ta'lim tizimi oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda. Shu jihatdan, talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bugungi pedagogika fanining muhim ilmiy va amaliy muammolaridan biri hisoblanadi. Sharq mutafakkirlari asarlarida ma'naviyat va axloq masalasi shaxs kamolotining asosiy mezon sifatida talqin etilgan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy o'zining mashhur "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat taraqqiyoti avvalo fozil insonlarni tarbiyalash bilan bevosita bog'liq ekanini ta'kidlab, shaxsning ma'naviy yetukligi ijtimoiy barqarorlikning poydevori ekanini asoslab bergan. Forobiy fikricha, tarbiya orqali insonda ezgulik, adolat, mas'uliyat va vatanparvarlik kabi sifatlar shakllanadi.¹ Ushbu qarashlar hozirgi ta'lim tizimi uchun ham nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbek xalqining boy ma'naviy merosida ham ma'naviy tarbiya

masalasi markaziy o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asarida yoshlar tarbiyasida ma'naviyat masalasini davlat siyosati darajasiga ko'tarib, "Agar biz farzandlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qilib tarbiyalamasak, kelajagimizni xavf ostiga qo'ygan bo'lamiz", deya ta'kidlaydi.² Mazkur fikrlar talaba yoshlarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirish tizimli va metodik asosda olib borilishi zarurligini ko'rsatadi. Zamonaviy pedagogika nazariyasida ham shaxs ma'naviy kamoloti muhim ilmiy muammo sifatida qaraladi. Jumladan, L.S. Vygotskiy shaxs rivojida ijtimoiy muhit va ta'limning hal qiluvchi rolini ta'kidlab, ma'naviy sifatlar muloqot va faoliyat jarayonida shakllanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan.³ J. Dyui esa ta'limni shaxsning ijtimoiy tajribasini boyituvchi jarayon sifatida baholab, tarbiya va ta'limni uzviy holda olib borish zarurligini uqtiradi.

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Fan, 2018.

2. . Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2016.

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society. — London: Harvard University Press, 2018.

Ushbu qarashlar talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda interfaol va faoliyatga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.⁴

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ta'lim jarayonida bilim berishga nisbatan ustuvorlik kuzatilayotgani, tarbiyaviy komponentning ayrim holatlarda ikkinchi planga tushib qolayotgani kuzatiladi. Natijada, ayrim talabalarda ma'naviy befarqlik, ijtimoiy mas'uliyatning sustligi, milliy qadriyatlarga nisbatan loqaydlik holatlari yuzaga kelmoqda. Bu esa talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham mazkur muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi. Xususan, O. Abdullayev va Z. Suyunova kabi tadqiqotchilar o'z ilmiy ishlarida talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish pedagogik shart-sharoitlari, metod va vositalarini tahlil qilib, mavjud tizimda metodik yondashuvlarni yangilash zarurligini ta'kidlaydilar.⁵ Ularning ilmiy xulosalariga ko'ra, ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda tarbiyaviy mashg'ulotlarni faqat ma'ruza shaklida emas, balki interfaol, muammoli va loyihaviy metodlar asosida tashkil etish yuqori samaradorlik beradi.

Mazkur maqolada aynan shu muammolar — talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish jarayonida mavjud metodik kamchiliklar, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan yetarli darajada foydalanilmayotgani, tarbiyaviy ishlarning tizimsizligi kabi masalalar ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda innovatsion metodlardan foydalanish yo'llari, pedagogik shart-sharoitlar va samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ushbu maqola avvalo oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar, tyutorlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mas'ullar, pedagogika

4. Dyui, J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 2017.

5. Abdullayev, O. Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik asoslari. — Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2019.

yo'nalishida tahsil olayotgan magistrant va talabalar, shuningdek, ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan. Maqola mazmuni ta'lim jarayonini tarbiyaviy jihatdan boyitish, talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirish hamda ma'naviy barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasiga yondashishda, avvalo, "ma'naviy madaniyat" tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlab olish zarur. Pedagogik adabiyotlarda ma'naviy madaniyat shaxsning axloqiy qarashlari, e'tiqodi, ijtimoiy xulq-atvori, qadriyatlarga munosabati hamda ma'naviy ehtiyojlarini o'zida mujassam etuvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida talqin etiladi. O. Musurmonova ma'naviy madaniyatni shaxs tarbiyasining markaziy omili deb hisoblab, uning shakllanishi uzluksiz tarbiya jarayoni bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.⁶ Bugungi talaba yoshlar axborot texnologiyalari rivojlangan, g'oyalar tez almashayotgan muhitda yashamoqda. Shu bois, an'anaviy nasihat va ma'ruzalarga asoslangan tarbiya shakllari o'z samarasini to'liq bermayapti. Bu holat pedagoglardan ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda yangicha metodik yondashuvlar, xususan, interfaol, muammoli va reflektiv metodlardan foydalanishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ma'naviy madaniyat endilikda faqat axloqiy bilimlar majmui emas, balki talabaning hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini belgilovchi muhim kompetensiya sifatida qaralishi lozim.

Oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish jarayoni ko'pincha tizimsiz va epizodik tarzda amalga oshiriladi. Ayrim hollarda tarbiyaviy ishlar faqat bayram tadbirlari yoki rasmiy suhbatlar bilan cheklanib qolmoqda. Bu esa ma'naviy tarbiyaning ichki ta'sir kuchini pasaytiradi. O. Abdullayev o'z tadqiqotida ta'lim jarayonida ma'naviy madaniyatni rivojlantirish bilan bog'liq muammolarning

6. . Musurmonova, O. Ma'naviy tarbiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.

asosiy sababi sifatida metodik yondashuvlarning yetarlicha ishlab chiqilmagani va pedagoglarning bu boradagi malakasi turlicha ekanini qayd etadi.⁷ Shu o'rinda muhim savol tug'iladi: nega ayrim pedagoglarning tarbiyaviy ishlari samarali, boshqalariniki esa kutilgan natijani bermaydi? Muallif sifatida qarashimga ko'ra, bu holat pedagogning shaxsiy ma'naviy pozitsiyasi, kommunikativ madaniyati va

tarbiyaviy faoliyatga bo'lgan ichki ehtiyoji bilan chambarchas bog'liq. Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, kompetensiyaviy yondashuv talabani faqat bilim olishini emas, balki o'z ma'naviy pozitsiyasini anglashini, mustaqil fikr yuritishini va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishini ta'minlaydi. Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni aytishim mumkin:

Birinchidan, ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlardan foydalanish lozim. Masalan, talabalarga real hayotda uchraydigan axloqiy dilemmalar taqdim etilib, ularni muhokama qilish orqali ma'naviy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.

Ikkinchidan, interfaol metodlar — munozara, debat, "aqliy hujum", keys-stadi texnologiyalaridan foydalanish talabalarda ma'naviy faollikni oshiradi. Z. Suyunova tadqiqotlarida aynan ushbu metodlarning talaba shaxsiga ichki ta'siri yuqori ekanligi ilmiy jihatdan asoslangan.⁸

Uchinchidan, ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash zarur. Fan mashg'ulotlarida ham mavzuga mos ma'naviy-axloqiy jihatlarni singdirish pedagogdan yuqori kasbiy mahoratni talab etadi.

Sharq pedagogik merosida ibratli hikoya va masallar orqali tarbiya berish samarali usul sifatida keng qo'llanilgan. Masalan, Forobiyning asarlarida ilmga intilmagan, ammo mansabga ega bo'lgan shaxs jamiyat uchun xavfli ekanligi ta'kidlanadi.

7. Abdullayev, O. Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik asoslari. — Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2019 8. Suyunova, Z. B. Oliy ta'limda talaba shaxsini ma'naviy jihatdan rivojlantirish texnologiyalari. — Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent, 2018.

Bu hikmat bugungi talaba yoshlar uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan. Bilim bilan birga ma'naviy mas'uliyat bo'lmasa, yetuk mutaxassis shakllanmaydi. O'quv jarayonida qisqa hayotiy voqealar va real misollarni keltirish talabalarni o'ylashga undaydi. Mualliflik tajribamdan kelib chiqib shuni aytishim mumkinki, talabalarga oddiy, ammo hayotiy hikoyalar orqali berilgan saboq ko'pincha uzoq vaqt xotirada saqlanib qoladi.

Pedagogik faoliyatim jarayonidagi kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda individual yondashuv muhim o'rin tutadi. Har bir talabani dunyoqarashi, tarbiyaviy tajribasi va ijtimoiy muhitdan kelib chiqib, u bilan ishlash uslubi ham turlicha bo'lishi kerak. Shu bois, yagona metod barcha talabalar uchun bir xil natija bermaydi. Mualliflik qarashimga ko'ra, talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda o'qituvchining shaxsiy namunasi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Agar pedagog o'z faoliyatida adolatli, mas'uliyatli va ochiq bo'lsa, bu fazilatlar bilvosita talabalar shaxsida ham shakllanadi. Talabalarda ma'naviy

madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish uchun quyidagi metodik ko'rsatmalarga amal qilish maqsadga muvofiq:

— tarbiyaviy jarayonni tizimli va rejalashtirilgan asosda olib borish; — nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish; — talabalarning mustaqil fikrini qo'llab-quvvatlash; — refleksiya va o'z-o'zini baholash jarayonlarini yo'lga qo'yish.

Yuqoridagilarni umumlashtirib aytganda, talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon ilmiy asoslangan, amaliy jihatdan puxta va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni talab etadi.

XULOSA

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi zamonaviy pedagogik talablar nuqtai nazaridan keng va tizimli tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida ma'naviy madaniyat shaxs kamolotining muhim tarkibiy qismi ekani, uning talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani asoslab berildi. Olib borilgan nazariy tahlil va amaliy mulohazalar shuni ko'rsatdiki, ma'naviy madaniyatni rivojlantirish faqat alohida tarbiyaviy mashg'ulotlar bilan chegaralanmasligi, balki butun ta'lim jarayoniga integratsiya qilingan holda amalga oshirilishi zarur.

Asosiy qismda ko'tarilgan muammolar — tarbiyaviy ishlarning tizimsizligi, metodik yondashuvlarning eskirganligi, talabalar faolligining yetarli darajada shakllanmagani — ta'lim amaliyotida tez-tez uchraydigan holatlar sifatida qayd etildi. Shu bilan birga, tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu muammolarni bartaraf etish imkoniyati mavjud va buning uchun ilmiy asoslangan, maqsadli hamda shaxsga yo'naltirilgan metodik yondashuvlarni joriy etish muhim hisoblanadi. Xususan, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, bahs-munozaralar va reflektiv yondashuvlar orqali talabalarning ma'naviy faolligini oshirish mumkinligi ilmiy va amaliy jihatdan isbotlandi.

Tadqiqot natijalari talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishda pedagog shaxsining o'рни alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Pedagogning shaxsiy namunasi, kasbiy mas'uliyati va ma'naviy pozitsiyasi talabalar uchun bevosita tarbiyaviy manba hisoblanadi. Agar o'qituvchi o'z faoliyatida adolat, halollik, insonparvarlik va vatanparvarlik tamoyillariga qat'iy amal qilsa, bu fazilatlar tabiiy ravishda talabalar ongiga singib boradi. Shu bois, ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bilan birga, pedagoglarning tarbiyaviy faoliyatini ham tizimli ravishda rivojlantirish zarur.

Maqolada taklif etilgan amaliy tavsiyalar — ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash, real hayotiy vaziyatlardan foydalanish, talabalarni mustaqil fikrlashga undash hamda ma'naviy refleksiya jarayonlarini tashkil etish — talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizmlar sifatida

e'tirof etildi. Ushbu tavsiyalarni izchil va rejalashtirilgan holda qo'llash orqali ta'lim jarayonining tarbiyaviy samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor va dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon ilmiy yondashuv, amaliy tajriba va pedagogik mahorat uyg'unligini talab etadi. Mazkur maqolada ilgari surilgan g'oyalar va xulosalar oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga, talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirishga hamda jamiyat uchun mas'uliyatli, ma'naviy barkamol kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, O. Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik asoslari. — Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2019.
2. Abdullayeva, M. X. Talaba yoshlarning ma'naviy madaniyatini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning o'рни // Pedagogik ta'lim. — 2020. — №4. — B. 45–49.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Fan, 2018.
4. Alimuhamedov, Sh. A. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
5. Asqarov, A. A. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Dewey, J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 2017.
7. Ibrohimov, B. M. Talabalarda ijtimoiy-ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlari // Innovatsion ta'lim. — 2021. — №2. — B. 60–64.
8. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2016.
9. Komilov, N. Ma'naviyat asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2019.
10. Musurmonova, O. Ma'naviy tarbiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
11. Raximov, D. E. Talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish // Pedagogika. — 2022. — №1. — B. 72–76.
12. Suyunova, Z. B. Oliy ta'limda talaba shaxsini ma'naviy jihatdan rivojlantirish texnologiyalari. — Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent, 2018.
13. To'xtaboyev, A. A. Zamonaviy ta'limda ma'naviy madaniyatni shakllantirish masalalari. — Toshkent: Fan, 2020.
14. UNESCO. Education for Sustainable Development. — Paris, 2021.
15. Vygotsky, L. S. Mind in Society. — London: Harvard University Press, 2018.

BIOLOGIYA O'QITISHDA YANGI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: AQLIY HUJUM VA INSERT METODI ASOSIDA SAMARALI DARS TASHKIL ETISH

Usmanov Dilmurodjon

ADPI Biologiya va Geografiya o'qitish metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi

Ziyoiddinova Salomatxon

Rejabaliyeva Madinaxon ADPI Biologiya yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada biologiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, xususan Aqliy hujum va Insert metodlarining o'quv jarayonidagi ahamiyati, ularning dars samaradorligini oshirishdagi o'zni ilmiy-uslubiy jihatdan yoritiladi. Interfaol metodlar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, taqqoslash, mulohaza va hamkorlikda o'rganish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy, pedagogik, interfaol, metod, Aqliy hujum, Insert, dars, o'qituvchi, o'quvchi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются преимущества использования современных педагогических технологий в обучении биологии, в частности, значение методов мозгового штурма и инсрта в учебном процессе, их роль в повышении эффективности урока с научно-методической точки зрения. Интерактивные методы развивают у учащихся компетенции самостоятельного мышления, аналитического подхода, сравнения, коммуникации и совместного обучения.

Ключевые слова: современный, педагогический, интерактивный, метод, мозговой штурм, инсерт, урок, учитель, ученик.

Abstract: This article discusses the advantages of using modern pedagogical technologies in teaching biology, in particular, the importance of Brainstorming and Insert methods in the learning process, their role in increasing the effectiveness of the lesson from a scientific and methodological perspective. Interactive methods develop students' competencies in independent thinking, analytical approach, comparison, communication and collaborative learning.

Keywords: Modern, pedagogical, interactive, method, Brainstorming, Insert, lesson, teacher, student.

Bugungi kunda o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv materiallarining sifatini oshirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy jamiyat o'qituvchiga nafaqat bilimlarni yetkazish, balki

o'quvchilarning shaxsiy muhim fazilatlarini rivojlantirish vazifasini qo'yadi. Bilim maqsad sifatida emas, balki shaxsni rivojlantirish vositasi sifatida harakat qiladi. Bu maqsadga erish uchun darslarni interfaol metodlaridan foydalanib o'tish ancha foydali hisoblanadi.

Interfaol- inglizcha „ interact ” so'zidan olingan bo'lib, inter- hamkorlikda act- harakat qilmoq ma'nosini bildiradi. Interfaollik deganda o'quvchining o'quvchi bilan hamkorlikda yoki kompyuter bilan muloqoti o'zaro ta'sir ko'rsatish rejimida ishlashi tushuniladi. Interfaol o'qitish – bu avvalo dialog tarzda o'qitish, muloqot jarayonida barcha ishtirokchilar tomonidan hamkorlikda muammolarni hal etilishidir. Interfaol o'qitishning asosiy mohiyati – o'qitish jarayonida barcha o'quvchilar bilish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, ular muhokama etilayotgan muammolarni, voqea va hodisalarning rivojini tushunadi, muammoli vaziyatlarni anglaydi, uni hal etish yo'llarini izlab, eng maqbul variantni tavsiya etadi. Metod so'zi umumiy ma'noda muayyan maqsadga erishish usulidir. Interfaol metodlarga Klaster, Venn diagrammasi, BBB, Nima uchun?, Insert, Mozaika, Nilufar gul metodlari va boshqalar. Biz ushbu maqolada interfaol metodlardan Aqliy hujum va Insert metodiga to'xtalib o'tamiz [1; 2;4].

Aqliy hujum. O'quvchilarning Muammoli metodlardan foydalaniladigan darslarni keyingi yillarda yangi nom bilan (“Tafakkur bo'roni” B.R.Qodirov), (“Miyaga hujum”, “Fikrlar to'qnashuvi”, “Fikrlar jangi” V.M.Karimova, F.A.Akramova), (“Aqliy hujum” J.G'.Yo'ldoshev) nomlash rasm bo'ldi. Muammoli metoddan foydalanilgan dars (“Aqliy hujum”) quyidagi bosqich asosida tashkil etiladi: Biz buni 5-sinf — “Hujayra- tiriklikning asosi” mavzusida ko'rib chiqamiz:

I – bosqich. Psixologik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan o'quvchilardan teng sonli kichik guruhlarni shakllantirish. “Hujayra”, “Sitoplazma”, “Yadro”, “Xloroplast” kabi nom berish.

II – bosqich. Kichik guruhlariga muammoli savollardan iborat bo'lgan o'quv topshiriqlarini tarqatish va ularni topshiriqning didaktik maqsadi bilan tanishtirish.

- Nima uchun hujayra tiriklikning eng kichik birligi hisoblanadi?
- Xloroplast bo'lmasa o'simlik yashay oladimi?
- Hujayra bo'linishi to'xtasa nima bo'ladi?

III – bosqich. O'quvchilarning bilish faoliyatini o'quv muammolarini hal etishga yo'naltirish muammoli vaziyatlarni hal etish bo'yicha axborotlarini tinglash.

Yuqorida berilgan muammoni hujayra tuzilishi va funksiyalari asosida muhokama qiladi va yechimlarni ishlab chiqadi.

V – bosqich. Kichik guruhlar o'rtasida o'quv bahsi va munozara o'tkazish. Guruhlar o'z javoblarini taqdim etadi, tiriklikning hujayra asosida kechishi haqida o'quv bahsi va munozara olib boriladi.

VI – bosqich. Umumiy xulosa. Hujayra — barcha tirik mavjudotlarning asosiy tuzilma va funksional birligi, o'sish, nafas olish, ko'payish kabi jarayonlar hujayrada kechadi.

”Aqliy hujum” da o'quvchilar avval o'zlashtirgan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llab, bilimlarini kengaytiradi, chuqurlashtiradi, aqliy faoliyat usullarini egallaydi. Bu metodlar muammoli vaziyatlarni yaratish, muammoli savollar zanjirini tuzish, muammoli topshiriqlar tuzish va tajribalar o'tkazish, muammoli vaziyatlarni hal etish yuzasidan o'quv farazlarini hosil qilish, o'quv farazlarini isbotlash, obyektlarni taqqoslash, mantiqiy mulohaza yuritish, o'quv-tadqiqot tajribalarini o'tkazish, o'quv xulosalari va umumlashmalarini ta'riflash uslublarini o'z ichiga oladi. O'qitishning mantiqiy metodlari guruhi. Mazkur metod o'quv materialini mazmunining yo'nalishini belgilab, o'quvchilarning bosh g'oyani ajratish, o'rganilayotgan obyektning tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish ko'nikmalari, aqliy faoliyat usullarini egallash, abstrakt tafakkurni rivojlantirish, sabab-oqibat bog'lanishlarni anglash imkonini yaratadi [1; 4; 6].

Insert” metodi. Insert metodi tushunishni kuzatish vositasidir. Insert - bu o'quv jarayonida o'z anglashini faol kuzatish uchun o'quvchilarga imkoniyat beradigan kuchli vositadir, chunki shunday hollar borki, odam matnni oxirigacha o'qib, u yerda nima yozilganligini eslab qololmasligi mumkin. Bu esa odam nima o'qiyotganini tushunmay, o'qish jarayonida faol bo'lishga qatnashmaydigan va o'z anglashini kuzatmaydigan hollarning misolidir. Insert - bu matn bilan ishlaganda faollikni qo'llab - quvvatlash uchun kuchli vositadir. O'quvchi matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo'yib boradi, ular esa quyidagi ma'nolarni bildiradi:

✓ □ - bilganlarimni tasdiqlaydi.

□ - yangi axborot.

□ bilganlarimga zid keladi.

□ - meni o'ylantirib qo'ydi.

Afzalligi:

- Mustaqil o'qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'ruzalarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, chetga chiqish, kuzatish.

- Avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi [3; 5; 7].

Matnni insert metodida o'rganganda quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin.

☒	☐	☐	☐
ha» - o'qiganlaring izdan aniq bilgan yoki bilaman deb o'ylagan ma'lumot.	musbat» - o'qiganlaring giz orasida siz uchun yangi bo'lgan ma'lumot.	manfiy» - o'qiganlaring giz, bilganlaring izga qarama- qarashi ma'lumot.	«savol» - o'qiganlaring izdan siz uchun tushunarli bo'lmagan yoki shu haqda ko'proq narsa bilishni istagan ma'lumot.
Xromasoma	Krossingov er	Interferensi ya	Qo'sh krossingover
Gen			

Shu tarzda yoziladi.

Demak, Biologiya o'qitishda Aqliy hujum va Insert metodlaridan foydalanish dars samaradorligini sezilarli oshiradi. Aqliy hujum o'quvchilarda erkin fikrlash, ijodkorlik va jamoaviy muhokama ko'nikmalarini rivojlantirsa, Insert metodi ularning axborotni tahlil qilish, muhim ma'lumotlarni ajratish va ongli o'rganish jarayonini kuchaytiradi. Ushbu metodlarning uyg'un qo'llanilishi darsni interaktiv, qiziqarli va mazmunli qiladi, o'quvchilarning bilim sifati hamda fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I. T. Azimov. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent.
2. S. X. Sulliyeva ; Q. G'. Zokirov. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent-2020. 82-b.
3. J. O. Tolipova. Biologiya o'qitish metodikasi. Toshkent-2011.
4. G. S. Ergasheva; S.F. Salimov . Biologiya o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. Buxoro-2021. 158-b
5. Biologik ta'lim jarayonida ta'lim vositalaridan samarali foydalanish. portal.guldu.uz

6. <https://zenodo.org/records/7818903>
7. https://d2co7bxjtnp5o.cloudfront.net/media/documents/soff_7404_Insert%20metodi.pdf

SHAXSNING SIFATLARI VA TARBIYA YO'NALISHLARI

*Andijon Davlat Pedagogika Instituti Aniq va Tabiiy Fanlar Fakulteti Biologiya
yo'nalishi 301-gurux talabasi*

Soyibjonova Dilorom Akromjon qizi

Obidova Niluzar Jo'raqo'zi qizi

Anotatsiya: *Ushbu maqola shaxsning asosiy sifatlari va ularni shakllantirishga yo'naltirilgan tarbiya metodlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada zamonaviy jamiyatda barkamol, ma'suliyatli va ijodiy shaxsni tarbiyalashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tadqiqotning diqqat markazida individual va jamoaviy tarbiya, an'anaviy va innovatsion pedagogik yondashuvlar, shuningdek, yosh davrlariga moslashtirilgan tarbiya strategiyalari turadi.*

Анотация: *Эта статья посвящена изучению взаимосвязи между основными качествами личности и воспитательными методами, направленными на их формирование. В статье освещены теоретические и практические аспекты воспитания гармоничной, ответственной и творческой личности в современном обществе. В центре внимания исследования находятся индивидуальное и коллективное воспитание, традиционные и инновационные педагогические подходы, а также адаптированные воспитательные стратегии для различных возрастных периодов.*

Anotation: *This article is dedicated to exploring the interrelationship between the main qualities of an individual and the educational methods aimed at shaping them. The article elucidates the theoretical and practical aspects of educating a well-rounded, responsible, and creative individual in modern society. The focus of the research lies in individual and collective education, traditional and innovative pedagogical approaches, as well as educational strategies adapted to different age periods.*

Kalit so'zlar: *shaxs rivojlanishi, barkamollik, tarbiya metodologiyasi, pedagogik strategiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, individual yondashuv, ijtimoiylashtirish, qadriyatlar tizimi, kompetensiya, innovatsion pedagogika.*

Ключевые слова: *развитие личности, гармоничное развитие, методология воспитания, педагогическая стратегия, духовно-нравственное воспитание, индивидуальный подход, социализация, система ценностей, компетенция, инновационная педагогика.*

Key words: *personality development, harmonious development, educational methodology, pedagogical strategy, spiritual and moral education, individual approach, socialization, value system, competence, innovative pedagogy.*

Oliy Ta'lim Tizimida Shaxs Sifatlari va Tarbiya Yo'nalishlari: Zamonaviy Talablar va Pedagogik Yechimlar

KIRISH

Zamonaviy jamiyat talablari doimiy o'zgarib turgan sharoitda oliy ta'lim tizimi nafaqat mutaxassis tayyorlovchi, balki barkamol, ma'naviyatli va ijodiy shaxsni shakllantiruvchi tizim sifatida funksiyasini oshirmoqda. Global raqobat sharoitida, bilim iqtisodiyotining rivojlanishi bilan birga, oliy ta'lim muassasalarining mas'uliyati ham ortmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi oliy ta'lim tizimida shaxsning asosiy sifatlarini shakllantirish va unga ta'sir etuvchi tarbiya yo'nalishlarining o'zaro bog'liqligini, shuningdek, bu jarayonning samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Zamonaviy oliy ta'lim talablarining o'zgaruvchan tabiati

XXI asrda oliy ta'lim nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki quyidagi universal kompetensiyalarni rivojlantirishni nazarda tutadi:

- Tangidiy fikrlash va murakkab muammolarni hal qilish qobiliyati
- Kommunikativlik va jamoada ishlash ko'nikmalari
- Kreativlik va innovatsion yondashuv
- Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida qaror qabul qilish
- Raqamli savodxonlik va ma'lumotlarni tahli qilish
- Moslashuvchanlik va umrbod o'rganishga tayyorgarlik

2. Oliy ta'limda shaxsning asosiy sifatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari

Talabalarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish tizimli yondashuvni talab etadi. Quyidagi sifatlar ustuvor ahamiyatga ega:

- Barkamollik - intellektual, ma'naviy, jismoniy va estetik jihatlarining uyg'unligi
- Ma'suliyatlilik - o'z qarorlari va harakatlari uchun javobgarlik tuyg'usi
- Ijodkorlik - an'anaviy chegaralardan tashqarida fikrlash qobiliyati
- Ma'naviyat - axloqiy qadriyatlar va fuqarolik pozitsiyasining mavjudligi
- Ijtimoiylik - jamiyat bilan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish

3. Tarbiyaning innovatsion yo'nalishlari va metodologiyalari

Oliy ta'limda samarali tarbiya jarayonini amalga oshirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhimdir:

3.1. Individual yondashuv asosida tarbiya

- Talabalarning shaxsiy qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual ta'lim-tarbiya rejalarini ishlab chiqish
- Mentorlik va kouching tizimlarini joriy etish
- Talabalarning shaxsiy o'sishini kuzatish va baholash tizimini yaratish

3.2. Liderlik va jamoa tarbiyasi

- Talabalarning boshqaruv va jamoa ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish
- Liderlik sifatlarini namoyon qilish uchun loyiha va amaliy faoliyat platformalarini yaratish
- Xalqaro talabalar almashinuv dasturlari orqali ko'p madaniyatli muhitda ishlash tajribasini berish

3.3. Ma'naviy-axloqiy tarbiya

- Fan-axloqiy kurslar va seminarlar o'tkazish
- Madaniy merosni o'rganish va uni qadrlash hissini shakllantirish
- Ijtimoiy mas'uliyat va mehnat etikasi asoslarini o'rgatish

3.4. Innovatsion pedagogik yondashuvlar

- Faol o'qitish metodlari (loyihalar, vaziyatli o'qitish, rolli o'yinlar)
- Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish
- Amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish (stajirovkalar, amaliy loyihalar)

4. Tarbiyaning tashkiliy-methodik ta'minoti

Oliy ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagi shartlar zarur:

- Tarbiyaviy ishlar strategiyasini ishlab chiqish va uni oliy o'quv yurtining missiyasi bilan uyg'unlashtirish

- O'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish (tarbiyaviy metodologiya bo'yicha malaka oshirish kurslari)
- Talabalar o'zini-o'zi boshqarish organlarini faollashtirish
- O'quv-tarbiya jarayonining natijalarini baholashning kriterial tizimini ishlab chiqish

Shaxs jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, uning rivoji va shakllanishi jamiyatning madaniy, ijtimoiy va ma'naviy darajasi bilan chambarchas bog'liq. Shaxsning sifatleri uning aqliy, axloqiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishini aks ettiradi. Tarbiya esa shaxsni hayotga tayyorlash, jamiyat qadriyatlariga moslashtirish va insonning ijobiy fazilatlarini shakllantirish vositasi hisoblanadi. Bugungi kunda tarbiya tizimining samarali bo'lishi shaxsning mukammal kamol topishida asosiy omil hisoblanadi. Shaxsning shakllanishida oilaviy muhit, maktab ta'limi, do'stlar va jamiyat muhitining roli katta bo'lib, ularni hisobga olgan holda tarbiyaviy jarayonni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs tushunchasi va uning asosiy sifatleri.

Shaxsning asosiy sifatleri

Intellektual sifatlar: Shaxsning fikrlash qobiliyati, xotirasi, e'tibori va kreativligini o'z ichiga oladi.

Biologik sifatlar: Shaxsning jismoniy xususiyatlari va salomatligi bilan bog'liq jihatlaridir.

Ijtimoiy sifatlar: Shaxsning xulq-atvori, boshqalar bilan munosabatlari, ijtimoiy faolligi va madaniy jihatdan shakllanishini qamrab oladi.

Tarbiya yo'nalishlari:

Ta'lim: Ta'lim orqali shaxs bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, bu uning intellektual rivojlanishiga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv: Shaxsning jamiyatga moslashishi, ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o'zlashtirishi ijtimoiylashuv jarayoni orqali amalga oshadi.

Psixologik rivojlanish: Shaxsning o'zini anglash, hissiyotlarni idrok etish va boshqarish qobiliyati ham tarbiyaning muhim qismidir. Shaxs – bu ongli ravishda faoliyat yuritadigan, o'z qarashlari va xulq-atvorini boshqaradigan, jamiyat bilan faol aloqada bo'ladigan inson. Shaxsning sifatleri uning tabiiy imkoniyatlari va ijtimoiy tajribasi orqali shakllanadi. Aqliy sifatlar shaxsning fikrlash qobiliyati, mantiqiy tahlil qilish, ijodiy yondashuv va muammoni hal etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Axloqiy sifatlar insonning halolligi, vijdoni, mas'uliyatlilik va odobxloq qoidalariga rioya qilishi bilan ifodalanadi. Irodaviy sifatlar shaxsning maqsad sari intilishi, sabr-toqat, o'zini boshqarish va qaror qabul qilish qobiliyatini o'zida mujassam etadi. Ijtimoiy sifatlar esa shaxsning jamiyatda muloqot qilish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va jamoaviy faoliyatga moslashish qobiliyatini aks ettiradi. Shu bilan birga, estetik va madaniy sifatlar shaxsning san'at va go'zallikka bo'lgan qiziqishi, nafislik va didga e'tiborini oshiradi.

Inson aqliy jihatdan rivojlanishida avval unda jismoniy jihatdan rivojlangan bo'lishi(jismoniy nogironlik albatta bundan mustasno) lozim . Ota-onadagi ba'zi xususiyatlar bolaga tabiiy ravishda ko'chadi va bu bolada rivojlanish jarayonining tez yoki sekinroq kechishiga bog'liq. Ammo gendan o'tgan har qanday qobiliyat yanada rivojlantirilib, to'g'ri yo'nalishga yo'naltirilmasa, bu qobiliyat so'nib borishi yoki salbiy ta'sirlar ko'rsatishi mumkin. Tarbiya muhit kabi inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi. Tarbiyaning xususiyati shundaki, u aniq maqsadni ko'zlab, insondagi ijobiy fazilatlarni tarkib toptirishyo'lida tarbiyachi rahbarligida muntazam amalga oshirib boriladi. Inson shaxs sifatidakamol topishi uchun avvalo undagi tarbiya mustahkam bo'lmog'i hamda to'g'ri yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Buning uchun avvalo oilada ota-ona ma'sul shaxs hisoblansa, eng asosiy tarbiya tarbiya beruvchi shaxs yetuk malakali pedagogdir. Ota-ona bolaga umumiy tartibintizom borasida o'rnak bo'lib tarbiyalaydi. Bu paytda bolaga nutq bilan ta'sir etishdan ko'ra o'rnak bo'lish yoki bolani to'g'ri qilgan har bir ishini e'tiborga olib uni keraklicha rag'batlantira olishi kerak. Shundagina bolada dastlabki tarbiyashakllari rivojlana boshlaydi. [Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy,axloqiy, estetik jismoniy va irodaviy rivojlanishiga ta'sir etadi. Bola maktabga qadam qo'yar ekan, o'quv mehnati bilan band bo'la

Bu unda mehnat tarbiyasining shakllanishida muhim

«Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyaomil hisoblanadi. Bolalar maktabda fan asoslarini egallash

bilan bir qatorda ularda asta-sekin dunyoqarash rivojlanib boradi.]³ Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, maktab davrida olingan tarbiya bolada butun umr saqlanib qoladigan bosqich hamda hayotga tayyorgarlik darajasini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi. Tarbiya olish jarayonida jamoada olinadigan tarbiyaning ham o'z o'rnini bor. Biz tarbiya olish imkonini bo'lgan jamolarni tartiblab chiqamiz:

- Oila jamoasi

- Bog'cha jamoasi(keyingi paytda bolalarni bog'chaga qamrab olish darajasi kengaygani bois bolalar maktabgacha bo'lgan tarbiyani aynan shu maskandayoq olishni boshlamoqda)
- Maktab jamoasi

- Do'stlar jamoasi

- Hamkasblar jamoasi

Tarbiyaning asosiy yo'nalishlari. Tarbiyaning asosiy yo'nalishlari shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Aqliy tarbiya shaxsning bilimni oshirish, tafakkurini rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan. Bu yo'nalishning samarali bo'lishi uchun o'quv jarayonida ilmiy asoslangan metodlar qo'llanilishi, mustaqil fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir. Ma'naviy-axloqiy tarbiya insonning odob-axloq me'yorlariga, milliy qadriyatlarga, insonparvarlik fazilatlariga sadoqatini oshiradi. U oilada, maktabda, ijtimoiy muhitda amalga oshiriladi va shaxsning ma'naviy mukammalligiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya shaxsning sog'lom turmush tarzini rivojlantiradi, sport bilan muntazam shug'ullanish orqali jismoniy chidamlilik, barkamollik va sog'lom odatlarni shakllantiradi. Mehnat tarbiyasi shaxsga mehnatga hurmatni, mas'uliyatni his qilishni va kasb tanlashda ongli qaror qabul qilishni o'rgatadi. Estetik tarbiya san'at va go'zallikni qadrlashni, nafislikni anglashni va estetik didni rivojlantiradi. Shu bilan birga, yuridik va fuqarolik tarbiyasi shaxsni qonunlarga hurmat qiladigan, jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan fuqaro sifatida shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda shaxsning sifatleri va tarbiya yo'nalishlari bir-birini to'ldiradi va insonning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Aqliy, axloqiy, ijtimoiy, irodaviy, jismoniy va estetik sifatlarning uyg'un rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining kafolatidir. Tarbiya jarayoni tizimli va maqsadli bo'lganda shaxs mukammal kamolga yetadi va jamiyat hayotida faol ishtirok etadi.

Shu bilan birga, tarbiya jarayoni shaxsning ichki dunyosini boyitadi, unga qaror qabul qilishda mustaqillik va o'zini anglash imkoniyatini beradi. Shaxsning sifatlerini rivojlantirishdagi tizimli yondashuv esa kelajak avlodni ma'naviy, aqliy va jismoniy jihatdan barkamol insonlar sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch Toshkent Ma'naviyat 2008
- 2G'oziev E. Umumiy psixologiya Toshkent O'qituvchi 2010
- 3Yo'ldoshev J. Hasanboev J. Pedagogika nazariyasi asoslari Toshkent Fan va texnologiya 2014
- 4Zunnunov A. Pedagogika va psixologiya asoslari Toshkent TDPU nashriyoti 2019
- 5O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARDA TRANZITIVLIK VA FE'L VALENTLIGINING TILLARARO O'RGANILISHI

Xurramova Ruxsora Jamshid qizi

Ilmiy rahbar: Furkatova Makhliyo To'liqinova

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida fe'l valentlilik kategoriyasining ifodalanish xususiyatlari sintaktik va semantik nuqtai nazardan tahlil etiladi. Tipologik jihatdan farqlanuvchi ushbu ikki tilning strukturasida valentlilikning namoyon bo'lishi turlicha vositalarga asoslanishi ta'kidlanadi. O'zbek tilida fe'lning o'timlilik kategoriyasi morfologik, leksik hamda sintaktik vositalar orqali ifodalansa, ingliz tilida ushbu kategoriya asosan leksik va semantik vositalar bilan amalga oshishi ilmiy asosda yoritiladi. Mazkur tadqiqot ikki tilning qiyosiy tahlili orqali valentlilikning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga qaratilgan.*

: fe'l, to'ldiruvchi, ingliz tili, o'zbek tili, o'timli fe'l, valentlik. O'zbek tilida o'timli fe'l.

Fe'l- gapda kesim funksiyasini bajaruvchi markaziy grammatik kategoriya bo'lib, harakat, holat va jarayonni ifodalaydi. Bu so'z turkumi deyarli barcha tabiiy tillarda mavjud bo'lib, har bir til o'zining morfologik va sintaktik tuzilishiga mos ravishda fe'l so'z turkumini ifodalashda turlicha yondashadi. Fe'llar semantik tuzilishiga ko'ra bir necha guruhlarga ajratiladi, ularning eng muhimlaridan biri fe'lning o'timli-o'timsiz turlarga bo'linishidir. O'zbek tilida o'timli fe'lning o'z ma'nosi tuliq yuzaga chiqishi uchun majburiy tarzda tuldiruvchi talab qiladi, ya'ni fe'llar ob'ektga bevosita, to'g'ridan-to'g'ri o'tgan harakatni bildiradi va vositasiz tuldiruvchi bilan bog'lanadi (Muhiddinov, 2004). Shuningdek, o'timli fe'l bildirgan harakat ob'ekt tushunchasi bilan bog'lanadi va bunda ob'ektni ifodalovchi birlik tushum kelishigidagi so'z bo'ladi. Fe'lning o'timli yoki o'timsiz ekanligi unga qo'shilib keladigan morfologik vositalar orqali belgilanadi. Bunda nisbat yasovchi affikslar muhim ahamiyatga ega bo'ladi, ya'ni orttirma nisbat affikslari o'timsiz fe'lni o'timliga aylantirish mumkin, masalan, oq-oqqiz, kel-keltir. O'zlik va majhul nisbat affikslari esa o'timli fe'lni o'timsiz fe'lga aylantiradi: och-ochil (Turniyozov, 2006). Ba'zan mustaqil fe'l tarkibida nisbat qo'shimchalari ketma-ket qo'shilib kelsa, fe'lning o'timli-o'timsizligi oxirgi nisbat yasovchi qo'shimchaga qarab belgilanadi: kel-o'timsiz, keltir-o'timli, keltiril-o'timsiz.

Ingliz tilida fe'lning o'timliliigi(transitivity).

Ingliz tilida fe'lning o'timliliigi fe'lda anglashinilgan ma'noning boshqa predmetga qaratilganligini, biror ob'ektga ko'chganligini hamda shu harakatning yuzaga kelishi uchun boshqa predmatning ishtirok etishiga qarab bo'linadi (Buronov, 1974). Boshqacha aytganda, fe'ldagi ish-harakat birorta shaxs yoki

buyumga o'tilishi va, o'zidan keyin vositasiz tuldiruvchi qabul qiladigan fe'llarga o'timli fe'llar deyiladi. Ingliz tilining semantik sathida o'timlilik deganda fe'l bilan ifodalangan ish-harakat aktivdan passivga, subyektdan ob'ektga o'tilishi tushuniladi. (Buronov, 1974). Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ayrim fe'llar ma'lum bir predloglar bilan qo'shilib, o'timlilik ma'nosini anglatishidir, bunday fe'llar ma'lum bir predloglar bilan doimiy bog'lanib, asosan yo'nalishni ko'rsatuvchi fe'llargina kiradi. Masalan: to wait for, to look at, to depend on, to fly over. Bulardan tashqari, o'zlik olmoshlari: oneself, myself, yourself, ourselves bilan kelgan fe'llar ham o'timli fe'l hisoblanadi (Buronov, 1974). Biroq, ingliz tilida fe'llarning umumiy kelishikdagi so'zi otga predlogsiz qo'shilishi bilan o'timlilikning predlogsiz va ko'makchisiz ifodalanishiga erishiladi (Buronov, 1974). Predlogli o'timli fe'llarga about, after, at, for, on, of, to, with, over, through, before, against, between kabi predloglarni olgan fe'llar kiradi.

Ingliz tilida fe'lning valentligi.

Valenlik tushunchasi, asosan, nemis tilshunosi L. Tesniyor tomonidan ishlab chiqilgan, u fe'lni gapning yadrosi, argumentlarni esa uning atmosferasi sifatida talqin qilgan. Bu nazariya, ya'ni valenlik gaplar tarkibida o'zaro aloqaga kirishgan bo'laklarning mutunosibligi va almashinuvi haqida, bunda, avvalo, fe'l so'z turkumi, uning boshqa so'z turkumlari bilan biriktiruvchanlik xususiyati, gap tuzulishidagi muhim ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Ingliz tilida valenlik fe'llar to'rtta asosiy guruhga bo'linadi. Birinchisi, Nol valent fe'llar (zero valent verbs), ular semantik jihatdan formal subektdan tashqari hech qanday ishtirokchi talab qilmaydi. Keyingisi, Ikki valentli fe'llar (two valent verbs) ingliz tilida eng keng tarqalgan valenlik turlaridan biridir, ya'ni Subyekt+Obyekt fe'lning semantik va sintaktik strukturasi obyektning mavjudligini talab qiladi. Uch va to'rt valenlik fe'llarda (three and four valent verbs) esa, murakkabroq sintaktik struktura yaratiladi, masalan, uch argument – subyekt, bilvosita obyekt va to'g'ridan to'g'ri obyekt ishtirokini talab qilinib, berish, aytish va ko'rsatish kabi semantik jarayonlarga asoslanadi. Ba'zan, ingliz tilida semantik jihatdan fe'lning valentligi argument soni bilan emas, balki argumentlarning roli (semantic roles) bilan ham o'lchanadi. Bunda, asosiy semantik rolda ega, to'ldiruvchi, hol va albatta kesim kabi so'z turkumlari talab qilinadi.

O'zbek tilida valenlik

Fe'l turkumidagi so'zlarning valenlik xususiyati ularning boshqa so'zlar bilan bog'lanish imkoniyatini aniqlaydi. Fe'lning valentligi gapda sintaktik strukturani shakllantirishda asosiy omillaridan biri bo'lib, uning turli konstruksiyalarida namoyon bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi, va bu sintaktik jihatdan tahlil qilinib gapda turli son, to'ldiruvchi, hol hamda ega kabi bo'laklarni talab qilishi aniqlangan (Ro'ziqulov, 2018). Masalan, o'zbek tili "yemoq" fe'li ikki valenlik bo'lib, u ega va to'ldiruvchi talab qiladi; U non yedi. Semantika nuqtai nazarda esa fe'lning ma'nosiga bog'liq ravishda so'zlar bilan bog'lanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi, masalan,

o'qimoq fe'li bilim olish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, to'ldiruvchi sifatida kitob, dars, maqola kabi so'zlarni talab qiladi. Ba'zan, fe'llar uch va undan ortiq valentlikka ega bo'lishi yoki hech qanday argument talab qilmasligi kuzatilib, bunday fe'llar ko'p va nol valentlik deb yuritiladi. Biroq, fe'lning valentligi kontekstga bog'liq holda o'zgarishi aniqlangan. Masalan, yozmoq fe'li oddiy holatda ikki valentlik bo'lsa ('Men maktub yozdim'), ba'zi hollarda uch valentlik bo'lishi ham mumkin ('Men ukamga maktub yozdim'), (Pardaev, 2018). O'zbek tilida valentlikning aniqlanishi orqali gap strukturasini aniq va izchil tahlil qilish mumkin.

XULOSA

Fe'lning valentlik hamda o'timlilik kategoriyasi tilshunoslining muhim jihatlaridan biri bo'lib, gap tuzulishida hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Fe'lning valentligi har ikkala tillarda ham gap bo'laklari bilan bog'lanish tizimini belgilaydi va shu jihatdan u gapning strukturaviy yaxlitligini ta'minlaydi, ya'ni fe'lning talab qilgan argumentlar soni, ularning sintaktik va semantik rollari gapning umumiy ma'nosiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'timlilikda olingan natijalar shuni ko'rsatadiki ikki tilning ifoda planida turli yasurlarda turlicha ifodalanadi. Masalan, ingliz tilida predloglar hamda aktiv va majhul nisbatlari yetakchi bo'lsa, o'zbek tilida kelishlar va so'z yasovchi affikslar asosiy rolni bajaradi. Fe'lning o'timlilik va valentlik kategoriyasi ikki tilni qiyosiy o'rganishda nafaqat sintaktik balki semantik jihatdan ham muhim ko'rsatkich bo'lib, gap strukturasini shakllantirishiga, ma'no munosabatlarining aniqlashishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Bo'ronov, J. Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973.
2. Buranov, J., Hashimov, U., & Ismatullayev, H. Ingliz tili grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1974.
3. Muxitdinova, X. S., Xudoyberganova, D., Umirov, I., Jiyanova, N., & Yusupova, T. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Ro'ziqulov, Sh. Fe'lda valentlik. – O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 2018, №4, 45–52.
5. Pardaev, I. O'zbek tilida valentlik masalasi. – Filologiya masalalari, 2019, №2, 60–66.
6. Turniyozov, N., & Rahimov, A. O'zbek tili. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Samarqand, 2006

TOPONIMIKANING MOHIYATI VA TERMINOLOGIK TUSHUNCHALAR XUSUSIDA (XITOIY TILSHUNOSLIGI MISOLIDA)

Norbo'tayev Shahrux To'ra o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada toponimika fanining mohiyati, uning asosiy terminologik tushunchalari hamda xitoy tilshunosligida toponimlarni o'rganish masalalari yoritilgan. Xitoy toponimikasi taraqqiyotining tarixiy bosqichlari, asosiy tadqiqot yo'nalishlari, toponimlarning semantik, struktur va lingvokulturologik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, xitoy toponimlarining jamiyat tarixi, madaniyati va milliy tafakkuri bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: toponimika, toponim, xitoy tilshunosligi, terminologiya, geografik nomlar, lingvokulturologiya.

Toponimika – tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo'lib, geografik obyektlar nomlarini, ularning kelib chiqishi, taraqqiyoti, semantik va struktur xususiyatlarini o'rganadi. Har bir xalqning toponimlari uning tarixiy taraqqiyoti, etnik tarkibi, ijtimoiy hayoti, madaniyati va dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli toponimika nafaqat tilshunoslik, balki tarix, geografiya, etnologiya va madaniyatshunoslik fanlari bilan ham uzviy aloqador hisoblanadi.

Xitoy toponimikasi o'zining qadimiyligi, tizimliliigi va boy manbalarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Xitoy hududida ming yillar davomida shakllangan shahar, daryo, tog', viloyat va boshqa geografik obyektlar nomlari bugungi kungacha saqlanib kelmoqda. Bu esa xitoy toponimikasini chuqur ilmiy tadqiq etishni talab qiladi.

Toponimika (yunoncha topos – “joy”, onoma – “nom”) joy nomlarini o'rganuvchi fan sifatida shakllangan. U geografik obyektlarning nomlanish qonuniyatlari, tarixiy rivoji, semantik o'zgarishlari va struktur tuzilishini tadqiq etadi.

Toponimika quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi:

- toponimlarning kelib chiqishi (etimologiyasi);
- ularning fonetik va grammatik xususiyatlari;
- tarixiy qatlamlari;
- madaniy va lingvokulturologik mazmuni.

Toponimlar faqat joyni nomlash vositasi emas, balki ma'lum tarixiy voqealar, xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, diniy qarashlari va mentalitetini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Shu sababli toponimika jamiyat tarixini o'rganishda muhim manba vazifasini bajaradi.

Toponimika doirasida bir qator terminologik tushunchalar mavjud bo'lib, ular toponimlarning turlarini aniqlashga xizmat qiladi:

- Toponim – har qanday geografik obyektning atoqli nomi (shahar, daryo, tog`, ko`l, qishloq va boshqalar).

- Oronim – tog`, tepalik, qoya kabi relyef obyektlari nomlari.

-Gidronim – daryo, ko`l, dengiz, soy nomlari.

- Oykonim – aholi yashash joylari (shahar, qishloq, posyolka) nomlari.

- Xoronim – yirik hududlar, davlatlar, viloyatlar, tarixiy o`lkalar nomlari.

- Urbanonim – shahar ichidagi obyektlar (ko`cha, maydon, mahalla) nomlari.

Bu terminlar xitoy toponimikasida ham faol qo`llanib, ilmiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo`lib xizmat qiladi.

Xitoy toponimikasi juda qadimiy tarixga ega. Eng qadimgi xitoy geografik nomlari miloddan avvalgi ming yilliklarga borib taqaladi. Xitoy tarixida sulolalar almashinuvi, urushlar, siyosiy islohotlar, aholi ko`chishi toponimlar tizimiga kuchli ta`sir ko`rsatgan.

Masalan:

北京 (Beijing) – “Shimoliy poytaxt”,

南京 (Nanjing) – “Janubiy poytaxt”,

长江 (Changjiang) – “Uzun daryo”,

黄河 (Huanghe) – “Sariq daryo”.

Bu nomlar xitoy toponimlarining asosiy xususiyatlaridan biri – semantik shaffoflikni ko`rsatadi. Ya`ni xitoy toponimlarining aksariyat qismi o`z ma`nosini ochiq saqlab qolgan.

Xitoy toponimlari asosan ikki asosiy xususiyat bilan ajralib turadi:

a) Semantik xususiyatlari

Xitoy toponimlari ko`pincha:

geografik joylashuv (sharq, g`arb, shimol, janub),

tabiiy obyektlar (tog`, daryo, cho`l),

rang nomlari,

tarixiy shaxslar nomlari asosida yaratiladi.

Masalan:

山东 (Shandong) – “Tog`ning sharqi”,

湖南 (Hunan) – “Ko`ning janubi”,

黑龙江 (Heilongjiang) – “Qora ajdaho daryosi”.

b) Struktur xususiyatlari

Xitoy toponimlari asosan ikki yoki uch iyeroglifdan tashkil topadi:

aniqllovchi + obyekt nomi

masalan: 黄河 (sariq + daryo), 青山 (yashil + tog`).

Bu holat xitoy toponimikasining qat`iy grammatik va semantik tizimga ega ekanligini ko`rsatadi.

Xitoyda toponimlar faqatgina geografik tushuncha emas, balki milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir toponim o`zida:

tarixiy voqealar,
afsonalar,
diniy e`tiqodlar,
davlat mafkurasi
bilan bog`liq ma`lumotlarni saqlaydi.

Masalan, 泰山 (Taishan) tog`i xitoy xalqining muqaddas tog`laridan biri bo`lib, u imperatorlik hokimiyati, osmon bilan aloqa va barqarorlik timsoli sifatida qaraladi. Bu toponim madaniy konsept darajasiga ko`tarilgan.

Toponimika tilshunoslikning muhim yo`nalishlaridan biri bo`lib, u til, tarix, madaniyat va geografiya tutashgan nuqtada shakllangan fan sifatida muhim ahamiyatga ega. Xitoy toponimikasi esa o`zining boy tarixi, semantik shaffofligi va struktur tizimliliigi bilan alohida ajralib turadi. Xitoy toponimlari orqali xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tafakkuri namoyon bo`ladi. Shu sababli xitoy toponimikasini o`rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy jihatdan ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 张国强. 汉语地名文化研究 (Xitoy toponimlarining madaniy tadqiqi). — 上海: 上海人民出版社, 2018.
2. 李如龙. 中国地名学概论 (Xitoy toponimikasi asoslari). — 北京: 商务印书馆, 2015.
3. Rahmatullayev Sh. O`zbek tilshunosligi asoslari. — Toshkent: Fan, 2009.
4. Mirzayev T. O`zbek toponimikasi. — Toshkent: O`qituvchi, 2011.
5. Qosimova D. Lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent: Universitet, 2020.
6. Karimov I. O`zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi. — Toshkent: Ma`naviyat, 2015.

ZAMONAVIY KIIYIM MODELLARIDA MILLIY BEZAK ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH

Barataliyeva Nasiba Maxmadaminovna

Termiz davlat pedagogika institute

Texnologiya va geografiya kafedrası o'qituvchisi

Hayitmurodova Sevinch Faxriddin Qizi

Texnologik ta'lim yo'nalishi III-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy kiyim dizayni jarayonida milliy bezak elementlaridan foydalanishning o'rni va ahamiyati yoritiladi. Milliy naqshlar, an'anaviy rang uyg'unliklari, kashtachilik, zardo'zlik, atlas-adras matolari kabi xalq amaliy san'ati unsurlarining bugungi moda tendensiyalariga uyg'unlashtirilishi tahlil qilinadi. Zamonaviy kiyim modellarida milliy identifikatsiyani aks ettiruvchi dekorativ elementlardan foydalanish dizaynerlar uchun yangi badiiy yechimlar yaratish, madaniy merosni asrash va uni zamonaviy talqin orqali yoshlar ongiga singdirish imkonini berishi asoslab beriladi. Tadqiqotda bezak elementlari kompozitsiyasi, fason va konstruktiv yechimlar uyg'unligi, hamda milliylik va zamonaviylikning muvozanatlashuvi kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Natijada milliy bezaklardan foydalanilgan kiyim modellarining estetik, funksional va madaniy qiymati yuksalishi ilmiy jihatdan asoslab ko'rsatiladi.

Annotation. This article explores the role and significance of using national decorative elements in modern clothing design. It examines the integration of traditional patterns, color harmonies, embroidery, goldwork, and fabrics such as atlas and adras into contemporary fashion trends. The study emphasizes that incorporating culturally significant decorative motifs into modern clothing models provides designers with new artistic solutions, helps preserve national heritage, and promotes cultural identity among the younger generation through modern interpretations. Special attention is given to the composition of decorative elements, the harmony between design and construction, and the balance between tradition and modernity. As a result, the article demonstrates the aesthetic, functional, and cultural value of clothing models enriched with national ornamentation.

Kalit so'zlar: zamonaviy kiyim modellari, milliy bezaklar, etnik motivlar, dizayn, moda, an'anaviy naqshlar, dekorativ elementlar, stilizatsiya, milliy meros, tekstil dizayni, kompozitsiya, bezak san'ati, modernizatsiya, o'zbek milliy naqshlari, kiyim dizayni.

Keywords: modern clothing models, national ornaments, ethnic motifs, design, fashion, traditional patterns, decorative elements, stylization, national heritage, textile design, composition, ornament art, modernization, Uzbek national patterns, clothing design.

Asosiy qism. Zamonaviy kiyimlar bugungi kunda texnologiyaning rivojlanishi, globalizatsiya va moda sanoatining yangi yondashuvlarining ta'sirida o'zgarib bormoqda. Zamonaviy moda, texnologiyalarning integratsiyasi orqali yangi materiallar va dizayn usullarini qo'llash imkonini yaratdi. Bunga misol sifatida, nanomateriallar, 3D printerlar yordamida kiyimlar yaratish, ekologik toza materiallardan foydalanish va yangi texnikalar orqali ishlab chiqarilayotgan kiyimlarni keltirish mumkin. Bundan tashqari, globalizatsiya va xalqaro bozorlarning rivojlanishi natijasida, turli xil milliy kiyimlar va modalar bir-biriga ta'sir ko'rsatib, yangi stilistik va estetik yo'nalishlar yuzaga keldi. Global moda sanoatida turli xalqlarning kiyimlaridan ilhomlanish va ularni zamonaviy dizaynlar bilan uyg'unlashtirish, yangi ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarga javob beradi.

Zamonaviy kiyimlar, ayniqsa, yoshlar orasida keng tarqalgan bo'lib, ular milliy kiyimlarga nisbatan yangilangan yondashuvlarni talab qilmoqda. Milliy kiyimlar va zamonaviy kiyimlar o'rtasidagi uyg'unlikni topish bugungi kunda nafaqat modaning, balki ijtimoiy va madaniy rivojlanishning muhim masalasiga aylandi. Milliy kiyimlarning estetik jihatlarini va an'analari saqlanib qolgan holda, zamonaviy dizaynlarga qo'shish, nafaqat modaning yangi yo'nalishlariga javob beradi, balki milliy madaniyatni ham saqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, milliy kiyimlar o'zining qadriyatlarini va tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan holda, yangi shakllar va uslublar orqali zamonaviy bozorlar uchun jozibali bo'lishi mumkin. Masalan, milliy naqshlar va bezaklar zamonaviy kiyimlarda yangi materiallar va texnikalar bilan birlashtirilgan holda, yangi estetik yondashuvlarni yaratadi.

Bugungi kunda texnologik ta'lim olingan muhitda, yoshlar va talabalar o'rtasida zamonaviy kiyimlar bilan bir qatorda, milliy kiyimlarga qiziqishning ortganini kuzatish mumkin. Bu nafaqat modaning yangi yo'nalishlariga, balki yoshlarning o'z kimligini, madaniyatini anglash va qadrlashga bo'lga intilishlarining bir ko'rinishidir. Texnologik ta'limda o'qiyotgan talabalar ko'pincha yangi texnologiyalar, ilmiy izlanishlar va innovatsiyalar bilan tanishib, zamonaviy dunyoga oid bilimlar olishadi. Shunday bo'lsa-da, ular hali ham o'z xalqining madaniy merosini va milliy kiyimlarni qadrlashni o'rganishmoqda. Milliy kiyimlar va zamonaviy kiyimlarning uyg'unlashuvi texnologik ta'lim talabalariga ham juda mos keladi. Bu yoshlar o'z shaxsiy uslubini yaratishda nafaqat zamonaviy texnologiyalarni, balki milliy elementlarni ham qo'llashni afzal ko'rishadi. Masalan, turli xil texnologiyalarni (3D dizayn, raqamli tikuv mashinalari va boshqalar) qo'llab, milliy kiyimlarni zamonaviy dizaynlarga moslashtirish mumkin. Bu nafaqat kiyimning estetik jozibasini oshiradi, balki texnologik yondashuvlarni kiritish orqali milliy kiyimlar ishlab chiqarishni yangi bosqichga olib chiqadi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar milliy kiyimlarni yanada jozibali va amaliy qilishda yordam berishi mumkin. Texnologik ta'lim talabalariga mos, yangi dizaynlarni yaratishda texnologik vositalardan foydalanish, kiyimning funksional imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi. Masalan,

nanomateriallar yordamida yasalgan kiyimlar o'zining yengilligi, chidamliligi va suvga chidamliligiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, 3D dizayn va raqamli tikuv mashinalari yordamida milliy kiyimlar uchun yangi naqshlar va dizaynlar yaratish mumkin. Bular nafaqat kiyimning estetik jihatlarini yaxshilaydi, balki uning funksional tomonini ham rivojlantiradi. Masalan: milliy kiyimlarning an'anaviy naqshlari va materiallari zamonaviy texnologiyalar yordamida qayta ishlanib, yangi, ergonomik va ekologik jihatdan samarali kiyimlar yaratish mumkin. Milliy kiyimlarda ishlatiladigan ipak, jun va boshqa tabiiy materiallar zamonaviy texnologiyalar yordamida qayta ishlanib, yangi materiallarga aylanishi mumkin. Bu o'z navbatida kiyimning sifatini oshiradi va uni zamonaviy bozorga moslashtiradi. Texnologik ta'lim talabalarining milliy kiyimlarga bo'lgan qiziqishi nafaqat ularning estetik talablari bilan bog'liq, balki bu kiyimlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini tushunish bilan ham bog'liqdir. Zamonaviy yoshlar o'z milliy kiyimlarini nafaqat uyda yoki rasmiy tadbirlarda, balki kundalik hayotda ham kiyishlari mumkin. Bunday kiyimlar zamonaviy va tarixiy madaniyatni birlashtirgan holda, yoshlar o'zlarini milliy va global darajada ifoda eta olishadi.

Milliy kiyimlar zamonaviy jamiyatda nafaqat qadriyatlar, balki bir xil qadriyatlarni tushunish va ulashishning bir vositasi sifatida ishlatiladi. Milliy kiyimlarning zamonaviy talablarga mos ravishda integratsiyasi ijtimoiy tenglikni ta'minlashga, o'zaro hurmatni oshirishga va madaniy merosni saqlashga yordam beradi. Bu, ayniqsa, texnologik ta'lim talabalarida o'z kimligini va madaniyatini tushunish, qadrlash va boshqalarga etkazishda muhim rol o'ynaydi.

Milliy kiyimlar va zamonaviy kiyimlarning uyg'unligi bugungi kunda globalizatsiya va moda sanoatining tezkor rivojlanishi bilan dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Har bir millatning kiyim-kechagi o'ziga xos bo'lib, xalqning madaniy merosi, urf-odatlar, qadriyatlari va tarixini aks ettiradi. Milliy kiyimlarning ranglari, naqshlari va materiallari, bir tomondan, o'z xalqining tarixini saqlab qolish uchun ahamiyatga ega bo'lsa, boshqa tomondan, ularni zamonaviy modaga integratsiya qilish, modaning yangi yo'nalishlarini yaratishda katta imkoniyatlarni ochadi. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa, 3D dizayn, nanomateriallar, raqamli tikuv mashinalari va smart kiyimlar kabi innovatsion yondashuvlar yordamida milliy kiyimlarning estetik va funksional jihatlarini rivojlantirish mumkin.

Ushbu texnologiyalar milliy kiyimlarni yanada jozibali va amaliy qilish imkonini yaratadi, ularni zamonaviy bozorga moslashtiradi va yangi estetik shakllar yaratishda qo'llaniladi. Shu bilan birga, texnologik yondashuvlar milliy kiyimlarning o'ziga xos naqshlarini saqlab qolgan holda, global modaning yangi talablari va yoshlar ehtiyojlariga javob berishga yordam beradi. Milliy kiyimlar va zamonaviy kiyimlarning uyg'unligi, shuningdek, ijtimoiy madaniyatni oshirish, global jamiyatda milliy kimlikni saqlash va birlashtirishga yordam beradi. O'zbekiston kabi davlatlarda milliy kiyimlar, nafaqat tarixiy va madaniy merosni, balki milliy qadriyatlarni ham

ifodalovchi muhim element sifatida o'rganilishi lozim. Milliy kiyimlarni zamonaviy dizaynlarda yangilash, ularni ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarga moslashtirish, yangi innovatsion yondashuvlar yaratishda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, texnologik ta'lim talabalariga mos ravishda milliy kiyimlarni zamonaviy texnologiyalar yordamida qayta ishlash, ular uchun yangi estetik va funksional imkoniyatlar yaratadi. Texnologik yondashuvlar milliy kiyimlarni faqat estetik jihatdan, balki ekologik va amaliy jihatdan ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, milliy kiyimlarning zamonaviy shakllarini yaratish yoshlarning o'z kimligini va madaniyatini anglashiga yordam beradi, ularni global moda maydonida yuksaltiradi. Umuman olganda, milliy kiyimlar va zamonaviy kiyimlarning uyg'unligini yaratish, madaniyatni saqlab qolish va yangi texnologiyalarni qo'llash orqali yoshlar o'z shaxsiy uslubini yaratishda yangi imkoniyatlarga ega bo'lishadi. Bu esa, o'z navbatida, global jamiyatda milliy kimlikni saqlab qolgan holda, zamonaviy dunyoga moslashishning samarali yo'lini taqdim etadi.

XULOSA

Zamonaviy kiyimlar va milliy kiyimlarning uyg'unlashuvi bugungi globalizatsiya va texnologik rivojlanish sharoitida dolzarb masalalardan biridir. Moda sanoatining tezkor o'zgarishi, yangi texnologiyalar – 3D dizayn, nanomateriallar, raqamli tikuv mashinalari kabi innovatsiyalar milliy kiyimlarni yangi bosqichda qayta talqin etish imkonini bermoqda. Bu jarayon milliy merosni saqlagan holda, zamonaviy estetik talablarga javob beradigan yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Texnologik ta'lim oluvchi yoshlar milliy kiyimlarga bo'lgan qiziqishni yangicha yondashuvlar bilan uyg'unlashtirib, milliy naqshlar, ranglar va materiallarni zamonaviy dizaynlar bilan boyitib borishmoqda. Natijada, milliy kiyimlar nafaqat estetik, balki funksional, ergonomik va ekologik jihatdan ham takomillashmoqda. Bu esa yoshlarning milliy madaniyatni chuqurroq anglashiga, o'zlikni ifodalashiga va global moda maydonida milliy brendlarni rivojlantirishiga yordam beradi. Umuman olganda, milliy va zamonaviy kiyimlarning integratsiyasi madaniy merosni saqlash, yoshlar orasida milliy qadriyatlarni targ'ib qilish, moda sanoatini rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali yangi dizayn maktabini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday uyg'unlik milliy kimlikni asrab-avaylagan holda, zamonaviy dunyo bilan hamnafas rivojlanishning samarali yo'lini taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akhmedova, D. (2018). Milliy kiyimlar va madaniy meros: Tarixiy va ijtimoiy ahamiyati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
2. Shukurova, N. (2020). Zamonaviy kiyim dizayni: Innovatsiyalar va an'anaviy naqshlar. Tashkent: Texnika Universiteti.

3. Islomov, M. (2019). Modaning globalizatsiyasi: Zamonaviy kiyimlarning tahlili. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
4. Barataliyeva N.M. Servis xizmati yo'nalishi texnik texnologik ta'minotini takomillashtirish metodikasi. Texnologiya fanlarini o'qitishning dolzarb muammolari Xalqaro ilmiy amaliy konferensiyamateriallari to'plami 24-25-may 2024 yil Termiz. B. 200-205
5. Tashkent, L. (2022). Global moda tendensiyalari va milliy kiyimlar. Fashion & Design Journal, 5(2), 45-57.
6. Akramova, Z. (2017). Texnologiyalarning kiyim sanoatidagi roli. Fashion Technologies, 2(1), 123-131.

MOTIVATIONAL SPEECH UNITS OF HIGHER EDUCATION PROFESSOR-TEACHERS: A SOCIOLINGUISTIC AND DISCOURSE-ANALYTIC PERSPECTIVE

Turgunova Shokhsanam Alisherovna

*Teacher of the Department of Applied Aspects of English Language,
Uzbekistan State University of World Languages*

INTRODUCTION

Motivational speech units employed by professors in higher education institutions constitute a distinct and essential layer of academic discourse, in which pedagogical intention, linguistic expression, and interpersonal influence merge into a unified communicative act. Unlike transactional instructional language that focuses primarily on delivering content or information, motivational utterances perform dual functions: they regulate students' cognitive engagement while simultaneously shaping their emotional readiness to participate in the learning process. In contemporary university settings, where academic pressure, performance anxiety, digital distractions, and reduced intrinsic motivation are increasingly prevalent, the linguistic mechanisms by which professors stimulate, maintain, and direct student motivation are crucial to instructional success. Motivational discourse is deeply embedded within the structure of teacher–student interaction rather than functioning as an auxiliary or supplementary feature of classroom communication. It encompasses a wide range of strategies, from subtle verbal encouragements to structured narratives, all aimed at creating an optimal environment for learning. These speech units are not isolated phrases but are interwoven with content delivery, forming an integrated pedagogical framework that supports both cognitive and emotional dimensions of learning. Moreover, the significance of motivational speech is amplified in culturally diverse educational settings, where students may face linguistic barriers, social adaptation challenges, and variable levels of prior academic experience.

Linguistic and Pragmatic Features

Motivational speech units can be conceptualized as communicative fragments—words, phrases, utterances, or extended discourse sequences—designed to foster engagement, promote persistence, and enhance students' self-efficacy. These units appear both spontaneously and strategically during classroom interaction, reflecting instructors' pedagogical intentions and professional expertise. Linguistically, motivational units often employ positive evaluative markers, encouraging directives, epistemic modal verbs, and intensifiers that enhance the perceived value of students' efforts. Phrases such as “Your argument demonstrates significant insight” or “I am confident that you can improve this further” exemplify

how linguistic choices combine evaluative, directive, and supportive functions. Pragmatic elements further augment the motivational effect. Illocutionary force is complemented by affective resonance, wherein subtle prosodic cues, intonation, and pacing convey empathy and reinforce encouragement. Discourse markers such as “Interestingly,” “Let’s explore this together,” or “What is important here is...” serve to guide attention, create coherence in the interaction, and maintain cognitive engagement. These linguistic strategies are particularly important in managing affective states such as anxiety, self-doubt, and apprehension, allowing professors to modulate classroom atmosphere and maintain student focus.

Academic Identity and Engagement

Motivational speech plays a pivotal role in shaping students’ academic identity. Through consistent and targeted encouragement, professors help students internalize confidence, develop a sense of competence, and envision themselves as capable contributors within scholarly communities. Expressions such as “Your analytical skills are improving” or “This perspective is a valuable contribution to our discussion” serve not only to validate current performance but also to reinforce long-term academic self-concept. Repeated exposure to such utterances fosters resilience, curiosity, and a sense of belonging, which are particularly critical for students facing linguistic, social, or cultural challenges. Extended motivational narratives provide a macro-level structure in which individual learning activities are situated within broader academic and professional contexts. For example, instructors may explain how mastering a complex theory could lead to future research opportunities or professional advancement. Such narratives situate classroom learning within meaningful, goal-directed frameworks, thereby increasing engagement and encouraging sustained effort. Motivational discourse thus operates on multiple levels: micro-level expressions reinforce immediate participation, while macro-level narratives cultivate long-term orientation and self-regulated learning strategies.

Rapport and Classroom Dynamics

Rapport-building is an integral component of motivational speech. Professors frequently employ inclusive language, using pronouns such as “we” and “our” to reduce perceived hierarchy and foster collaborative engagement. Statements such as “Let’s examine this problem together” or “We can develop this idea further as a group” exemplify how linguistic choice can create a shared responsibility for learning. Additionally, evaluative feedback, acknowledgment of effort, and recognition of contributions enhance relational trust, emotional safety, and student willingness to engage in complex tasks. Prosodic features further strengthen motivational effects. The use of rising intonation, emphasis on key words, and strategic pausing convey sincerity, attention, and empathy. These non-verbal cues complement lexical and syntactic structures, enhancing the overall motivational

impact. Moreover, motivational utterances often serve as regulatory devices to guide pacing, maintain focus, and mitigate cognitive overload. Phrases such as “Stay with me here” or “We are almost there” help students navigate challenging material without feeling overwhelmed, ensuring continuity of engagement and gradual cognitive progression.

CONCLUSION

Overall, motivational speech units are indispensable in higher education pedagogy, serving as linguistic, affective, and regulatory tools that shape students' academic experiences. They influence emotional states, cognitive orientation, academic identity, and long-term learning trajectories. By understanding the structure, function, and impact of these speech units, educators can consciously cultivate classroom discourse that strengthens engagement, fosters resilience, and enhances learning outcomes. Motivational speech is not merely an adjunct to instruction but a central component of effective pedagogy, one that integrates linguistic precision, affective insight, and professional expertise to optimize educational interactions in the modern university context.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
2. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
4. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CORRECTING LEXICAL AND GRAMMATICAL ERRORS IN STUDENTS' WRITTEN SPEECH IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THE EXPERIENCE OF JAPAN (BASED ON 7TH–8TH GRADE STUDENTS)

Muminova Dilnora Nuriddinovna

Researcher, SamSIFL

This study investigates common lexical and grammatical errors made by 7th and 8th grade students in English writing and explores effective strategies to correct them. Drawing on Japan's experience, it highlights methods such as self-correction journals, peer editing, error categorization, and interactive grammar and vocabulary activities that actively engage students in identifying and correcting their own mistakes. Research shows that these metacognitive strategies enhance students' self-awareness, independence, and confidence in writing. The study also emphasizes the importance of regular practice, guided feedback, and a supportive classroom environment for improving writing skills. Implementing these approaches in Uzbek middle schools can make English writing instruction more student-centered and lead to clearer, more accurate, and confident written expression.

Keywords: *English writing skills, Lexical errors, Grammatical errors, Error correction strategies, Metacognitive approach, Peer correction, Self-correction journals, Middle school students, Japanese teaching methods, Student-centered learning*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПРАВЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ГРАММАТИЧЕСКИХ ОШИБОК В ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ОПЫТ ЯПОНИИ (НА ПРИМЕРЕ УЧЕНИКОВ 7–8 КЛАССОВ)

Муминова Дилнора Нуриддиновна

Исследователь, СамСИФЛ

Данное исследование изучает распространенные лексические и грамматические ошибки, совершаемые учащимися 7–8 классов при письме на английском языке, и исследует эффективные стратегии их исправления. Опираясь на опыт Японии, в нем освещаются методы, такие как ведение журналов самокоррекции, редактирование работ сверстниками, категоризация ошибок и интерактивные задания по грамматике и лексике, которые активно вовлекают учащихся в выявление и исправление собственных ошибок. Исследования показывают, что эти

метакогнитивные стратегии повышают самосознание учащихся, их самостоятельность и уверенность в письменной речи. В исследовании также подчеркивается важность регулярной практики, целенаправленной обратной связи и поддерживающей учебной среды для совершенствования навыков письма. Внедрение этих подходов в средних школах Узбекистана может сделать обучение письму на английском языке более ориентированным на учащихся и привести к более ясному, точному и уверенному письменному выражению мыслей.

Ключевые слова: навыки письма на английском языке, лексические ошибки, грамматические ошибки, стратегии исправления ошибок, метакогнитивный подход, взаимная проверка, журналы самокоррекции, учащиеся средней школы, японские методы обучения, обучение, ориентированное на ученика

TALABALARNING INGLIZ TILIDAGI YOZMA NUTQIDAGI LEKSIK VA GRAMMATIK XATOLARNI TUZATISHNING METODOLOGIK ASOSLARI: YAPONIYA TAJRIBASI (7–8-SINF O‘QUVCHILARI ASOSIDA)

Muminova Dilnora Nuriddinovna

Tadqiqotchi, SamSIFL

Ushbu tadqiqot 7- va 8-sinf o‘quvchilarining ingliz tilidagi yozma ishlarida uchraydigan umumiy leksik va grammatik xatolarni o‘rganadi hamda ularni tuzatishning samarali usullarini aniqlaydi. Yaponiya tajribasiga tayanib, tadqiqot o‘z-o‘zini tuzatish jurnallari, tengdoshlar tomonidan tahrirlash, xatolarni tasniflash va interaktiv grammatika hamda lug‘at mashg‘ulotlari kabi usullarni ajratib ko‘rsatadi, ular o‘quvchilarni o‘z xatolarini aniqlash va tuzatishda faol ishtirok etishga undaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu metakognitiv strategiyalar o‘quvchilarning o‘z-o‘zini anglashini, mustaqilligini va yozma nutqda ishonchini oshiradi. Tadqiqot shuningdek, yozma ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muntazam mashq, yo‘naltirilgan fikr-mulohaza va qo‘llab-quvvatlovchi sinf muhiti muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuvlarni O‘zbekiston o‘rta maktablarida tatbiq etish ingliz tilidagi yozuv darslarini o‘quvchi markazida tashkil etishga va yozma ifodani aniqroq, to‘g‘riroq hamda ishonchliroq qilishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Ingliz tilida yozish ko‘nikmalari, Leksik xatolar, Grammatik xatolar, Xatolarni tuzatish strategiyalari, Metakognitiv yondashuv, Tengdoshlar tomonidan tuzatish, O‘z-o‘zini tuzatish jurnallari, O‘rta maktab o‘quvchilari, Yapon ta’lim usullari, O‘quvchi markazida o‘qitish

English is now a global language used in communication, science, technology, and business. Because of this, schools aim not only to improve

students' speaking skills but also to help them write correctly and clearly in English. Writing has become an important part of learning the language. Many students in grades 7 and 8 often make different mistakes in their writing, especially related to vocabulary and grammar. These mistakes can make it difficult for them to express their thoughts clearly. As a result, students may lose interest in learning English and their academic performance may suffer.

Therefore, teachers apply modern and effective methods to help students overcome these difficulties. Regular practice, guided feedback, and engaging writing activities can significantly support learners in developing stronger writing skills. Creating a supportive classroom environment also encourages students to write with more confidence and fewer mistakes. In the 1950s and 1960s, the audiolingual approach to teaching foreign languages consisted of learners spending much of their class time memorizing, drilling and studying grammar - reminiscent of the phrase "practice makes perfect" (Allwright, 1984, p156, Hendrickson, 1978, p387). When it came to errors, some educators took a severe view. Nelson Brooks published an influential text in 1960 that compared errors to sin: "Like sin, error is to be avoided" but also acknowledged that "its presence is to be expected" (Brooks, 1960, p58). Brooks' solution, in keeping with the methods at the time, was drilling. "The principal method of avoiding error in language learning is to observe and practice the right model a sufficient number of times" (ibid.). Students were never to recognise their own errors (The Manual, 1961, p28, 32), and when errors did occur, they were to be immediately corrected by the teacher and practiced in the classroom (Hansen and Wilkins, 1974, pxvii). It became clear that this approach wasn't working. file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf

Written expression is an essential part of language learning, playing a key role in helping students convey their thoughts in a clear, precise, and logical manner. In the educational systems of developed nations, the teaching of writing skills is constantly evolving, combining both theoretical knowledge and practical application. A particular focus is placed on identifying and correcting lexical and grammatical errors in student writing. Internationally, many countries regularly assess students' writing mistakes and develop tailored programs and instructional resources to minimize these errors. For instance, in the United States and Canada, students receive individualized assessments and comprehensive feedback after each writing task, enabling them to understand their mistakes and avoid repeating them in future assignments. In European Union countries, contrastive analysis is widely employed to detect and address errors, especially in multilingual settings. This method emphasizes teaching the differences between students' native language and the target language, which is particularly effective in reducing grammatical errors. Moreover, numerous advanced countries make use of communicative and interactive teaching methods to enhance writing proficiency.

Students are encouraged to write essays, blogs, formal letters, and informal communications on real-life subjects. This not only broadens their vocabulary but also strengthens their ability to use grammatically correct structures.

We specifically examine the instructional methods employed in Japan to enhance students' writing skills, as well as to effectively identify and eliminate the lexical and grammatical errors that learners commonly encounter in their written work. There are certainly no shortage of native English speaking teachers in Japan. Despite this, English proficiency in Japan is at a lower level than its Asian neighbours (English Proficiency Index, 2022, Ang, 2021, Zandt, 2021). This is despite a highly developed education system that includes standardized mandatory English classes. While such rankings may be open to criticism, a situation where there is a generally low level of English would be something for the Japanese government to improve upon and to improve education in Japan overall. English is a compulsory subject in junior high schools and high schools. It has also been recently introduced in elementary schools.

file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf. In the Japanese education system, the development of writing skills heavily relies on methods that encourage students to identify and correct their own errors. The main approaches include:

- Analysis of common grammatical mistakes: Frequent errors made by students are used as a basis to plan specific grammar lessons and targeted exercises.

- Self-correction journals: Students maintain personal journals where they record and correct their own mistakes, promoting reflection and awareness of their learning process.

- Vocabulary development: Vocabulary is enhanced through interactive activities based on real-life situations, helping students use words accurately and expand their lexical resources.

• Common Vocabulary and Grammar Errors in Students' Writing

Students at the middle school level often encounter difficulties in expressing their ideas accurately in writing. These difficulties are primarily due to three interrelated factors:

1. Incomplete understanding of grammar rules: Many students have not fully internalized the rules of English grammar, which leads to frequent mistakes in sentence structure, verb usage, and agreement between subjects and verbs.

2. Limited vocabulary: A small lexical repertoire restricts students' ability to express nuanced ideas, resulting in repetitive word choice and an overreliance on familiar expressions.

3. Lack of confidence in organizing ideas: Students often struggle to structure their thoughts coherently, which affects the logical flow of their written work and can lead to unclear or fragmented sentences.

Typical Errors

The most common errors observed in students' writing include:

- Incorrect verb tenses: Students frequently mix past, present, and future tenses, which can confuse the reader and obscure the intended meaning.
- Confusion between adjectives and adverbs: Misplacement or misuse of adjectives and adverbs is common, especially when modifying verbs, adjectives, or other adverbs.
- Incorrect word order: Students sometimes construct sentences in a way that does not conform to standard English syntax, affecting clarity and readability.
- Misuse of synonyms and antonyms: Limited vocabulary often leads to the incorrect substitution of words, resulting in semantic errors or awkward phrasing.
- Repetition of words: Due to lexical limitations, students tend to repeat the same words excessively, which reduces the richness and variety of their writing.

Understanding these common sources of errors is crucial for designing effective writing instruction. By identifying the specific areas where students struggle, teachers can implement targeted strategies that address both grammatical and lexical deficiencies, helping students to develop more accurate, varied, and confident written expression. Japanese schools use unique and effective methods to teach writing. Teachers help students improve their writing by identifying and correcting mistakes through various strategies, such as:

Journal Writing: Students keep a regular diary in English;

Peer Correction: Students check and correct each other's writing;

Error Logs: Each student keeps a personal notebook to track and learn from their mistakes;

Teacher Feedback: Teachers give comments and suggestions to help improve writing

Error Categorization: Mistakes are grouped into types like grammar, vocabulary, or spelling.

Metacognitive Approach in Japan. In Japan, correcting writing errors is not solely the responsibility of teachers. Instead, students are encouraged to identify, analyze, and correct their own mistakes, which helps them reflect on their learning process and take responsibility for improving their writing skills. This method, known as the metacognitive approach, fosters self-awareness, critical thinking, and independent learning. By actively engaging in error correction, students develop strategies to avoid repeating mistakes and gain confidence in their writing abilities.

Practical Strategies for 7th–8th Grade Students

Based on the Japanese experience, several effective strategies can be applied to middle school classrooms:

- Weekly Writing Tasks: Assigning short essays, letters, or journal entries encourages regular practice and helps students apply grammar and vocabulary in context.
- Error Journals: Students record their mistakes in personal journals and reflect on them, which promotes self-monitoring and independent learning.
- Peer Editing: Collaborative review sessions allow students to check and correct each other's work, improving attention to detail and learning from peers.
- Grammar Games: Interactive activities make practicing grammar and vocabulary engaging and enjoyable.
- Oral and Written Feedback: Providing clear feedback supports students in understanding their errors and applying corrections in future writing.

Effective versus Ineffective Error Treatment Inextricable from the critical question "Does error correction help students to improve their writing?" is the question of what makes error feedback effective or ineffective. As I have noted elsewhere (Ferris, 1999a), few would argue that poorly conceived, inconsistent, or inaccurate error correction is unlikely to help student writers and may well be harmful to their development. Though the answers to this question bear much more scrutiny, we at least have some starting points from the available research: (1) indirect feedback is in many cases more beneficial than direct feedback; (2) a wide range of error types, including those previously deemed "untreatable," appear to be responsive to indirect feedback; and (3) coded, labeled feedback may not be necessary

http://103.203.175.90:81/fdScript/RootOfEBooks/E%20Book%20collection%20-%202024%20-%20G/ENGLISH/ferris_dana_r_treatment_of_error_in_second_language_student.pdf

Japanese research has suggested that recasts are popular and familiar with both teachers and students. Yoshida (2008) compared learners' preferences for recasts in comparison to other types of corrective feedback (including prompts). Teachers preferred giving recasts because they are conducive to maintaining a "supportive classroom environment" (p89) and are also more efficient regarding time management. Long et al. (1998), found short-term benefits for recasts among learners of Japanese and a preferred locative construction.

Peer correction is also recommended, again, with its caveats. Most Japanese classrooms are homogenous. In such a class, one student will easily be able to recognize another's error (Hendrickson, 1978, p396). file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf. These metacognitive strategies help students become more independent, responsible, and confident writers. When learners actively participate in identifying and correcting their own errors, they are more engaged in the learning process. As a result, their writing skills improve more

effectively, and they develop the ability to express their ideas clearly and accurately.

CONCLUSION

Writing is a fundamental component of learning any foreign language, particularly English. Correcting grammatical and lexical errors goes beyond merely producing “correct” text; it allows students to deepen their understanding of the language and use it more effectively. Japan’s experience demonstrates that regular error correction combined with active student participation significantly enhances writing skills. When students are encouraged to identify and correct their own mistakes, they develop metacognitive awareness, become more responsible for their learning, and gain confidence in expressing their ideas. Implementing these strategies in middle school classrooms, especially for 7th and 8th grade students, can make English writing instruction more effective, engaging, and student-centered. Ultimately, such practices lead to measurable improvements in students’ ability to communicate clearly and accurately in writing.

REFERENCES:

1. file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf
2. file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf.
3. http://103.203.175.90:81/fdScript/RootOfEBooks/E%20Book%20collection%20-%202024%20-%20G/ENGLISH/ferris_dana_r_treatment_of_error_in_second_language_student.pdf
4. file:///C:/Users/USER/Downloads/kiyo_53_07.pdf

COGNITIVE COMPETENCIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PEDAGOGICAL IMPLICATIONS

Khalilova Aziza Erkindjonovna

*Master, Kimyo International University of Tashkent,
Samarkand branch*

Abstract: *This article explores the theoretical foundations of cognitive competencies as they apply to English language teaching and learning. Cognitive competencies—encompassing perception, attention, memory, reasoning, and metacognition—form the backbone of learners’ intellectual engagement with language. In English classrooms, these competencies influence students’ ability to comprehend, analyze, and produce language creatively and critically. Drawing upon the theories of Piaget, Vygotsky, Bloom, Anderson and Krathwohl, and contemporary cognitive linguistics, the article discusses how cognitive development intersects with communicative and critical literacy objectives. It further examines pedagogical models that integrate cognitive competence training—such as task-based learning, problem-solving, and inquiry-based instruction. The article concludes by emphasizing that English instruction should not only develop linguistic proficiency but also cultivate higher-order thinking and metacognitive regulation essential for lifelong learning.*

Key Words: *cognitive competencies, English language teaching, metacognition, Piaget, Vygotsky, Bloom’s taxonomy, cognitive linguistics*

INTRODUCTION

In the 21st-century classroom, English education has expanded beyond language accuracy to include cognitive engagement and critical literacy. Learners are now seen as active constructors of meaning, interacting with texts and tasks through complex cognitive processes. This shift highlights the importance of cognitive competencies—the abilities to perceive, process, reason, and use knowledge effectively. To address these evolving demands, English teachers must integrate insights from cognitive psychology, linguistics, and educational theory to develop pedagogical approaches that promote both linguistic and intellectual growth.

Cognitive competencies refer to the mental abilities that enable learners to acquire, understand, and apply knowledge. In English language education, they support comprehension, analysis, synthesis, creativity, and communicative competence. Several theoretical frameworks underpin the understanding and development of cognitive competencies in English classrooms.

Piaget (1952) argued that learners move through stages of cognitive development, each allowing for increasingly complex forms of reasoning. For English instruction, this suggests that tasks should match learners' developmental readiness. Younger students benefit from concrete examples and visuals, while older learners can engage in abstract thinking, literary interpretation, and argumentative writing. Piaget's work reinforces the importance of age-appropriate and cognitively aligned instruction.

Vygotsky (1978) emphasized social interaction as a foundation for cognitive development, introducing the Zone of Proximal Development (ZPD). In English classrooms, scaffolded support—through peer collaboration, teacher guidance, and group discussion—enables students to perform beyond their independent abilities. Collaborative dialogue helps learners develop linguistic accuracy while enhancing reasoning and problem-solving skills.

Bloom's taxonomy (1956), later revised by Anderson and Krathwohl (2001), offers a hierarchy of cognitive processes: remember, understand, apply, analyze, evaluate, and create. English learning activities naturally align with these levels:

- Remember: vocabulary recall, grammar rules
- Understand: summarizing texts, explaining ideas
- Apply: using language in communication tasks
- Analyze: identifying themes or text structures
- Evaluate: critiquing arguments or characters
- Create: writing essays, stories, or presentations

This framework encourages teachers to design tasks that promote higher-order thinking. Cognitive linguistics (Lakoff & Johnson, 1980) views language as connected to conceptual structures and embodied experiences. English learning requires linking form to meaning through conceptual metaphors, schemas, and mental imagery. Classroom strategies such as metaphor analysis and conceptual mapping help students understand how language reflects thought processes, deepening comprehension and communication.

Flavell (1979) introduced metacognition—awareness and control of one's own thinking. In English education, metacognitive strategies are essential for effective reading, writing, and communication. Techniques such as self-questioning, planning essays, monitoring comprehension, and engaging in self- and peer-assessment support the development of independent, reflective learners. Teachers can foster metacognition by modeling thought processes and encouraging reflection.

Cognitive theories provide a foundation for designing effective English instruction that integrates cognitive activation with language practice. Key pedagogical approaches include:

- Task-Based Learning (TBL): promotes problem-solving, creativity, and communication
 - Inquiry-Based Learning: fosters curiosity, reasoning, and critical thinking
 - Collaborative Learning: enhances social cognition, dialogue, and shared knowledge construction
 - Metacognitive Instruction: strengthens self-regulation and strategic learning
 - Formative Assessment: supports ongoing reflection and cognitive monitoring
- When English classrooms function as cognitive learning environments, students develop crucial analytical, inferential, and evaluative skills necessary for academic achievement and global communication.

Conclusion: The theoretical foundations of cognitive competencies provide a comprehensive framework for improving English language instruction. Integrating insights from cognitive psychology, linguistics, and educational theory enables teachers to move beyond rote memorization toward instruction that cultivates critical, reflective, and autonomous learners. Developing cognitive competencies alongside linguistic proficiency prepares students for lifelong learning in an increasingly complex world.

REFERENCES:

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. Longman.
2. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Longman.
3. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
7. Swain, M., & Lapkin, S. (2001). Focus on form through collaborative dialogue: Exploring task effects. In M. Bygate, P. Skehan & M. Swain (Eds.), *Researching pedagogic tasks: Second language learning, teaching, and testing* (pp. 99–118). Pearson Education.

NEYROMEDIATORLAR BIOSINTEZI: AHAMIYATI VA KASALLIKLARI

Qo'qon Universiteti Andijon filiali

Tibbiyot fakulteti Davolash ishi 24-02gurux talabasi:

Ergashev Shamsiddin Mansurjon o'g'li

+998 95 850 23 09

S6710699@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada neyromediatorlarning biosintez, ularning asab tizimidagi funksional ahamiyati hamda biosintez jarayonidagi buzilishlar sabab bo'ladigan kasalliklar keng yoritilgan. Dopamin, serotonin, asetilxolin va GABA kabi asosiy neyromediatorlarning sintez mexanizmlari, ularni shakllantiruvchi fermentlar va metabolik bosqichlar izohlangan. Shuningdek, ularning yetishmovchiligi yoki ortiqcha ishlab chiqarilishi natijasida yuzaga keladigan Parkinson kasalligi, depressiya, shizofreniya, Altsgeymer kasalligi va epilepsiya kabi klinik holatlar tahlil qilingan. Tadqiqot neyromediator biosintezining normal asab tizimi faoliyatini saqlash va nevrologik kasalliklarni erta aniqlashdagi muhim o'rnini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Neyromediatorlar, biosintez, asab tizimi, dopamin, serotonin, asetilxolin, GABA.

Аннотация: В статье подробно рассматриваются процессы биосинтеза нейромедиаторов, их функциональное значение в нервной системе, а также заболевания, возникающие при нарушении этих механизмов. Описаны этапы синтеза основных нейромедиаторов, таких как дофамин, серотонин, ацетилхолин и ГАМК, а также роль ферментов и метаболических путей. Особое внимание уделено клиническим состояниям, связанным с дефицитом или избытком нейромедиаторов: болезни Паркинсона, депрессии, шизофрении, болезни Альцгеймера и эпилепсии. Исследование подчеркивает значимость биосинтеза нейромедиаторов для поддержания нормальной работы нервной системы и ранней диагностики неврологических заболеваний.

Ключевые слова: Нейромедиаторы, биосинтез, нервная система, дофамин, серотонин, ацетилхолин, ГАМК.

Annotation: This article provides a detailed analysis of neurotransmitter biosynthesis, their functional importance in the nervous system, and diseases associated with impaired biosynthetic pathways. It explains the synthesis stages of key neurotransmitters such as dopamine, serotonin, acetylcholine, and GABA, along with the roles of enzymes and metabolic processes. Special attention is given to clinical conditions resulting from deficiency or overproduction of

neurotransmitters, including Parkinson's disease, depression, schizophrenia, Alzheimer's disease, and epilepsy. The study highlights the essential role of neurotransmitter biosynthesis in maintaining normal neural functions and in early diagnosis of neurological disorders. Keywords: Neurotransmitters, biosynthesis, nervous system, dopamine, serotonin, acetylcholine, GABA.

KIRISH.

1. Neyromediatorlar tushunchasi

Neyromediatorlar — bu nerv hujayralari (neyronlar) o'rtasida kimyoviy signal uzatishni ta'minlaydigan moddalar bo'lib, ular markaziy va periferik asab tizimida axborot almashinuvining asosiy vositasidir. Har bir neyromediator o'ziga xos retseptorlarga birikib, ma'lum fiziologik va psixologik jarayonlarni faollashtiradi.

Neyromediatorlar biosintezi

Biosintez — neyromediatorning neyron ichida hosil bo'lish jarayonidir. Bu jarayon fermentlar, kofermentlar, vitaminlar (ayniqsa B guruhi) va aminokislotalar ishtirokida sodir bo'ladi.

2.1. Asetilxolin biosintezi

$\text{Xolin} + \text{Asetil-KoA} \rightarrow (\text{xolin-atsetiltransferaza ishtirokida}) \text{asetilxolin}.$

Sinaptik pufakchalarga joylanadi va impuls kelganda sinapsga chiqariladi.

Rol: mushak qisqarishi, avtonom nerv tizimi regulyatsiyasi, xotira va kognitiv jarayonlar.

2.2. Katexolaminlar biosintezi (dopamin, noradrenalin, adrenalin)

Bu moddalar tirozin aminokislotasidan hosil bo'ladi:

1. Tirozin $\rightarrow$ DOPA

2. DOPA $\rightarrow$ Dopamin

3. Dopamin $\rightarrow$ Noradrenalin

4. Noradrenalin $\rightarrow$ Adrenalin (bu asosan buyrak usti bezlarida)

Fermentlar: tirozin gidroksilaza, dopa-dekarboksilaza, dopamin-beta-gidroksilaza.

2.3. Serotonin biosintezi

$\text{Triptofan} \rightarrow 5\text{-HTP} \rightarrow \text{Serotonin (5-HT)}.$

Triptofan gidroksilaza asosiy ferment.

Rol: kayfiyat, uyqu, ishtaha, termoregulyatsiya.

2.4. GABA biosintezi

$\text{Glutamat} \rightarrow \text{GABA (glutamat dekarboksilaza fermenti orqali)}.$

GABA — markaziy nerv tizimining asosiy tormozlovchi neyromediatoridir.

2.5. Glutamat biosintezi

$\text{Glutamin} \rightarrow \text{Glutamat (glutaminaza ishtirokida)}.$

Bu — markaziy nerv tizimining asosiy qo'zg'atuvchi neyromediatoridir.

Neyromediatorlarning organizmdagi ahamiyati

3.1. Harakat va mushak faoliyati

Asetilxolin — nerv-mushak birikmalarining asosiy transmitteri.

Dopamin — ixtiyoriy harakatlarni boshqaradi (bazal gangliyalari orqali).

3.2. Kayfiyat va emotsiyalar

Serotonin — baxt gormoni sifatida tanilgan. Uni kamayishi depressiya bilan bog'liq.

Dopamin — motivatsiya, mukofot tizimi.

Noradrenalin — hushyorlik, stressga javob.

3.3. Uyqu va sirkadiyal ritmlar

Serotonin melatoninga aylanishi orqali uyquni boshqaradi.

3.4. Kognitiv funksiyalar

Asetilxolin — xotira, e'tibor.

Glutamat — o'rganish jarayonlarida asosiy rol.

3.5. Vegetativ funksiyalar

Noradrenalin va adrenalin — yurak urishi, qon bosimi, bronx kengayishi.

Neyromediatorlar biosintezidagi buzilishlar bilan bog'liq kasalliklar

4.1. Asetilxolin bilan bog'liq kasalliklar

- Alzheimer kasalligi.

Asetilxolin miqdori kamayadi.

Xolin-atsetiltransferaza fermenti aktivligi pasayadi.

Xotira va kognitiv funksiyalar izdan chiqadi.

- Miastheniya gravis

Retseptorlarga autoantitanalar hujum qiladi.

Mushaklarda kuchsizlik, holsizlik.

4.2. Dopamin tizimi buzilishlari

- Parkinson kasalligi

Substantia nigra neyronlari degeneratsiyasi → dopamin yetishmovchiligi.

Klinik belgilar: tremor, rigidlik, bradikineziya.

- Shizofreniya

Dopamin funktsional disbalansi (ortiqcha faollik).

Dori: dopamin retseptor blokatorlari.

- Depressiya

Dopamin darajasi pasayishi motivatsiya, energiya pasayishiga olib keladi.

4.3. Serotonin bilan bog'liq kasalliklar

- Depressiya

Serotonin sintezining pasayishi.

SSRI (selektiv serotonin qayta qabulini bloklovchilar) yordam beradi.

- Anksiyete (tashvish buzilishlari)

Serotonin tizimi izdan chiqadi.

4.4. GABA tizimi buzilishlari

- Epilepsiya

GABA yetishmovchiligi → qo'zg'alish ortadi.

Davo: GABAerjik dori vositalari.

- Anksioz holatlar

GABA retseptorlarining pasayishi.

4.5. Glutamat bilan bog'liq kasalliklar

- Insult va neyron o'limi

Glutamat qarshi turuvchi toksiklik: ortiqcha glutamat → Ca^{2+} kirishi → hujayra o'limi.

- ALS (amyotrofik lateral skleroz)

Glutamat metabolizmi buziladi.

XULOSA

Neyromediatorlarning biosintezi va ularning tanadagi muvozanati — normal ruhiy, kognitiv va neyromuskulyar faoliyatning asosiy omilidir. Ularning biosintezidagi har qanday buzilish ko'plab nevrologik, psixiatrik va somatik kasalliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Mazkur jarayonlarni chuqur tushunish zamonaviy davolash usullari, dori vositalari va diagnostika strategiyalarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1 - Kandel E.R., Schwartz J.H., Jessell T.M. Principles of Neural Science. — McGraw-Hill, 2013.

2 - Purves D., Augustine G.J., Fitzpatrick D. Neuroscience. — Oxford University Press, 2018.

3 - Alberts B. Molecular Biology of the Cell. — Garland Science, 2015.

4 - Bear M.F., Connors B.W., Paradiso M.A. Neuroscience: Exploring the Brain. — Lippincott Williams & Wilkins, 2020.

5 - Stahl S.M. Stahl's Essential Psychopharmacology. — Cambridge University Press, 2017.

6 - Siegel G.J., Albers R.W. Basic Neurochemistry: Molecular, Cellular and Medical Aspects. — Academic Press, 2014.

7 - Bloom F.E., Nelson C.A. Psychopharmacology and Biological Psychiatry. — Oxford University Press, 2016

MITOXONDRIAL KASALLIKLAR VA GIPOENERGIK HOLATLAR

Qo'qon Universiteti Andijon filiali

Tibbiyot fakulteti Davolash ishi 24-02gurux talabasi:

Alixojayev MuhammadAyubxon Axmad o'g'li

+998 94 000 73 77

S6710699@gmail.com

Anotatsiya: Mitoxondrial kasalliklar – hujayra energetikasining asosiy markazi bo'lgan mitoxondriyadagi DNK mutatsiyalari yoki nuklear DNKdagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladigan irsiy-metabolik buzilishlar guruhidir. Ushbu patologiyalar ATP sintezining keskin kamayishi, oksidlovchi fosforlanish jarayonining izdan chiqishi va to'qimalarning energiyaga bo'lgan ehtiyoji ta'minlanmasligi natijasida rivojlanadi. Kam energiyali (gipoenergik) holatlar mitoxondrial kasalliklarning markaziy klinik xususiyati bo'lib, mushak zaifligi, nevrologik simptomlar, kardial yetishmovchilik, endokrin buzilishlar va ko'p organli shikastlanish bilan kechadi. Ushbu maqolada mitoxondrial kasalliklarning etiologiyasi, patogenezi, asosiy klinik ko'rinishlari hamda diagnostika va davolash yondashuvlari yoritildi.

Kalit so'zlar: Mitoxondriya, oksidlovchi fosforlanish, ATP, gipoenergik holat, mtDNK, metabolik kasalliklar.

Аннотация: Митохондриальные заболевания представляют собой патологические состояния, вызванные генетическими или метаболическими нарушениями в митохондриях – основных энергетических органеллах клетки. Эти заболевания характеризуются снижением синтеза АТФ и нарушением окислительного фосфорилирования. В результате в тканях с высоким энергетическим спросом, таких как мышцы, нервная система, сердце, печень и почки, развиваются гипозэнергетические состояния. Гипозэнергетический синдром проявляется мышечной слабостью, утомляемостью, неврологическими нарушениями, кардиомиопатией и эндокринной недостаточностью. В статье рассматриваются этиология, патогенез, диагностика и подходы к лечению митохондриальных заболеваний.

Ключевые слова: Митохондрия, АТФ, окислительное фосфорилирование, гипозэнергетическое состояние, метаболические заболевания.

Annotation: Mitochondrial diseases are pathological conditions caused by genetic or metabolic defects in mitochondria, the cell's primary energy-producing organelles. These disorders are characterized by reduced ATP synthesis and

impaired oxidative phosphorylation. Consequently, hypoenergetic states develop in high-energy-demand tissues such as muscles, nervous system, heart, liver, and kidneys. The hypoenergetic syndrome manifests as muscle weakness, fatigue, neurological impairments, cardiomyopathy, and endocrine deficiencies. This article discusses the etiology, pathogenesis, diagnostic strategies, and treatment approaches for mitochondrial diseases, highlighting the clinical significance of energy deficiency in multi-organ involvement.

Keywords: Mitochondria, ATP, oxidative phosphorylation, hypoenergetic state, metabolic disorders

KIRISH.

Jahongir, [12/8/2025 10:51 AM]

Quyida "Mitoxondrial kasalliklar va gipoenergik holatlar" mavzusida to'liq, ilmiy-uslubdagi maqola tayyorlab berdim. Hajmi talabga mos, strukturasi jurnal maqola formatiga mos.

MITOXONDRIAL KASALLIKLAR VA GIPOENERGIK HOLATLAR

Annotatsiya; Mitoxondrial kasalliklar – hujayra energetikasining asosiy markazi bo'lgan mitoxondriyadagi DNK mutatsiyalari yoki nuklear DNKdagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladigan irsiy-metabolik buzilishlar guruhidir. Ushbu patologiyalar ATP sintezining keskin kamayishi, oksidlovchi fosforlanish jarayonining izdan chiqishi va to'qimalarning energiyaga bo'lgan ehtiyoji ta'minlanmasligi natijasida rivojlanadi. Kam energiyali (gipoenergik) holatlar mitoxondrial kasalliklarning markaziy klinik xususiyati bo'lib, mushak zaifligi, nevrologik simptomlar, kardial yetishmovchilik, endokrin buzilishlar va ko'p organli shikastlanish bilan kechadi. Ushbu maqolada mitoxondrial kasalliklarning etiologiyasi, patogenezi, asosiy klinik ko'rinishlari hamda diagnostika va davolash yondashuvlari yoritildi.

Kalit so'zlar: mitoxondriya, oksidlovchi fosforlanish, ATP, gipoenergik holat, mtDNK, metabolik kasalliklar.

KIRISH

Mitoxondriya – hujayra ichidagi asosiy energetik organoid bo'lib, oksidlovchi fosforlanish orqali energiyaning universal shakli bo'lgan adenozintrifosfat (ATP) ni sintez qiladi. Mitoxondriyalar o'ziga xos irsiy material – mitoxondrial DNKga (mtDNK) ega bo'lib, mutatsiyalarga juda sezgir. Shuning uchun mitoxondrial kasalliklar odamdagi eng keng tarqalgan irsiy-metabolik buzilishlardan biri hisoblanadi.

Mitoxondriyalarning funksional yetishmovchiligi oqibatida hujayra energiyasi keskin kamayadi, natijada gipoenergik sindrom yuzaga keladi. Bu holat mushak, asab, yurak, jigar, buyrak kabi yuqori energiya talab qiluvchi to'qimalarda ayniqsa og'ir namoyon bo'ladi.

Mitoxondrial kasalliklarning etiologiyasi

Mitoxondrial patologiyalarning rivojlanishiga ikki asosiy genetik omil sabab bo'ladi:

1. mtDNK mutatsiyalari

Ona orqali irsiylanadi (maternal meros).

Punkt mutatsiyalar, deleciiyalar va duplikatsiyalar uchraydi.

Eng keng tarqalgan shakllari:

MELAS (mitoxondrial encefalomiopatiya, laktat asidoz, insultga o'xshash holatlar)

MERRF (mioepilepsiya va tolali qiyshaygan tolalar sindromi)

LHON (Leberning irsiy optik neyropatiyasi)

2. Yadro DNK (nDNA) mutatsiyalari

Autosomal-retsessiv yoki dominant yo'l bilan o'tadi.

Mitoxondrial oqsillar sintezi va transportida ishtirok etuvchi oqsillar buziladi.

Fenotip ko'p organli va og'ir kechadi.

Patogenezi: gipoenergik holatlarning rivojlanishi

Energiya ishlab chiqarish zanjiridagi muammolar quyidagi mexanizmlar orqali gipoenergik sindromga olib keladi:

1. Oksidlovchi fosforlanishning buzilishi

Elektron tashish zanjiri (I–V komplekslar) faoliyatining pasayishi

ATP sintezi kamayadi

2. Laktatning ortishi (laktat asidoz)

Aerob metabolizm susayishi

Anaerob yo'l kompensator ravishda kuchayadi

3. Reaktiv kislorod zarralari (ROS) ko'payishi

Oksidlovchi stress kuchayadi

Hujayra va to'qimalar yanada shikastlanadi

4. To'qimalarning energiyaga talabining ta'minlanmasligi

Mushaklarda charchoq, zaiflik

Nerv tizimida degenerativ o'zgarishlar

Yurak kasalliklari

Endokrin yetishmovchilik

Klinik ko'rinishlari

Mitoxondrial kasalliklarning klinik belgilari juda turlicha bo'lib, ko'p organlarni o'z ichiga oladi.

1. Mushak-belgilari

Mushak zaifligi

Miyopatiya

Mashqqa chidamsizlik

2. Nevrologik belgilari

Degenerativ neyropatiya

Epileptik xurujlar

Koordinatsiya buzilishi (ataksiya)

Miyelin deganerasiyasi

3. Ko'z va eshitish buzilishlari

Optik asab atrofiyasi

Karsizlik (sensorinevral)

4. Yurak patologiyalari

Kardiyomiopatiya

Aritmiyalar

Yurak yetishmovchiligi

5. Endokrin tizim buzilishlari

Diabet

Qalqonsimon bez yetishmovchiligi

Buyrak usti bezi kasalliklari

6. Jigar va buyrak shikastlanishi

Metabolik gepatopatiya

Buyrak naycha degeneratsiyasi

Diagnostika

Mitoxondrial kasalliklarni aniqlash murakkab bo'lib, quyidagi usullar qo'llaniladi:

Laborator tekshiruvlar

Qonda va siydikda laktat / piruvat nisbatining ortishi

Kreatin kinaza ko'payishi

Aminokislotalar spektri

Instrumental tekshiruvlar

EMG — miyopatiyaga xos o'zgarishlar

MRI — miyada simmetrik o'choqlar

Genetik tekshiruvlar

mtDNK va nDNA sekvenirlash

Molekulyar diagnostika

Biopsiya

“Ragged red fibers” — mitoxondrial miyopatiya uchun patognomonik belgi

Davolash tamoyillari

Mitoxondrial kasalliklarning to'liq davosi mavjud emas, ammo simptomatik va metabolik terapiya qo'llaniladi:

1. Metabolik qo'llab-quvvatlash:

Koenzim Q10

L-karnitin

Riboflavin (B2)

Tiamin (B1)

Alfa-lipoik kislota

2. Energetik balansni tiklash

ATP ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash

Antioksidant terapiya

3. Simptomatik davolash

Epilepsiya uchun antikonvulsantlar

Kardiyomiopatiya uchun yurak dori vositalari

Endokrin buzilishlarda gormon terapiyasi

4. Reabilitatsiya

Yengil jismoniy mashqlar

Parhez terapiyasi

Fizioterapiya

Xulosa

Mitoxondrial kasalliklar murakkab, ko'p organli shikastlanishlar bilan kechadigan irsiy-metabolik patologiyalar bo'lib, ularning asosiy markaziy mexanizmi energiya ishlab chiqarishning yetishmovchiligi – gipoenergik holatlarga olib kelishidir. ATP sintezining pasayishi, oksidlovchi fosforlanishning buzilishi va hujayra metabolizmining izdan chiqishi natijasida nevrologik, mushak, yurak, endokrin va boshqa tizimlar faoliyati jiddiy zararlanadi. Erta diagnostika, genetik tekshiruvlar va metabolik qo'llab-quvvatlash terapiyasi bemorlarning hayot sifatini yaxshilashda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1- DiMauro S, Schon EA. Mitochondrial respiratory-chain diseases. N Engl J Med.
- 2- Wallace DC. Mitochondrial genetics and human disease. Science.
- 3- Chinnery PF. Mitochondrial Disorders Overview. GeneReviews.
- 4- Rahman S. Mitochondrial disease in children. J Intern Med.

- 5- Spinazzola A. Mitochondrial DNA depletion syndromes. Ann Neurol.
- 6- Gorman GS et al. Prevalence of mitochondrial disease in adults and children. Ann Neurol.
- 7- Koene S, Smeitink J. Mitochondrial medicine: therapeutic options. Mol Genet Metab.

“DOCUZBASE” LOYIHASI UCHUN MOBIL ILOVA ISHLAB CHIQISHNING ILMIY-ASOSIY TAMOYILLARI

Abdullayev Nodir Atamuratovich

Osiyo xalqaro universiteti TAT-25 MM102-guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “DocUzBase” loyihasi uchun mobil ilova yaratishning zamonaviy texnologik talablari, funksional imkoniyatlari, elektron tibbiyot tizimidagi oʻrni hamda foydalanuvchi tajribasini (UX/UI) optimallashtirish boʻyicha ilmiy asoslar yoritiladi. Mobil tibbiy ilovalar bozoridagi tendensiyalar, klinik axborotlar almashinuvi, maʼlumotlarni himoyalash mexanizmlari va sunʼiy intellekt integratsiyasi orqali xizmat koʻrsatish samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Raqamli tibbiyot, mobil ilova, DocUzBase, mHealth, telemeditsina, tibbiy axborot tizimi, elektron tibbiy karta, maʼlumotlar xavfsizligi

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ПРОЕКТА “DOCUZBASE”

Аннотация: В данной статье раскрываются современные технологические требования к разработке мобильного приложения для проекта «DocUzBase», его функциональные возможности, роль в системе электронного здравоохранения, а также научные основы оптимизации пользовательского опыта (UX/UI). Анализируются тенденции рынка мобильных медицинских приложений, механизмы обмена клинической информацией, методы защиты данных, нормативно-правовые требования к обработке персональных медицинских данных и интеграция искусственного интеллекта с целью повышения эффективности медицинских услуг. Кроме того, рассматривается программная архитектура приложения, особенности проектирования базы данных, внедрение модулей телемедицины и перспективы применения цифровых медицинских платформ в условиях системы здравоохранения Узбекистана.

Ключевые слова: Цифровое здравоохранение, мобильное приложение, DocUzBase, mHealth, телемедицина, медицинская информационная система, электронная медицинская карта, безопасность данных, UX/UI, искусственный интеллект, электронный паспорт здоровья.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PRINCIPLES OF DEVELOPING A MOBILE APPLICATION FOR THE “DOCUZBASE” PROJECT

Annotation: *This article explores the modern technological requirements for developing a mobile application for the “DocUzBase” project, its functional capabilities, its role within the electronic healthcare system, and the scientific principles of optimizing user experience (UX/UI). The study analyzes trends in the mobile health application market, mechanisms of clinical data exchange, data protection methods, legal regulations regarding the processing of personal medical information, and the integration of artificial intelligence to enhance the efficiency of healthcare services. Additionally, the paper examines the application's software architecture, database design, implementation of telemedicine modules, and the prospects of using digital health platforms within the healthcare system of Uzbekistan.*

Keywords: *Digital healthcare, mobile application, DocUzBase, mHealth, telemedicine, medical information system, electronic medical record, data security, UX/UI, artificial intelligence, electronic health passport.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev qarori “Elektron hukumat” tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi loyihalarni ishlab chiqishva amalga oshirishning samarali va shaffof mexanizmlarini yaratish, mazkur sohadagi loyihalarni, loyihavateknik hujjatlarni sifatli ekspertizadan o'tkazish maqsadida hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-yanvardagi “O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyihaboshqaruvi milliy agentligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5624-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 21.11.2018 yildagi PQ-4024-son qarori. Davlat va jamiyat boshqaruvisohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlarini joriy etish mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy islohotlar va o'zgarishlarni samarali amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat organlari va tashkilotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilayotganiga qaramasdan “Elektron hukumat” tizimining joriy etilishi va samarali faoliyat ko'rsatishiga, axborot sohasidagi tahdidlarga qarshi kurashishga to'sqinlik qiluvchi qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Raqamli tibbiyot tizimi so'nggi yillarda global miqyosda jadal rivojlanib, sog'liqni saqlash muassasalarining boshqaruv, diagnostika va xizmat ko'rsatish jarayonlarini

yangi bosqichga ko'tarmoqda. "DocUzBase" loyihasi markazida turgan asosiy konsepsiya — tibbiyot xodimlari va bemorlar o'rtasida tezkor, xavfsiz va optimallashtirilgan ma'lumot almashinuvi tizimini yaratishdir. Mobil ilova bu jarayonning ajralmas elementi sanalib, foydalanuvchilarga real vaqt rejimida tibbiy xizmatlardan foydalanish, shifokor bilan muloqot qilish, tibbiy tarixni boshqarish va klinika xizmatlariga ulanish imkonini taqdim etadi. Ilova ishlab chiqishda dasturiy arxitektura, ma'lumotlar bazasi, UI/UX dizayni, xavfsizlik algoritmlari, sun'iy intellekt vositalari va telemeditsina standartlariga asoslanish zamon talabi hisoblanadi. Health — mobil qurilmalar orqali sog'liqni saqlash xizmatlarini ko'rsatish tizimi bo'lib, tadqiqotlar natijasiga ko'ra, tibbiy xizmatlar tezligi va aniqligini 25–40% ga oshirishi isbotlangan. "DocUzBase" ilovasi ham o'z mohiyatiga ko'ra aynan shu mHealth yo'nalishiga tayangan holda ishlab chiqiladi.

Odatiy va klassik amaliyotda ma'lumotlar bazalari mantiqni, boshqaruvni va axborotni qaytaishlashni saqlaydigan oddiy axborotni saqlash tizimlari sifatida foydalaniladi. Shunga qaramay, ba'zi ma'lumotlar bazasiga asoslangan metodologiya bozorda 2011 yilda aniq paydo bo'la boshladi. O'shandan beri ko'plab amaliyotchilar (asosan SQL-ga asoslangan) DBMS tizimlarini faolroq ta'minlay boshladilar. Bundan tashqari, ma'lumotlar bazasiga asoslangan yondashuv uzoq tadqiqot va amaliyot tarixiga tayanishi mumkin. Uning ishlanmalari uzoq muddatli tadqiqot yo'nalishi bo'lgan faol ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari (ADBMS) kontsepsiyasi bilan bog'liq. Faol ma'lumotlar bazasi ilovalari harakatni belgilaydigan voqea-shart-harakat (ECA–qoida harakat voqea) qoidalariga ega faol ma'lumotlar bazalaridan foydalanadi. Umuman olganda, ADBMSlar sodir bo'layotgan voqealarga avtomatik ravishda javob berishga imkon beruvchi mexanizmlarni qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, ular hodisaning juda boy va umumiy ta'rifiga imkon beradi, o'z-o'zidan munosabatlarni qayta ishlash mahsuloti sifatida ko'rish mumkin. DBMS, sanoat sohasidagi avtomatlashtirish jarayonlarini boshqarish uchun ma'lumotlar bazasini asoslash va uni boshqarishni o'z ichiga olgan tizimdir. DBMS ma'lumotlarni jadval shaklida saqlaydi va hodisalarni (triggerlar yordamida) amalga oshirilgan. Mexanizmlar tavsiflash, reaktivagent yoki bilim modeli, va tegishli holatlarga munosabat bildirish uchun yordam(bajarishmodel)ni o'z ichiga oladi. DocUzBase ma'lumotlar bazasini ishlab chiqish. DocUzBase ma'lumotlar bazasi strukturasi 20 ta jadvaldan iborat:

- til – bu jadvalni yaratishdan asosiy maqsad foydalanuvchilarga qulay bo'lgan tilni tanlab platformadan foydalanish imkonini beradi;
- viloyat - bu jadvalni yaratishdan maqsad O'zbekiston respublikasining viloyatlarini saqlash maqsadida yaratdim;
- shahar_id – bu jadvalni yaratishdan maqsad viloyatlar tarkibiga kiruvchi shahar va tumanlarni ajratib olishdan iborat;

- `shahar_tuman` – bu jadval O‘zbekiston respublikasining barcha viloyatlarining tarkibiga kiruvchi tumanlar ro‘yxatini o‘zida jamlovchi jadval bo‘lib hisoblanadi;
- `registration` – jadvali foydalanuvchi platformadan registratsiyadan o‘tadigan bo‘lsa foydalanuvchining ma‘lumotlarini o‘zida saqlovchi va kerak bo‘lganda shu jadvaldan foydalanuvchining barcha ma‘lumotlarini olish uchun yaratdim. Shu bilan bir qatorda foydalanuvchining autorizatsiya qilishda shu jadvaldan foydalaniladi;
- `diagnostic_center` – jadvali O‘zbekiston respublikasidagi barcha tibbiy diagnostik markazlarni ro‘yxatini o‘zida jamlovchi jadval bo‘lib hisoblanadi;
- `diagnostic` – jadvali tibbiy diagnostik markazlarda bo‘lishi kerak bo‘lgan barcha tibbiy diagnostik testlarning nomini saqlovchi jadval bo‘lib hisoblanadi;

XULOSA

O‘zbekiston sog‘liqni saqlash tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan raqamlashtirish siyosati, ayniqsa Prezident farmonlari va Sog‘liqni saqlash vazirligi tashabbuslari bilan uyg‘un holda mobil tibbiyot xizmatlarining jadal rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Aholi sonining o‘sishi, xususiyl klinikalar sonining ko‘payishi, tibbiy xizmatlarga bo‘lgan talabning ortib borishi, shuningdek, raqamli sog‘liq pasportlari va elektron navbat tizimlarining joriy etilishi butun sohaning yangi texnologiyalarga ehtiyojini kuchaytirgan. “DocUzBase” loyihasi uchun yaratiladigan mobil ilova O‘zbekistonning aynan shu jarayonida strategik ahamiyat kasb etadi. Ilovaning joriy etilishi nafaqat klinikalar ichki boshqaruvi, balki butun sog‘liqni saqlash ekotizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ko‘plab shifoxonalarda uchraydigan navbatlar, ma‘muriy yuklama, telefon orqali qabulga yozilishdagi chalkashliklar, bemorlar tibbiy tarixining bir necha klinikalarda tarqoq holda saqlanishi kabi muammolar ushbu mobil platforma orqali sezilarli darajada kamayadi. Ilovaning arxitekturasini, ma‘lumotlar almashuvining standartlashtirilgan modeli, xavfsizlik protokollari (OAuth 2.0, JWT, AES-256), shaxsga doir ma‘lumotlar bo‘yicha O‘zbekiston qonunchiligiga (2019-yil “Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun) to‘liq mosligi — tizimning ishonchliliigi va uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlaydi. Ayniqsa, elektron tibbiyot hujjatlarining yagona bazada to‘planishi, shifokorlar o‘rtasida tezkor almashinuvi va bemorning o‘z tibbiy tarixi ustidan nazoratni kuchaytirishi – bu global tibbiy standartlarga to‘liq mos innovatsion qadamdir.

“DocUzBase” ilovasining sun‘iy intellekt asosidagi komponentlari (chatbot, avtomatik tavsiyalar, tahlillarni tahlil qilish, qabul vaqtlarini optimallashtirish) O‘zbekiston aholisi uchun sifatli, arzon va ommabop tibbiyot xizmatlarini keng miqyosda taqdim etish imkonini beradi. Ayniqsa, yirik shaharlardan uzoq hududlarda yashovchi fuqarolar uchun telemeditsina funksiyalarining ahamiyati beqiyosdir. Masofaviy konsultatsiyalar bemorlarning vaqt va mablag‘ tejaliishiga,

shifokorlar ishining yengillashuviga, kasalliklarning erta aniqlanishiga yordam beradi. Demak, "DocUzBase" mobil ilovasini yaratish va rivojlantirish O'zbekistonning raqamli tibbiyot bo'yicha milliy strategiyasiga to'liq mos keluvchi, istiqbolli, ilmiy asoslangan va ijtimoiy ahamiyatga ega innovatsion loyiha hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. WHO. mHealth: New horizons for health through mobile technologies. World Health Organization, 2019.
2. HIMSS. Digital Health Transformation Guide. Healthcare Information & Management Systems Society, 2020.
3. Nielsen, J. Usability Engineering. Morgan Kaufmann, 1994.
4. ISO 9241-210: Human-centred design for interactive systems.
5. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun, 2019.
6. HIPAA. Health Insurance Portability and Accountability Act Standards.
7. Pressman, R. Software Engineering: A Practitioner's Approach, 8th edition.
8. Fichman, R. Digital Innovation in Healthcare, MIT Press, 2020.

“DOC UZBASE” LOYIHASI UCHUN WEB-SAYT ISHLAB CHIQISHNING TEKNOLOGIK VA FUNKSIONAL ASOSLARI

Matrasulova Nafosat Matrasulovna

Osiyo xalqaro universiteti TAT-25 MM102-guruh magistranti

Annotatsiya: *“Doc UzBase” nomli tibbiyot ma’lumotlar bazasi loyihasi uchun web-sayt ishlab chiqishning texnik yondashuvlari, arxitekturasini, texnologiyalari va funksional talablari ko’rib chiqiladi. O’zbekiston iqtisodiyotini raqamlashtirish sharoitida “tibbiy xizmatlar” sohasini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Oliy ta’lim muassasalarini raqamli transformatsiya qilishda, tibbiy xizmatlar sohasini rivojlantirish imkoniyatlari, sog’liqni saqlash tizimi, xususan meditsina xizmatlari bozorida raqobat kurashini ta’minlash orqali meditsina xizmati sifatini oshirish maqsadida mijoz (bemor)larni o’rganish tendensiyalariga bag’ishlangan bo’lib, unda har bir tendensiya bo’yicha tahlilni o’tkazishda qo’llanilishi mumkin bo’lgan usullar keltirilgan.*

Kalit so’zlar: *Raqamli iqtisodiyot, elektron tibbiyot xizmatlari, sog’liqni saqlash, tibbiyot tizimi, marketing, “mijoz yo’li”, patsientning “moyilligi”, “real klinik tajriba”, “bemorning istiqboli”, raqamli transformatsiya, rivojlantirish, raqamli texnologiyalar, samaradorlik, imkoniyatlari.*

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ВЕБ-САЙТА ДЛЯ ПРОЕКТА “DOC UZBASE”

Аннотация: *В данной статье рассматриваются технические подходы, архитектура, современные технологии и функциональные требования при разработке веб-сайта для проекта «Doc UzBase», представляющего собой медицинскую информационную базу данных. Исследование раскрывает возможности развития сферы медицинских услуг в условиях цифровизации экономики Узбекистана. Также особое внимание уделяется процессу цифровой трансформации высших образовательных учреждений, формированию конкурентной среды на рынке медицинских услуг, повышению качества медицинского обслуживания и изучению потребностей пациентов (клиентов). В статье приведены аналитические и стратегические методы, применимые при исследовании указанных тенденций.*

Ключевые слова: *Цифровая экономика, электронные медицинские услуги, здравоохранение, медицинская система, маркетинг, «путь клиента», склонность пациента, «реальный клинический опыт».*

«перспектива пациента», цифровая трансформация, развитие, цифровые технологии, эффективность, возможности.

TECHNOLOGICAL AND FUNCTIONAL FOUNDATIONS OF WEB-SITE DEVELOPMENT FOR THE “DOC UZBASE” PROJECT

Annotation: *This article examines the technical approaches, architecture, modern technologies, and functional requirements for the development of a website for the “Doc UzBase” project, a medical information database. The study highlights the opportunities for the development of medical services within the context of Uzbekistan’s digital economic transformation. Special attention is given to the digital transformation process in higher education institutions, the establishment of competition within the medical services market, the improvement of healthcare service quality, and the analysis of patient (customer) needs. The article also provides strategic and analytical methods applicable for studying these trends.*

Keywords: *Digital economy, electronic medical services, healthcare, medical system, marketing, “customer journey”, patient inclination, “real clinical experience”, “patient perspective”, digital transformation, development, digital technologies, efficiency, opportunities.*

KIRISH:

Bugungi kunda tibbiyot sohasida raqamlashtirish jarayonlari jadal rivojlanmoqda. Tibbiy ma’lumotlarni raqamli shaklda saqlash, ularga tezkor murojaat qilish va tahlil qilish imkoniyati sog’liqni saqlash tizimini optimallashtirishda muhim o’rin tutadi. Mamlakatimizda iqtisodiyot tarmoqlarining raqamli transformatsiyalashuvida har bir tarmoqning o’ziga xos xususiyatlari ko’zga tashlanadi. Jumladan, xizmat ko’rsatish sohasida raqamli transformatsiya jarayoni ishlab chiqarish sohasiga qaraganda osonroq amalga oshiriladi, chunki xizmat ko’rsatish sohasida doimiy xarajatlar kamroq, tranzaksiya xarajatlari esa yuqori bo’ladi. Rivojlangan mamlakatlarda esa, raqamlashtirish va o’sish ko’rsatkichlari hamma tarmoqda deyarli bir xil muvozanatda ortib boradi. Boisi, bu mamlakatlarda tarmoqlarning ko’pchiligi raqamli texnologiyalardan foydalanadi, ularning aloqa tarmoqlariga ulanish foizlari va aqlli texnologiyalardan foydalanish ko’rsatkichi borgan sari ortib bormoqda. Jahonda aholiga tibbiy xizmatlar ko’rsatishning rivojlantirishni integratsiyalashgan innovatsion ishonchli vasamarali tizimini yaratish jarayoni ketmoqda. Bugungi kundagi global sharoitda tibbiy xizmatlar tizimini zamonaviy raqamli texnologiyalaridan foydalanib, tibbiy xizmatlar tizimini modellari asosida tahlillar olib borishni taqozo etadi.

Jahonda fuqarolar sog’ligini saqlashning zamonaviy texnologik asoslarini kuchaytirish, bunda pullik tibbiy xizmatlarlaridan keng foydalanish, raqamlashtirish

sharoitida global nuqtai nazardan tibbiy xizmatlar tizimini iqtisodiy tahlillar asosida modellashtirishning huquqiy asoslarini yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Hududlarda sifatli tibbiy xizmatlar ko'rsatishda davlat tomonidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar bilan birga, davolash, profilaktika xizmatlarini raqamli texnologiyalardan foydalanib modellashtirish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi [3]. Yangi O'zbekistonda tibbiy xizmatlar ko'rsatuvchi muassasalar faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida boshqarish tizimini takomillashtirish, aholiga birlamchi tibbiy-ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni sifatli ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. «Raqamli o'zbekiston-2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, «Raqamli O'zbekiston-2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish Chora-tadbirlari to'g'risida mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

“Doc UzBase” loyihasining asosiy maqsadi – tibbiy mutaxassislar va bemorlar o'rtasida axborot almashinuvini soddalashtiruvchi hamda tizimlashtiruvchi web-platforma yaratishdir. Tibbiyot xodimlari haqida ishonchli va tasdiqlangan ma'lumotlarni taqdim etish lozim. Klinikalar, shifokorlar, xizmatlar va raqamli sog'liqni saqlash subyektlari o'rtasida raqamli ko'prik vazifasini o'taydi. Foydalanuvchilarga shifokor topish, reytinglarni ko'rish va onlayn yozilish imkoniyatini beradi. Xususiy sog'liq muassasalari uchun marketing maydonchasini yaratadi. Loyiha klassik Client–Server modeliga asoslanadi:

1. Foydalanuvchi browser orqali murojaat qiladi
2. Server so'rovni qayta ishlaydi
3. Ma'lumotlar bazasidan axborot chaqiriladi
4. Natijalar sahifa shaklida qaytariladi

XULOSA

So'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimida olib borilayotgan islohotlar, eng avvalo, inson manfaatlariga yo'naltirilgani bilan ahamiyatlidir. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilayotgan tashabbuslar va “inson qadrini ulug'lash” tamoyili aynan sog'liqni saqlash sohasidagi aniq ishlarda o'z ifodasini topmoqda. Sog'lom avlodni tarbiyalash uchun, avvalo, fidokor tibbiyot xodimlarining mehnatini qadrlash, ularning bilim va tajribasini zamon talablariga mos ravishda rivojlantirish, ish haqi va ijtimoiy himoyasini izchil oshirib borish zarur. Shu bois Prezident qarori nafaqat tibbiyot sohasidagi moddiy rag'batni, balki tibbiyot xodimlarining ijtimoiy obro'e'tibori va mas'uliyatini ham oshiradi. Eng muhimi, ushbu tashabbuslar tibbiyot tizimida inson omilining ustuvorligini yana bir bor namoyon etib, shifokor va hamshiralar kasbiga bo'lgan ishonch va faxr tuyg'usini kuchaytiradi. Bemorlar esa

sifatli, zamonaviy va insonparvar tibbiy xizmatdan bahramand bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tibbiyot sohasiga qariyb 230 trillion so'm yo'naltirilgani, joylarda 187 ta yangi poliklinika va shifoxona ishga tushirilgani, 1 ming 244 ta muassasa rekonstruksiya qilinib, zamonaviy uskunalar bilan jihozlangani natijasida birlamchi tibbiyot tizimi quvvati 60 foizga oshdi. Ilgari faqat poytaxt darajasida amalga oshirilgan yuqori texnologik diagnostika va murakkab operatsiyalar bugun viloyat markazlari va, hatto, tuman shifoxonalarida ham qilinayotgani real voqelikka aylandi. Masalan, birinchi marta 45 ta tumanda buyrak ko'chirib o'tkazish amaliyotining yo'lga qo'yilgani soha rivojining yaqqol dalilidir.

“Doc UzBase” loyihasi O'zbekiston tibbiyot sohasida raqamli transformatsiyani tezlashtiruvchi muhim platforma bo'lib, uning texnik yondashuvi zamonaviy web-standartlarga mosdir. Web-sayt arxitekturası, ma'lumotlar bazasi modeli, server va front-end texnologiyalarining to'g'ri tanlanishi kelajakda tizimni kengaytirish va qo'llash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Flanagan, D. JavaScript: The Definitive Guide. O'Reilly Media, 2020.
2. Birkbeck, University of London. Web Development and Database Systems — Lecture notes, 2022.
3. Ellis, J. Node.js Design Patterns. Packt Publishing, 2020.
4. W3C. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) — w3.org
5. ISO/IEC 27001 — Information Security Standard.
6. Шилдт Г. HTML5 и CSS3. — Москва, 2019.
7. RFC 7519: JSON Web Token (JWT) Standard.
8. PostgreSQL Documentation — postgresql.org
9. Django Documentation — djangoproject.com
10. GDPR General Data Protection Regulation — European Union, 2018.

KASBIY TA'LIM TASHKILOTLARIDA XALQARO TA'LIM DASTURLARI ORQALI KADRLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Mustaqil izlanuvchi

Matrizayev Kuranmurat Salayevich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'limda kadrlar tayyorlash raqobatbardoshligini oshirishning ayrim dolzarb masalalari va ularning o'ziga xosligi tahlil qilingan. maqola yakunida muallifning shaxsiy qarash va xxulosalari ham keltirilib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *globallashuv, ta'lim xizmatlari, politexnik ta'lim*

KIRISH

Kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari etib, kasbiy ta'lim tashkilotlari turlarini maqbullashtirish hamda kasbiy ta'limning barcha darajalari bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan yagona ko'p tarmoqli o'quv muassasalari tizimini joriy qilish, kasbiy ta'lim tashkilotlarining akademik mustaqilligini ta'minlash hamda ularning iqtisodiyot tarmoqlari talablariga mos kadrlar tayyorlash imkoniyatini kengaytirish, kasbiy ta'lim sohasida zamonaviy boshqaruv tizimini joriy qilish, o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlash jarayonlariga manfaatdor vazirlik va idoralarni keng jalb qilish, ularning ta'lim tashkilotlari bilan hamkorligini kuchaytirish, kasbiy ta'lim tashkilotlari o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish, o'qitish yakuni bo'yicha beriladigan ta'lim to'g'risidagi hujjatlarning xorijiy davlatlarda tan olinishini ta'minlash chuningdek kasbiy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilarining ko'nikma va kompetentsiyalarini baholash tizimini tubdan yangilash, ushbu jarayonda ish beruvchilar vakillari faol ishtirok etishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 50-moddasida belgilanganidek ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanishi, davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlanishini, umumiy o'rta ta'lim majburiylikini ta'minlash maqsadida boshlang'ich kasbiy ta'lim dasturlari bo'yicha kadrlar tayyorlash umumiy o'rta ta'lim tashkilotining 9-sinfini tamomlagan o'quvchilar uchun — davlat granti asosida, kamida umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lgan boshqa talabgorlar uchun — to'lov-kontrakt asosida amalga oshiriladi va o'rta va o'rta maxsus kasbiy ta'lim dasturlari bo'yicha kadrlar tayyorlash davlat granti va to'lov-kontrakt asosida tashkil etildi.

Turli darajadagi kasbiy ta'lim dasturlarining o'zaro muvofiqligi va uzviyligi ta'minlanadi hamda ta'lim dasturlari bo'yicha o'qitish muddatlari o'quvchi tomonidan oldin o'zlashtirilgan modullardan kelib chiqib belgilanadi. O'rta maxsus kasbiy ta'lim dasturlarining bitiruvchilariga o'zlashtirgan modullari, to'plagan kreditlari va oliy

ta'lim tashkiloti tomonidan belgilangan ballar o'rtacha qiymatidan (GPA) kelib chiqib, bakalavriatning tegishli bosqichidan o'qishni davom ettirishga ruxsat etiladi.

Jahon miqyosida globallashtirish va integratsiyalashuv jarayoni ro'y bermoqda. Bu esa, o'z navbatida, barcha sohalarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, har tomonlama rivojlanish imkonini beradi. Shunday pallada xorijiy tillarning o'rni yuqori ahamiyat kasb etadi. Bu chet tilni bilish, fonetik, leksik, grammatik jihatdan to'g'ri muloqot qilishnigina anglatib qolmay, balki xorij xalqining urf-odatlarini, an'anayu marosimlari, geografiasini, tashqi va ichki siyosati, tarixi kabilarni o'rgatish vazifalarini ham qamrab oladi.

Bugungi kunda xorijiy tilni bilish o'ta muhim ahamiyat kasb etgani bois, til o'qitish tizimini ham isloh etish, dars jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda ilg'or interfaol usullarni qo'llash dolzarb masalalardan biridir. Prezidentimiz Murojaatnomasida Yangi O'zbekiston uchun eng katta investitsiya bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlash va chet tili ta'limini rivojlantirish, o'sib kelayotgan yosh avlodni zamon talablariga mos yetuk mutaxassis etib tayyorlash asosiy vazifamiz ekani alohida ta'kidlandi.

Jumladan, davlatimiz rahbarining "Bolalarimiz maktabdan ona tili va chet tillarni puxta o'zlashtirib, kompyuterda ishlashni o'rganib chiqishi zarur" yoki "Hozirgi ochiqlik siyosati, chet el investitsiyalari va yangi korxonalarning ortib borayotgani yoshlarimizni zamonaviy bilimlar va xorijiy tillarni o'rganishga undamoqda. Shu bois, maktablarga yuqori malakali xorijiy o'qituvchilarni olib kelishga majbur bo'lyapmiz", degan so'zlari xorijiy tillarni o'qitishning ahamiyatini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Shuningdek, dual ta'lim tizimi orqali o'quvchi o'quv muassasasida nazariy bilimlarni, ish joyidagi tashkilotda amaliy ko'nikmalarni oladigan mashg'ulot turi. Dual o'qitish modeli professional va oliy o'quv yurtlarida qo'llaniladi va mutaxassislar bilan qiziqqan tijorat tashkilotlari va hukumat idoralari tomonidan birgalikda moliyalashtiriladi. Dual ta'lim zamonaviy professional ta'limning ta'lim standartlari asosida kompetensiyaviy yondashuvining asosiy tamoyillariga (nazariya va amaliyotning birligi, o'quv jarayonida fanlararo kompleks yondashuv, ko'nikma va bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llashga e'tibor) to'liq javob beradi. O'quv jarayonini tashkil qilishdagi o'zgarishlar (sinfdagi darslar kamayadi, ishlab chiqarish amaliyoti hajmi o'quv dasturining 60-70 foizigacha ko'payadi. Ishlab chiqarish amaliyoti individual yondashuvga asoslangan va real ishlab chiqarish sharoitlariga imkon qadar yaqinroq bo'ladi. Korxona tomonidan dual moliyalashtirish choralari ko'riladi. Ishlab chiqarishda mentorlik institutini rivojlantiriladi. Ushbu kasbiy ta'limi shakli ijtimoiy sheriklikning mahsuli sifatida paydo bo'lib, u mehnat bozori talablariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasa va ish beruvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlik mexanizmidir. Dual ta'lim - bu professional ta'limda nazariy qism ta'lim muassasasi (o'qish vaqtining 30- 40%) bazasida, ishlab chiqarish korxonasida, ish joyidagi mashg'ulotning amaliy qismi (o'quv vaqtining 60-

70%) olib boriladi. Dual ta'limning asosiy konsepsiyasi o'quv va ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish orqali kadrlar tayyorlashda amaliy yo'nalishni kuchaytirishga asoslangan.

O'quv dasturlarini ishlab chiqish amaldagi ta'lim standartlari talablarini inobatga olgan holda va hududiy ish beruvchilarning talablarini inobatga olgan holda tanlangan ta'lim mutaxassisliklari asosida amalga sohiriladi. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatish uchun uslubiy, kadrlar va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, masalan, talabalar uchun darslarni rejalashtirish va boshqalar shular jumlasidandir.

O'zbekistonda kasbiy ta'lim tizimining rivoji va xalqaro ta'lim dasturlarining ahamiyatini ta'kidlash. Xalqaro ta'lim dasturlari orqali kasbiy ta'limda kadrlar tayyorlashning zamonaviy yo'nalishlarini tahlil qilish. Kasbiy ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari.

Xalqaro ta'lim dasturlarining asosiy mazmunlari va ularning politexnik ta'limga mosligi. Shuningdek, dasturlarning tashkil etilishi, modullar, kredit tizimi va baholash usullari ham muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayonidagi xalqaro standartlar, metodikalar va o'qitish usullari orqali samarali natijalarga erishish mumkin. Dasturni tatbiq etish jarayonida politexnikumlarda joriy etilishi, muammolar va ularni hal qilish yo'llarini izlash lozim bo'ladi. Dasturlarning samaradorligini baholash, o'quvchilarning bilim darajasi, ishga joylashish ko'rsatkichlari va ish beruvchilarning fikrlari o'rganiladi.

Xalqaro ta'lim dasturlarining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari, innovatsiyalar va yangi texnologiyalar orqali O'zbekistonda xalqaro ta'lim dasturlarining kelajakdagi istiqbollari va ularning milliy ta'lim tizimiga integratsiyasi hamda politexnikumlarda xalqaro ta'lim dasturlarini yanada samarali joriy etish amalga oshiriladi.

XULOSA:

Asosiy maqsad talabalarning kasbiy omilkorligini oshirishda xorijiy til ko'nikmalarini shakllantirish, xalqaro miqyosda raqobatlasha oladigan huquqshunos kadrlar tayyorlashdir. 2020-2021-o'quv yilidan universitet Yevropa kredit tizimi asosida faoliyat yuritir ekan, kafedra jamoasi dunyodagi yetakchi mingtalikka kirgan universitetlar bilan muntazam hamkorlik qilib, xalqaro konferensiyalar, vebinarlar o'tkazdi, xorijiy til mutaxassislari bilan tajriba almashdi.

Yoshlarimiz yurtimizni jahonning eng ilg'or, rivojlangan davlatlari qatoriga olib chiqishi, zamonaviy fan-texnika yutuqlarini mukammal o'rganib, xalqaro darajadagi yuksak kadrlar bo'lib yetishishi uchun xorijiy tillarni puxta bilishi muhim. Shundagina Yangi O'zbekiston jahonning ko'zga ko'ringan mamlakatlari qatoridan munosib o'rin olishiga, kelajagimizning buyuk bo'lishiga mustahkam zamin yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://lex.uz/>
2. <https://inlibrary.uz/>
3. www.gazeta.uz
4. <https://yuz.uz/>
5. www.zangiotatumanpolitexnikumi.uz

**ABDURASHID ABDUG'AFUROV – QO'QON ADABIY MUHITI
TADQIQOTCHISI**

Nurbadalova Bo'ritosh Begali qizi

*O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori
instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada adabiyotshunos, serqirra olim – Abdurashid Abdug'afurovning Qo'qon adabiy muhiti yorqin vakillari – Uvaysiy, Nodira va Amiriy haqidagi tadqiqotiga to'xtalib o'tilgan. Olimning Jahon Otin Uvaysiy biografiyasi, lirikasi va Nodira, Amiriy she'riyati, ijodiy hamkorlik, umumiy jihatlariga doir fikrlari tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *Abdug'afurov, Abdurashid, Uvaysiy, Nodira, Amiriy, lirika, obraz.*

O'zbek adabiyotshunosligida Abdurashid Abdug'afurovning tadqiq usullari va tahlil uslubi alohida e'tiborga molik. Dastlab matnshunoslik muammolari bilan shug'ullanib, mumtoz merosni to'plash, nashr ettirishda hissa qo'shgan olim XX asrning 60-70 yillarida Navoiy lirikasi, Navoiy ijodida satirani o'rganish bilan bir qatorda Furqat, Mashrab, Bobur, Ogahiy, Navoiy, Amiriy, Nodira, Uvaysiy, Muqumiylar ijodining avval o'rganilmagan qirralariga yangicha nazarda e'tibor qaratdi.

Biz ushbu maqolamizda adabiyotshunosning Qo'qon adabiy muhiti yorqin vakillari – Uvaysiy, Nodira va Amiriy haqidagi qarashlariga to'xtalmoqchimiz.

Jahon Otin Uvaysiy hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar bizga tazkiralari orqali yetib kelgan. Jumladan "Majmuai shoiron"da ham Uvaysiy haqida ma'lumotlar uchraydi. Shoir ijodi XX asrning 30-yillaridan boshlab A.Qayumov, T.Jalolov, I.Haqqulov, E.Ibrohimova va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Uvaysiy kabi ayol shoiraning ijodiy yetilishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi o'z-o'zidan katta ijtimoiy-badiiy hodisadir. Ma'lumki, mashhur shaxslar, jamiyat e'tiborida bo'lgan kishilar haqida xalq orasida hikoyatlar, rivoyatlar uchraydi. A.Abdug'afurovning yozishicha, bu kabi og'izdan og'izga ko'chib kelayotgan hikoyatlarning barchasida Uvaysiyga nisbatan iliq fikrlar uchraydi. Shoir zakovatli, jasoratli, hozirjavob, pokiza ayol sifatida talqin etiladi. Olimning fikriga qo'shilgan holda, To'xtasin Jalolovning "O'zbek shoiralari" to'plamidagi Uvaysiy haqidagi qarashlarni keltirish o'rinli. Unda dramaturg G'ulom Zafariydan yozib olingan hikoyada Uvaysiy tirishqoq, maqsadi yo'lida harakatdan to'xtamaydigan, zukko ayol obrazida gavdalantiriladi. Amiriy saroyidagi adabiy kechalar, mushoiralar o'tkazilishidan xabar topgach, Qo'qonga borish uchun otasidan qayta-qayta izn so'raydi. Qizi she'riyatning chin ixlosmandi ekanini ko'rgach, otasi uni Qo'qondagi do'stining uyiga jo'natadi.

Uvaysiy sohibi devon shoira hisoblanadi. Bu maqomga shoirlar orasida juda kam ijodkorlar erishgan. Uvaysiydan bizga 269 g'azal 29 muxammas 55 musaddas, 1murabba, chistonlar, 3doston va tugallanmagan manzuma yetib kelgan. Olimga ko'ra, Uvaysiyning ijodiy kamolotida Navoiy va Fuzuliyning ta'siri katta bo'lgan. Ushbu xulosa ikkala shoir g'azallariga bog'langan o'nlab taxmislarda o'z tasdig'ini topadi.

G'azal va muxammaslar shoira ijodida yetakchi janr hisoblanib, ularda an'anaviy mavzu – ishq qalamga olinadi. Shoira real hayot, insoniy munosabatlar, his-tuyg'ular, orzu umidlar, ruhiy kechinmalarni ta'sirchan obraz va rang-barang bo'yoqlarda tarannum etadi. G'azallar markazida esa "suyukli yor" siymosi turadi. Lirik qahramon esa, fidoyi oshiq, o'z sevgisiga sodiq, chin vafodor.

Shoira ijodida "ayollargagina xos til"da yozilgan g'azallar mavjud. "Ayrim muayyan o'rinlarda shoira obrazlarni individuallashtirish darajasiga yaqinlashadi..." [1, 166]

Mani jamolingga ko'p zor qilma aylanayin!

Qilibki, zor yana xor qilma, aylanayin!

baytida mehr-muhabbat, erkalash, shirinsuxanlik, yoki aksincha, ayol qahri, nafrat, alami mujassamlashgan baytlarga guvoh bo'lamiz:

Puti sinsun! Qo'li sinsun! Borib aytib kelgan el

Yetmasin maqsadiga! Qildi yuragim to'la qon.

Shoira ijodida ijtimoiy ruh, xalqona uslub yetakchi o'rinni egallaydi. Hayot qiyinchiliklari, zamonadan shikoyat mavzusidagi g'azallari bisyor.

Barchaga mashhur Uvaysiymen radifli g'azalida:

Mehnat-u alamlarga muhtalo Uvaysiymen,

Qayda dard eli bo'lsa, oshno Uvaysiymen.

Yoki,

Qay biriga yig'laram! Har yonda baxti qoralik,

Manga yuz ko'rguzdi olam ichra avvoralik

deb yozg'iradi. A. Abdug'afurov izlanishlarida bu jihatni ham ko'zdan qochirmaydi:

"Tuzumga kuchli aybnoma sifat jaranglovchi bunday parchalarni baholashda unutmaylikki, ular laganbardor saroy shoirlari tomonidan o'sha zamonani ulug'lab, turli-tuman shakllarda son-sanoqsiz balandparvoz madhiya-qasidalar to'qiyotgan bir sharoitda yaratilgan. Bu – Uvaysiy ijodining ilg'or g'oyaviy yo'nalishi va chuqur xalqchil mohiyatidan, ayni zamonda shoiraning katta fuqarolik jasoratidan aniq darak beradi." [1, 169]

Ammo bir narsani e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, Uvaysiy she'riyatini to'la norozilik, tushkunlik, shikoyat kayfiyatida emas, balki mavjud dunyoni birdan bir naqd bilib uni qadrlashi, uning lazzatlaridan bahramand bo'lishga undagan misralar ham talaygina. "Bunday hayotsevarlik, – deb yozadi – nekbinlik ruhi, ayni

zamonda, munofiq din arboblari zo'r berib targ'ib etayotgan jaholat va tarkidunyochilik safsatalariga ham zid tushgan. Shu muhimki, shoira hayotga, atrof-muhitga teran nazar bilan qaraydi, har bir voqea, hodisani chuqur tahlil etib, ularga o'z bahosi, o'z munosabati, o'z o'lchovi bilan yondashadi." [1,170] Masalan,

Do'st kulbama qo'ydi qadam—shodu xurramman bu kun!

Gardi poyi—toj bar sar, balki sultonman bu kun!

G'am nari tur! Shodlik taxtida mehmonman bu kun!

Shoiraning ijod qamrovi keng.U g'azal, murabba, dostonlar yozish bilan bir qatorda chiston janrining ham ustasidir. Olim Uvaysiyning mahoratini quyidagicha baholaydi:

"...Muhimi shundaki, shoira uchun chiston mavhum so'z o'yini yoki vaznga tushirilgan oddiy jumboq-topishmoq emas, balki, birinchi galda jiddiy ijtimoiy mavzularni, ma'lum tarbiyaviy mag'zni, xalq donoligini badiiy ifodalash vositasidir. Xuddi shuning uchun ham u Uvaysiy ijodining xalqchil va realistik yo'nalishini, folklor bilan mustahkam aloqasini ko'rsatuvchi bir janr bo'lib qoldi." [1,170]

Adabiyotshunos shoira ijodidagi obrazlar haqida fikr yuritar ekan, u qo'llagan "g'azab daryosi", "hasrat tuxmi", "kulfat o'qi", "siniq ko'ngul", "dil diydasi", "alam sog'ari", "g'am lashkari", "sabr maktabxonasi" kabi o'xshatishlar shoira qalbidagi iztirob va kayfiyatni ifodalovchi vosita ekanini aytadi.

Abdurashid Abdug'afurovning "Nodira va Amiriy" nomli maqolasida o'zbek adabiyotining ikki yorqin vakili – Mohlaroyim Nodira va Umarxon Amiriyning ijodiy faoliyati, shaxsiy hayoti va o'zaro munosabatlari, juftlik merosidagi umumiy jihatlar, yakdilliklar, ijodiy hamkorlik atroflicha tahlil etiladi.

A.Abdug'afurovning e'tiroficha, Nodira va Amiriy bir qancha umumiy jihatlarga ega bo'lgan. Har ikkisi ham o'z davri adabiyotining yirik namoyandalari, she'riy devonlar tuza olgan ijodkorlar, xalq tarixi va ijtimoiy-siyosiy hayotida sezilarli iz qoldirgan bilimdon va tadbirkor davlat arboblari bo'lishgan. Shuningdek, ular adabiyot, san'at, madaniyat va hunar ahliga homiylik qilib, ilm-fan rivojiga, maktab-madrasalar qurilishiga e'tibor qaratganlar. Ikki tilli ijodkor sifatida forsiyda ham yetuk badiiy asarlar yaratganlar. Bu fikr Nodira va Amiriyning nafaqat iste'dodli ijodkorlar, balki o'z davrining keng qamrovli ziyolilari bo'lganligini tasdiqlaydi.

Ma'lumki, Amiriy saroyida adabiy kechalar o'tqizib, mushoira aytish odatga aylangan:

Nega arbobi xirad ahli junundan ori bor?

Kim bular uryon alarning jubbayi dastori bor.

Yuqorida keltirilgan bayt ham mushoira tarzida, ya'ni birinchi misrasi Amiriy, ikkinchisi esa Nodira tomonidan yozilgan. Ammo, bu g'azal Nodira devonida uchramaydi. Ma'lumki, Amiriy Nodiradan avvalroq devon tartib bergan va ushbu bayt bilan boshlanuvchi g'azalni yaxlit holda tugatib devoniga kiritgan.

Nodira she'riyatining asosini lirika tashkil etadi. Shoira g'azallarida Navoiy, Fuzuliy, Bedil an'analarini davom ettirib, mumtoz adabiyot qoiadalariga amal qilgan. Ijodining asosiy mavzusi – muhabbat, sadoqat, vafo. A.Abdug'afurovning tadqiqida, Nodiraning ijodiy faoliyati ikki asosiy bosqichga bo'linadi: birinchi bosqich – Amiriyning vafotiga qadar (1822 yilgacha) va ikkinchi bosqich – undan keyingi yigirma yillik davr. Nodira o'zining to'la ma'noda shoira sifatidagi faoliyatini aynan Umarxon xonadoni, aniqrog'i, bevosita Umarxonning ustozligi bilan bog'laydi. Olim shu haqida shoira devoniga yozgan debochada keltirgan guvohligini dalil sifatida keltiradi: "Ul hazrat (Umarxon)ning latoyifshinor tabiatlari komig'a she'r mazog'i g'olib va ash'or rag'batig'a ko'ngullari rog'ib erdi..." Bu jumla Amiriyning she'riyatga bo'lgan ishtiyoqi va Nodiraga ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. Adabiyotshunosning fikricha, Nodiraning "Umarxon menga she'r bobida ustozlik qildi, yozganlarimni tahrir etib tuzatdi", deganida o'z turmush o'rtog'i va mamlakat hukmdoriga oddiy xushomad qidirish, lutf va sadoqat belgisi deyish, odob yuzasidan hurmat ko'rsatish deb tushunish, batamom noto'g'ri bo'ladi." [1, 174]. Bu fikr Nodira va Amiriyning ijodiy munosabatlarining samimiy va chinakam ilmiy asosga ega bo'lganligini tasdiqlaydi.

Nodira ijodiy faoliyatining ikkinchi davri 1822- yildan, ya'ni Umarxonning vafotidan so'ng boshlanadi. Olimning fikricha, "Yuz bergan fojia shoira turmushini, faoliyat tarzini, ruhiy olamini tubdan o'zgartirib yuboradi. Endilikda Nodira ijodiy ishga, she'riyatga "dil ochish, ko'ngil yorish vositasi, dardlashish, hasratlashish imkoni" deb qaray boshlaydi. Agar birinchi davrda an'anaviy mavzu va romantik ruh ustunlik qilgan bo'lsa, ikkinchi davrda Nodira asarlarining deyarli barchasida "dardchil mazmun va yig'loqi ohang, ayriliqdan nola va judolik azoblaridan fig'ov yetakchi o'ringa ko'tariladi".[1, 181]

Olim, Nodiraning:

Kulbai ehson aro Sulton Umarxon dog'ida,

Sham'dek har kecha tong otquncha o'rta yonaman.

misralarini keltirib, quyidagicha xulosa qiladi:

"Nodiraning bu davrdagi she'riyatining aksariyatida kattagina xonlikning obro'li hukmroni siymosi emas, balki sharqona odob-tarbiya topgan or-hayoli oddiy uy bekasi siymosi gavdalanadi, ular zaminidan qudratli malika xitobi emas, balki yostiqdosh eri ruhiga o'ta vafodor, pokdomon o'zbek ayolining mungli, shikasta ovozi eshitiladi..."[1, 179]

Nodira asarlarida Umarxon Amiriyning uch qiyofada — sevikli yor, yetuk ijodkor va oqil hukmdor sifatida gavdalanadi. Bu tahlil Nodiraning asarlarida nafaqat shaxsiy kechinmalar, balki ijtimoiy-siyosiy holatlarning ham aks etganligini ko'rsatadi. Nodira ijodining birinchi bosqichi an'anaviy tarzda kechgan. Devondan o'rin olgan aksariyat she'rlar ikkinchi bosqichda yaratilgan.

"Amiri jahonkim, menga yor edi,

Aning birla xush davlatim bor edi.

Nodira ijodiy faoliyatining birinchi bosqichi xuddi ana shunday “shod-u xurram” va “xursandchilikda” kechgan yillarga to‘g‘ri keladi. Shoiraning bu davrda yozgan asarlarida an‘ana ustunligi yaqqol seziladi, asosan ishq-muhabbat mavzui visol lazzatlari va hijron uqubatlari talqinida ishlanadi...”[1,179]

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, adabiyotshunos olim Abdurashid Abdug‘afurovning Qo‘qon adabiy muhiti vakillari, xususan Uvaysiy, Nodira, Amiriy kabi ijodkorlar merosi haqidagi tahlillari, ilmiy xulosalari o‘zbek adabiyotshunosligida, ular ijodini yanada teranroq anglashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdug‘afurov, Abdurashid. 1998. Qalb qa‘ridagi qadriyatlar. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Qodirova, Mahbuba. 1972. Amiriy. Devon. Toshkent: Fan.
3. Karimov, G‘ulom. 1987. O‘zbek adabiyoti tarixi. Uchinchi kitob. Toshkent: O‘qituvchi.

SENSOR AFAZIYALI BEMORLARDA NUTQNI TIKLASH BOSQICHLARI**U.M.Utbasarova***Alfraganus universiteti v.b dotsenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada sensor afaziya bilan og'riqan bemorlarda nutqni tushunishni tiklashda qo'llaniladigan dolzarb yondashuvlar yoritiladi. Maqolada sensor afaziyaning etiologiyasi, klinik belgilari, tashxislash usullari hamda samarali davolash va reabilitatsiya choralariga batafsil to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar. Sensor afaziya, ekspressiv, logoreya, akustik buzilish, reabilitatsiya, nutq terapiyasi, klinik tashxis, nevrologik kasalliklar, disleksiya, disgrafiya.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, miya insulti nogironlikka sabab bo'luvchi kasalliklar orasida birinchi o'rinni (40-50%) egallaydi. Insultning eng muhim va keng tarqalgan asorati afaziya bo'lib, u bemorlarning 39,5 foizida kuzatiladi.

Afaziya (yunoncha "a" - inkor qo'shimchasi; "phasis" - nutq) - artikulyatsiya apparati va eshitish qobiliyati buzilmagan holda bosh miya po'stlog'ining lokal shikastlanishi natijasida nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishidir.

Nutq turli jihatlarini o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan yagona funksional tizimdir. U miyaning turli qismlarining hamkorlikdagi faoliyati natijasida yuzaga keladigan asab jarayonlari majmuasidir. Nutq jarayonlarining o'zi, tor ma'noda tushunilganda, o'ziga xos tarzda tashkil topgan murakkab sensomotor koordinatsiyalar tizimini hosil qiladi. Nutqni idrok etish eshitish va kinestetik analizatorlarning birgalikdagi ishi orqali amalga oshadigan tovush oqimi elementlarining tahlili va sinteziga asoslanadi. So'zlarni talaffuz qilish jarayoni oldingi tajribada shakllangan va o'z ishining afferent asosi sifatida kinestetik hamda eshitish analizatorlariga tayangan muvofiqlashtirilgan artikulyatsion harakatlar tizimidir.

Miya qon aylanishining mahalliy buzilishida nutq buzilishlarining klinik ko'rinishi ko'p hollarda ezilish zonasiga mos keladi, ya'ni:

- oldingi bo'limlardagi o'choq yoki kinetik motor dasturining, yoki nutq ifodasini rejalashtirish va dasturlashning buzilishiga olib keladi;

- o'rta (tepa) qismlardagi o'choq kinestetik motor dasturining buzilishiga sabab bo'ladi;

- orqa bo'limlardagi o'choq eshitish-nutq xotirasining zaiflashishiga, fonematik idrok yoki nutq semantikasining buzilishiga olib keladi. Nutqiy tafakkurni tiklash jarayonida L.V.Vigotskiy tomonidan ishlab chiqilgan funksiyalar lokalizatsiyasining dinamik xronogen tashkil etilishi tamoyilini hisobga olish muhimdir.

Afaziya nutqni tiklash miya insulti oqibatlarini bo'lgan bemorlarni zamonaviy neyroeabilitatsiya qilishning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Sensor afaziya - nutqiy tafakkurning buzilishi bo'lib, bemorga qaratilgan nutqni tushunishning izdan chiqishi bilan namoyon bo'ladi.

Og'ir darajadagi sensor afaziya nutqni tiklash kompleks yondoshuvni talab qiladi. Bu jarayon bemorda kuzatilayotgan samarasiz nutqni to'xtatish (logoreya) va nutqni tushunishni tiklashni o'z ichiga oladi.

Bemorga quydagi mashqlar tavsiya etiladi.

1. Nutqiy ko'rsatmalarni bajarish.

Bemorga eng oddiy nutqiy ko'rsatmalarni aytamiz. Ular bemor tomonidan mustaqil bajarilishi kerak. Agar u qiyinchilikka duch kelsa, biz uning o'rniga ushbu ko'rsatmalarni bajaramiz (unga namuna ko'rsatamiz), so'ngra ko'rsatmalarni mustaqil ravishda bajarishiga yordam beramiz:

a) eng oddiy nutqiy ko'rsatmalar: Ular bemor tomonidan mustaqil bajarilishi lozim.

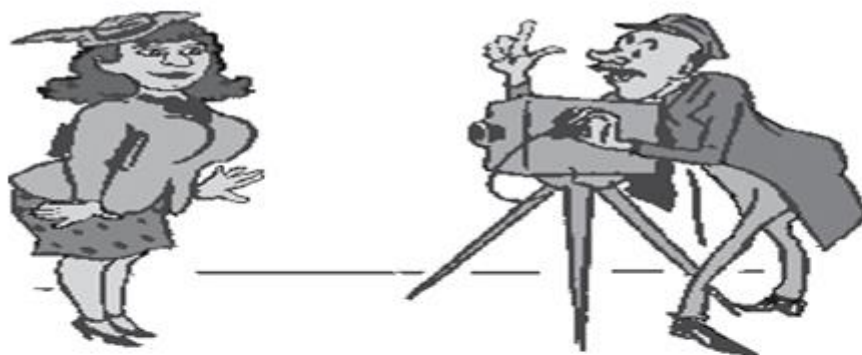
- ko'zingizni yuming - ko'zingizni oching;
- og'zingizni oching - og'zingizni yoping;
- qo'lingizni yuqoriga ko'taring - qo'lingizni tushiring;
- qo'lingizni musht qiling/bo'shashtiring va hokazo;

b) kundalik harakatlar bilan bog'liq vaziyatli ko'rsatmalar:

- adyol bilan yopining;
- yostiqni to'g'rilang;
- sochiq bilan artining;
- piyola/qoshiq/tarelkani oling va shunga o'xshash.

2. Syujetli rasmlarga mos yozuvlarni qo'yish.

Bemorga bir juft syujetli rasmni ko'rsatamiz va ularni og'zaki tasvirlaymiz. Rasmlardan biriga yozuv qo'yamiz, uni ovoz chiqarib o'qiymiz va tegishli rasmni ko'rsatishni so'raymiz (1-rasm).

Rassom rasm chizayapti**Fotograf suratga olayapti**

1-rasm. Sensor afaziyali bemorlar uchun syujetli rasmlar namunasi va ularga yozilgan izoh variantlari

1. Predmetli rasmlarga izoh yozish.

1-topshiriq. "Qayerda ekanligini ko'rsating..." (logoped biror rasmni aytadi, bemor esa uni topib ko'rsatadi).

2-topshiriq. "Rasmlarga izoh yozing..." (mutaxassis bemorga so'z-izohli kartochkalarni taqdim etadi, bemor esa ulardan birini tanlab, rasmga qo'yadi) (2-rasm).

2. Vaziyatga oid savollarga javob berish. Vazifa - bemorning o'ziga qaratilgan nutqqa e'tiborini faollashtirish va so'zning predmet, harakat bilan aloqasini shakllantirish:

- Boshingiz og'riyaptimi?

(ha? (bosh irg'aymiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); uning boshiga qo'l tekkizamiz);

- Qorningiz og'riyaptimi? (qorinni silaymiz); yo'q?

(ha? (bosh irg'aymiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); qorniga qo'l tekkizamiz);

- Uxlagingiz kelyaptimi? (qo'limizni quloqqa qo'yamiz); yo'q? (ha? (bosh irg'aymiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); barmoq bilan yotog'ini ko'rsatamiz);

- Ichgingiz kelyaptimi? (imo-ishorada ko'rsatamiz); yo'q? (ha? (bosh irg'aymiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); unga stakanda suv beramiz);

- Ovqat yegingiz kelyaptimi? (imo-ishorada ko'rsatamiz); yo'q? (ha? (bosh irg'aymiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); unga biror yegulik taklif qilamiz).

(ha? (qiyamiz); yo'q? (bosh chayqaymiz); unga biror yegulik taklif qilamiz.

Eshitish diqqatini yaxshilash va nutqni tushunishni faollashtirish

Quyidagi topshiriq turlarini tavsiya etamiz:

1. Avtomatlashtirilgan qatorlarni takrorlash.

Avtomatlashtirilgan qatorlarni o'qib beramiz. Bunda sur'at va ritmga e'tibor qaratamiz (ritmni qo'l bilan urib turish maqsadga muvofiq). Maqsad - bemorni ixtiyorsiz ravishda so'zlarni to'liq talaffuz qilishga undashdir.

1 bir dushanba

2 ikki seshanba

3 uch chorshanba

4 to'rt payshanba

5 besh juma

6olti shanba

7 yetti yakshanba

8 sakkiz

9 to'qqiz

10 o'n

2. Nutqiy qatorlarini takrorlash.

Nutqni faollashtirishga qaratilgan materiallarni murakkablashtirish.

a) maqollarni davom ettirishni taklif qilamiz:

Mehnat, mehnatning tagi

Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga

Yeti o'lchab bir.....

b) so'zlar bilan tugallash:

Futbolchi darvozaga to'p.....

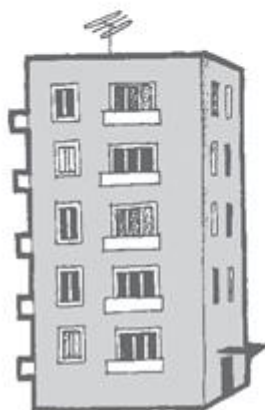
Onam eshikni... Qo'shiqchi qo'shiq...

v) so'z birikmalarini yakunlash:

kir.... shirin ... issiq... baland... davolovchi ... dam olish ...

Uy manzili, telefon raqami, F.I.Sh.ni birgalikda talaffuz qilish. Dastlab bemorlar o'zlariga qaratilgan nutqni tushuna olmaydilar va gapira olmaydilar. Yuqorida keltirilgan sxema asosida o'tkaziladigan logopedik mashg'ulotlar natijasida sensor afaziyali bemorda hamroh komponent (sezgi yoki harakat) asta-sekin yo'qolib, asosiy nutq nuqsoni yaqqollashadi. Nutq buzilishlarining ko'rinishi yanada aniqroq ifodalana va bu buzilishlarni tuzatish imkoniyati yuzaga keladi.

<u>Uy</u>	<u>Telefon</u>
<u>Ko'zoynak</u>	Gazeta

**2-rasm. Og'ir sensor afazivali bemorlar uchun predmet rasmlari
namunasi va ularga yoziladigan izohlar**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Архипова.Е.Ф., Курбатова.Ю.В. Организация логопедической работы при афазии в условиях клинического госпиталя ГУВД города Москвы // Логопедия. 2006. №1. С. 42-45.
2. Ахутина.Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. М., 2008.
3. Визель.Т.Г. Как вернуть речь. М. : Секачев, 2005.

4. Дамулин.И.В., Кононенко.Е.В. Постинсультные нарушения и процессы нейропластичности: Кафедра нервных болезней Московской медицинской академии им. И.М.Сеченова. М., 2009.
5. Евзельман.М.А. Нарушение речи у больных с мозговым инсультом и ее коррекция. Орел, 2006.
6. Кадыков.А.С., Шахпаронова.Н.В., Черникова А.А. и др. Продолжительность двигательной и речевой реабилитации после инсульта // Неврол. вестн. 1994. Т. XXVI, вып. 3-4. С. 18-21.
7. Коновалова.Е.В., Кугоев.А.И., Борисенко.В.В. и др. Изменения мозгового кровотока по данным однофотонной эмиссионной компьютерной томографии у больных с глубинными сосудистыми очагами // Неврол. журн. 2000. №4. С. 13-19.
8. Кошелева.Н.В. Тематические лексико-грамматические упражнения для восстановления речи у больных с афазией. М. : АСТ, 2006.
9. Манвелов.Л.С., Кадыков.А.С. Инсульт. М. : Секачев, 2004.
10. Селиверстов.В.И. Понятийно терминологический словарь логопеда. М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. С. 59.
11. Хомская.Е.Д. Нейропсихологическая диагностика. Часть II. Альбом. М. : Институт общегуманитарных исследований, 2004.
12. Цветкова Л.С. Афазиология – современные проблемы и пути их решения. М. : Издательство МПСИ, 2002.
13. Шкловский.В.М. Карта нейропсихологического исследования больных с нарушениями высших психических функций. М. : Отделение патологии речи МНИИ психиатрии МЗ РСФСР, 1996.

WEDDING CEREMONIES IN UZBEK AND ENGLISH CULTURE**Akhmedova Sarvinoz Hikmatovna***PhD of English Linguistics Department, Docent, Bukhara State University**s.h.axmedova@buxdu.uz***Sharipova Mashhura Tolibovna***Student of the group 11-5ING-25, Bukhara State University*

Abstract: *This article compares the wedding ceremonies of Uzbek and English cultures by examining their pre-wedding customs.*

Key words: *wedding, bride, groom, clothes, pre-wedding, marriage, traditional rituals, engagement, cultural comparison.*

Weddings are important social events in every culture. It reflects people's values, traditions and beliefs. Weddings can vary widely from one society to another, although purpose of marriage is universal. Uzbek and English traditions combine family involvement, symbolic rituals. But they differ in customs, length and cultural significance.

Wedding plays a significant role in almost every culture because it marks one of the most meaningful transitions in a person's life. It symbolizes the formal union of two persons, showing their love promise to support each other. Moreover, it brings families and communities together. Through customs and rituals, a wedding can help to preserve cultural heritage that is passes it on to the next generation. Besides this, weddings create lasting memories and emotional connections for couple and their families. Monger said: "Weddings are not just as one-off parties, but as cultural rituals that reflect deeply held beliefs, values and social structures".

Uzbek weddings are rich in traditions and colorful rituals. They usually last three days and emphasize family, religion and hospitality. In Uzbekistan, firstly, matchmakers formally propose the marriage to the bride's family. Then religious prayers are recited and the engagement is officially recognized. It is called engagement ceremony. In religious ceremony, an imam conducts the formal marriage ritual. After that bride greets the groom's family with respect and performs symbolic gestures. The next day a large celebration with hundreds of guests, music, dancing and traditional dishes like kebab, shashlik and sweets(Present of Wedding Traditions in Uzbekistan).

In English culture, traditionally, the groom proposes to the bride often with a ring. Families may formally meet to celebrate the engagement, although this is less formal today. On wedding day the bride usually wears a white or ivory gown symbolizing purity. The groom also wears a suit, morning coat or tuxedo. In English culture weddings may take place in a church, civil registry office or other approved

venue. English weddings emphasize personal choice, public declaration and celebration with family and close friends (Bailey, J. 2003).

Similarities between Uzbek and English weddings:

- a) Both cultures treat weddings as a public declaration of union. Families, friends are invited to witness and celebrate couple's commitment.
- b) Pre-wedding events are common. For example, engagement ceremony.
- c) Special attire: brides and grooms wear distinctive and formal clothing.
- d) Gift giving: guests in both cultures give gifts or money to support couple as they start their married life.
- e) Family and Community involvement: both weddings emphasize family blessings and support.

Differences between Uzbek and English weddings:

- 1. Wedding duration: English weddings usually last one day. But Uzbek weddings often last three days.
- 2. Wedding size: weddings in England are typically small (about 50-100 guests). In Uzbekistan (approximately 300-500 guests).
- 3. Music: English weddings often have a dj or a live band. Wedding ceremony of Uzbek have live singers and national music.
- 4. Expenses: English weddings tend to be expensive but smaller. In Uzbekistan, people cost a lot due to large guest lists and many ceremonies.

Conclusion. Wedding is symbolic, social, cultural, legal and emotional events. It unites people, preserves traditions and strengthens personal bonds. Through their rituals, weddings highlight universal human desire for love and connection. English and Uzbek weddings differ in their traditions, size, duration and style. Despite these differences, both cultures value love, family, happiness which shows that every wedding is a meaningful and joyful event.

REFERENCES:

- 1. Monger, G. P. (2004). Marriage customs of the world: An encyclopedia of dating customs and wedding traditions (2nd ed.). ABC-CLIO.
- 2. Stone, L. (1992). Uncertain unions: Marriage in England 1660-1753. Oxford University Press.
- 3. Karaeva, O. (2018). Traditional wedding rituals of Uzbekistan.
- 4. Abramson, D. (2001). Women, Families and weddings in Uzbekistan: Cultural change and continuity. Central Asian Survey, 20(3), 281-300.
- 5. Hakimovna, U. K. (2025). CONCEPTUAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MARRIAGE TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LINGUOCULTURE. AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 3(9), 59-62.

6. Umurova, X. X. (2022). Ingliz va ozbek tillarida toy marosimi atamallari xususida. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 63-65).

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI HAMKORLIK FAOLIYATINING SAMARADORLIGI

Erkayeva Charosxon Shuxratjon Qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali 4-kurs talabasi

Annotatsiya: *Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'rganishiga hissa qo'shadigan sinf jarayonlarini tushunish uchun asoslarni tasdiqlash va rivojlantirish, o'qitishni ilmiy o'rganishni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola shunday asoslardan biri – "O'zaro ta'sirlar orqali o'qitish" asosini taqdim etadi, unda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro ta'siri o'quvchilarning bilim olishi uchun markaziy harakatlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.*

Abstract: *Validating and developing a framework for understanding classroom processes that contribute to primary school students' learning is essential for advancing the scientific study of teaching. This article presents one such framework, the "Teaching through Interactions" framework, in which teacher-student interaction serves as a central driving force for students' learning.*

Kalit so'zlar: *ta'lim sifati, o'qish trayektoriyasi, kuzatuv o'lchovi, tilni modellash, fikr-mulohaza sifati hissiy qo'llab quvvatlash sinfxona tuzilmasi, o'qituvchi, o'quvchi va ota-ona o'rtasidagi hamkorlik.*

Keywords: *quality of education, learning trajectory, observational measure, language modeling, feedback quality, emotional support, classroom structure, collaboration between teacher, student, and parent.*

Sinf faoliyatida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir juda muhim rol o'ynaydi. Bu esa ta'lim va o'quv jarayoniga yordam beradi. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'zaro ta'siri sinfda sodir bo'ladi. Sinfdagi o'zaro ta'sirni qo'llash orqali o'quvchilar o'quv jarayonida faolroq bo'ladilar.

Ta'limning o'zaro ta'siri mazmuni. Yaxshi tashkil etilgan o'quv mazmuni o'qituvchilarga o'z o'quvchilari bilan yanada samarali munosabatda bo'lishga yordam beradi, chunki o'quv dasturidagi o'quv faoliyati ularning ta'limini shakllantirishi mumkin. Misol uchun, muammoli yoki loyihaga asoslangan mashg'ulotlar esdalikdan farqli o'laroq o'qituvchilarga bolalarning fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu turdagi ta'lim nafaqat an'anaviy akademik sohalarida, balki bevosita ijtimoiy, hissiy va o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmalarini o'rgatishda ham sodir bo'lishi mumkin.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ

savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi. Bu jarayonlarning barchasi o'qituvchi va o'quvchi munosabatisiz amalga oshmaydi.

Respublikamiz bo'ylab shu paytgacha olib borilgan ishlar, yangi qonun va farmonlarga qaramasdan hozirgacha bolalar bog'chasidan to'rtinchi sinfgacha bo'lgan barcha bolalar ta'limi uchun sifatni yaxshilash bo'yicha urinishlar yetarli darajada samaraga erishgani yo'q. O'qituvchilarning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilar bilan muloqot qilish va o'quv dasturlarini amalga oshirishda sinfdagi xatti-harakatlarining funksiyasidir. Talabalarning keng miqyosdagi muvaffaqiyati testlari natijalarining murakkab ko'p bosqichli tahlillariga asoslangan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'rganishidagi tafovutning muhim qismi sinf darajasida tushuntiriladi va talabalarning o'qish trayektoriyasining yillar davomida o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning tizimli va samarali tayyorgarligini oshirish va ularning sinflardagi faoliyatini yaxshilash uchun maxsus sinf amaliyoti juda muhimdir.

O'qituvchi samaradorligining qo'shimcha qiymatli ta'rifi sinflar o'quvchilarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan mexanizmlarni va bunday ta'sirlarni qanday qilib ishonchli tarzda ishlab chiqarish va maksimal darajada oshirish mumkinligini o'z ichiga oladi. Qo'shimcha qiymatli ta'rif tadqiqotining birinchi yili natijalari samarali o'qitishni ishonchli kuzatish mumkinligini va bu kuzatuvlar talabalarning o'qituvchilar haqidagi tasavvurlari va standartlashtirilgan muvaffaqiyat testlarida erishilgan yutuqlar bilan mazmunli bog'liqligini isbotlovchi dalildir. Ushbu tadqiqot natijalari, komponentlar atrofida ko'proq aniqlik zarurligini ko'rsatadi.

O'qituvchining salbiy munosabatlari o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilimini baholashda qo'yilgan xatolar faqat baholashda qo'yilgan xatolar faqat baholash kompanentlarining o'zgarishiga emas, balki butun o'quv bilish faoliyatining o'zgarishiga olib keladi. Ular bu tizimga xos bo'lgan kamchiliklarni kuchaytirib, uni kamsuqum yoki yoqimsiz qilib qo'yadi. O'quvchi o'z-o'zini bilimini taqqoslaganda sinovda ijobiy natijalarni qo'lga kiritadi. Bolalar bilimini shunday taqqoslash kerakki, unda birovni yuqori ko'tarib, boshqalarni yerga urmay, bolalarning eng yaxshi natijalarga yerishuvini va o'z shaxsini takomillashtirishini qo'llab-quvvatlasin. Pedagog ziddiyatlarni, qarama-qarshiliklarni oldini olishda har bir o'quvchini xarakteriga e'tiborini qaratish kerak.

O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni kontseptsiyalashning ushbu yondashuvi asosan o'rta maktabdagi oldingi nazariy va

empirik ishlardan kelib chiqadi. O'quv va psixologik adabiyotlar sinf amaliyotining bir nazariyasini va rivojlanish yutuqlarini rag'batlantirish uchun kattalar bilan o'zaro munosabatlarning ahamiyatini tasvirlash uchun, o'qituvchi va talaba o'zaro munosabatlarini tashkil qilish uchun ko'p darajali yashirin tuzilma uchta keng doirasini taklif qiladi; bular -hissiy qo'llab-quvvatlash, sinfni tashkil etish va o'qitishni qo'llab-quvvatlashdir.

O'qituvchi va o'quvchi hamkorligi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqot;
- o'quvchini faol subyekt sifatida ko'rish;
- birgalikda dars maqsadini aniqlash va natijalarni baholash.

O'quvchining yakka tartibda emas, balki jamoada o'rganishiga sharoit yaratish. Shu bilan birgalikda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik o'quvchi uchun ham muhim hisoblanadi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik ota-onalarga ham asoslanadi. Chunki hozirgi kunda ba'zi oilalarda bolalarni tarbiyalashning asosiy ijtimoiy institut kabi ta'lim-tarbiya shakllangan bo'lib, umumiy ta'lim muassasasi ota-onalar bilan o'zaro aloqani yo'lga qo'ymoqda. Shunday qilib, ota-onalar, bolalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikning yangi turi rivojlanmoqda. Ushbu turdagi munosabatlarda bola endi ob'ekt emas, balki ta'lim faoliyatining sub'ekti bo'lib, maktab o'qituvchilarining ota-onalar bilan ishlash tizimining yetakchi g'oyasi har bir bolaning oilasi bilan hamkorlikni o'rnatish, o'zaro yordam berishi natijasida shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot sinfdagi o'zaro ta'sirlar, ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik o'quvchi uchun foydasi bilimli, ta'lim-tarbiya ko'rgan bo'lsa vatanimiz uchun komil inson bo'lib yetishishdir. Respublikamizning rivojlanishiga hissassi katta yetuk bir shaxs bo'lib yetishadi. Bunday insonni tarbiyalash o'qituvchilarning yelkasiga yuklatilgan eng buyuk burchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayeva S.N. O'qituvchi imidji mas'uliyati bilan o'zaro aloqadorlik uyg'unligi // «Psixologiya». 2021. №2. B. 55-99.

2. Hanushek, E. A. (2002). The long-run importance of school quality. NBER Working Paper 9071, National Bureau of Economic Research/ЗАМОУАВІЙ ТАЪЛІМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2023, 8 (129) 1 Kane, T. J., & Staiger, D. O. (2012). Gathering feedback for teachers: Combining high-quality observations with student surveys and achievement gains. Policy and practice brief prepared for the Bill and Melinda Gates Foundation.

3. Hamre, B. K., Pianta, R. C., Burchinal, M., Field, S., Locasale-Crouch, J. L., Downer, J. T., . . . Scott-Little, C. (2012). A course on effective teacher-child interactions: Effects on teacher beliefs, knowledge, and observed practice. *American Education Research Journal*, 49(1), 88-123.
4. Brophy, J., & Evertson, C. (1976). Learning from teaching.

THESIS: IRONY AND THE CONSTRUCTION OF CONCEPT NARCISSISM IN RAMANI DURVASULA'S IT'S NOT YOU

Kim Yuliya Sergeyevna

English teacher (UzDJTU, English philology, applied aspect department).

Abstract: *This thesis studies the strategic use of irony, a stylistic device in Ramani Durvasula's self-help book, It's Not You: Identifying and Healing from Narcissistic People. It claims that this device functions as one of major means of shaping the concept narcissism in the reader's perception. Durvasula does not just uses this tool for creating a humoristic atmosphere, she makes the concept of narcissism a relatable, psychological phenomenon by using certain strategies. The analysis focuses on how irony, specifically through the use of rhetorical statements and the exposure of the narcissist's nature, constructs a simple to grasp and clearly identifiable real understanding of narcissistic disorder for the reader. This process, therapeutically concentrating on helping the victims, at the same time can essentialize the psychological concept, changing it from a clinical term into a fixed, narrative archetype or a cliché. This thesis concludes that irony is not some entertainment device or a criticizing tool but also an important instrument for identifying, explaining the reality, the mood of the book and defining the concept "narcissist in the writer's mind."*

Key Words: *Irony, concept narcissism, rhetoric questions, self-help book, Ramani Durvasula, psychological discourse*

INTRODUCTION

Ramani Durvasula's *It's Not You* (2020) has become as a prominent and popular self-help book for narcissistic abuse survivors giving a vivid illustration on interpersonal relationships and traumatic experience. While specialized in her clinical expertise, the book's relatability to the lived experiences of the victims makes the phenomenon more comprehensible to a bigger audience. This thesis studies the philological importance of this stylistic device, used as a major means of shaping the concept narcissism in the book's discourse. The concept is not simply depicted in medical or psychological terms; it is shaped through a linguistic strategy that makes it understandable, memorable, and definitely personal.

Narcissism, in Durvasula's book, changes from the complex complicated diagnostic criteria of the DSM-5 to a simply comprehensible "concept narcissism", a narrative-driven archetype modeled to help the reader recognize and emotionally process the trauma. The main claim is that the used sarcastic tone functions as a crucial mechanism persuading the victim, serving to expose the absurd of the narcissist's nature, behavior and tactics, as well as to strengthen the reader's

defensive mechanism. This rhetorical strategy of the text gives a textual analysis to understand how a complex psychological term is made simple and clarified for therapeutic purposes.

The rhetoric of irony

1. Rhetorical statement

Durvasula establishes a rhetorical statement by creating a clear opposition: the naïve and confused reader versus the two faced, manipulative narcissistic personality. Irony is the main stylistic device used to manage this juxtaposition. The title itself, *It's Not You*, is an example of situational and verbal irony, as the victims have often been told by their abusers and those who surround them that it is their fault. As the analysis shows, the book's major function is an ironic reversal of the abuser's side of the story.

A consistent technique includes the ironic description of the narcissist's self-absorbed self-centered and self-satisfied nature versus their real negative effect on others. For example, a narcissist's need for total control may be ironically described as their "heroic quest for order" when the outcome is domestic violence and emotional trauma. This rhetorical statement is aimed to elicit "Aha!" moment in the reader, using humor and recognition to soften the trauma:

"The narcissist's sense of entitlement means they genuinely believe they are exempt from the rules—an ironic twist, as their insistence on freedom often results in them being the most rigidly bound to their own ego."

The irony of hypocrisy becomes the defining feature of the concept narcissism presented: the narcissist is at the same time grandiose and fragile, charming or nice and cruel, independent or self-sufficient and weak. The repetition of this ironic paradox shapes the concept in the reader's mind as a basically flawed and damaged.

Sarcastic tone and semantic reinforcement

The book's sarcastic tone help to define the conceptual boundaries of narcissism. Durvasula quite frequently uses sarcasm when she is quoting or paraphrasing the manipulative discourse used by narcissists by putting the abusive rhetoric in quotation marks and right after that providing ironic, correcting comments. The author presents the narcissistic manifestations and manipulation techniques, such as gaslighting or future faking, as veiled actions of cruelty, selfishness and aggression.

For instance, the description of a narcissist's apology may be presented ironically, as shown in this part:

"When the narcissist finally utters an 'apology,' it is the most magnificent performance of verbal misdirection you will ever see. It will be the Olympic gold medal winner of non-apologies: 'I'm sorry you feel that way.' "

This rhetorical statement uses irony to expose the narcissist's language or choice of words for influencing and manipulating their victims revealing their semantic intentions in attempt of emotional abuse. This way the concept of narcissism is transformed by making it less about a psychological disorder and more about a purposeful villain with a specific pattern of behavior.

Irony as a Pedagogical Tool for Concept Formation

Finally, irony in *It's Not You* functions as a powerful teaching enlightening tool. It teaches the readers to re-envision and re-interpret their traumatic experiences by giving them a powerful explanatory tool. By using ironic language to depict the reader's inner state and the web that they find themselves in. Durvasula provides validation to the reader's feelings, trauma, as well as showing the way to recovery after such relationship. The irony creates a clear understanding, connection, bond between the author and the readers, who share common lasting traumatic experience. The conceptual frame of the "narcissist" is achieved by means of ironic exposure of dramatic difference between the abuser's outward image and their terrible reality.

CONCLUSION

The analysis shows that irony is not just incidental stylistic choice in Ramani Durvasula's *It's Not You*, but sooner the primary rhetorical tool shaping the concept of narcissism. By using ironic juxtaposition, a consistently sarcastic tone, and a rhetorical frame, Durvasula clearly transforms the clinical definition of Narcissistic Personality Disorder (NPD) into a simple to comprehend and interpret concept narcissism for her the audience that shares the similar experience with her.

This strategic use of irony has a dual aim: therapeutic instrument and conceptual frame. The irony validates the reader's traumatic experience by recognizing the obviously absurd of narcissistic abuse, redefining and renaming the guilty in this destructional relationship. The necessity of showing the real world and real nature of the narcissistic disorder led to the variety of means to achieve it.

Therefore, the thesis concludes that the book's success is in its masterful use of different devices helping to get the topic clearly and in different colors and shades. Future linguistic research should explore the frame and the effect of this ironized discourse, studying by means of using different devices affects the textual simplification of psychological concepts and as a result leading to revelations, realization, validation and finally to a recovery

REFERENCES:

Durvasula, Ramani. *It's Not You: Identifying and Healing from Narcissistic People*. New York: Simon & Schuster, 2020.

Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday, 1959. (Applicable for discussing the ironic gap between the narcissist's self-presentation and reality.)

Hutcheon, Linda. *Irony's Edge: The Theory and Politics of Ironic Discourse*. London: Routledge, 1994. (A foundational theoretical text on the function of irony in discourse.)

Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. (Relevant for analyzing how the concept narcissism is framed via adversarial metaphors.)

Wagener, Stephen E. "The Rhetoric of Self-Help Literature." *Journal of Popular Culture* 27, no. 1 (1993): 147–156. (Provides context for the persuasive strategies used in the genre.)